

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
На правах рукопису

ГОРОДІЛОВА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.112.2'36

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ
В ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Спеціальність 035 Філологія
Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.М. Городілова

Науковий керівник – **Буніятова Ізабелла Рафаїлівна**,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Городілова Т.М. Граматичні засоби вираження категорії заперечення в історії німецької мови: структура та функціонування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). – Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2024.

Дисертаційна праця присвячена виявленню структурно-семантичних та функційних характеристик заперечного речення у німецькій мові VIII-XVII ст.

У дисертації висвітлено структурно-семантичні та функційні характеристики заперечного речення із сингулярним та подвійним запереченням у німецькій мові VIII-XVII ст.; розкрито основні тенденції становлення моделі заперечення з урахуванням процесів граматикалізації та мовних зрушень у трьох періодах розвитку німецької мови, а саме у давньоверхньонімецькому (750-1050 рр.), середньовісньонімецькому (1050-1350 рр.) і ранньоновісньонімецькому (1350-1650 рр.). У річищі генеративної парадигми з позицій Ікс-штрих теорії здійснено аналіз структурної будови, з погляду теорії інформаційної структури представлено особливості функціонування заперечних речень.

Еволюційний шлях розвитку реченнєвого заперечення в історії німецької мови репрезентовано послідовністю змін, засвідчену скороченням заперечних елементів, появою нових категоріальних одиниць завдяки перетворенню займенників, прислівників тощо. Провідну роль у трансформації моделі заперечення німецької мови відіграв принцип граматичної надлишковості у діахронній перспективі, з поступовим усуненням надлишкових структурних елементів, що свідчить на користь еволюційного пояснення змін, які мали місце в історії германських мов.

У розвитку реченнєвого заперечення в історії німецької мови виділено три періоди, протягом яких воно зазнало ряд морфологічних та синтаксичних змін, перш ніж набуло сингулярної моделі у її сучасному вигляді. Упродовж VIII-XI ст. зафіксовано вживання заперечної частки *ni/ne* у препозиції до особового дієслова.

Наприкінці давньоверхньонімецького періоду засвідчено вживання разом із превербальною часткою *ni/ne* цілої низки формальних підсилювальних елементів. Структурно заперечні елементи становлять окремий клас слів, кожне з яких є лексично і граматично повнозначною одиницею, як прислівники та неозначені займенники. Серед останніх вирізняється структурно повноцінна одиниця *wiht* ‘річ, щось’, що внаслідок процесів граматикалізації, а саме семантичного збліднення спочатку трансформується у заперечний неозначений займенник *ni(o)wiht* ‘ніщо’, і у подальшому набуває статусу самостійної заперечної частки *niht*. У середньоверхньонімецькому періоді (XI-XIV ст.) відбулися як кількісні, так і якісні зміни у системі реченнєвого заперечення, унаочнені у співіснуванні форм сингулярного і подвійного заперечення. У зазначений період на його початку частка *niht* вживається у реченні з часткою *ne(en)* з метою емпізи, однак, починаючи з кінця XII ст. та у XIII ст. *niht* отримує статус обов’язкового маркера заперечення, розташованого у постпозиції до особового дієслова. Формальні зміни, що відбулися у заперечному реченні, не спричинили семантичних змін, оскільки усі заперечні елементи утворюють цілісне семантичне ядро. Наприкінці XIII ст. частка *ne(en)* трапляється лише спорадично і поступово зникає, що свідчить про поступовий перехід від плюральної до сингулярної моделі заперечення. Матеріал свідчить про те, що, починаючи з кінця давньо- та у першій половині середньоверхньонімецького періодів для синтаксису німецької мови характерними є два варіанти реченнєвого заперечення – сингулярне та подвійне з явищем заперечного узгодження. Процес стабілізації і остаточного закріплення якісно нової заперечної моделі зафіксовано у ранньонововіверхньонімецькому періоді (XIV-XVII ст.), що є результатом перебудови системи заперечення не лише у німецькій, а й у інших західногерманських мовах.

Синтаксичні моделі заперечного речення у давньо-, середньо- та ранньонововіверхньонімецькій мові представлені структурами, які унаочнюють заповнення вершини заперечної фрази превербальною заперечною часткою, а специфікатора – новоутвореною заперечною часткою, граматикалізованою із повнозначної структурної одиниці. З позицій Ікс-штрих теорії структура заперечного речення унаочнює розміщення превербальної заперечної частки *ni/ne* у

вершині категоріальної фрази NegP, а заперечних адвербів – у її специфікаторі SpecNeg. Речення з подвійним запереченням демонструють явище заперечного узгодження, коли два заперечні маркери реалізують семантично єдине ядро заперечення, утворюючи таким чином пропозицію із сингулярним запереченням. Аналіз категоріальної фрази заперечення NegP у діяхронії доводить, що синтаксична структура заперечних речень залишається незмінною упродовж діяхронного розвитку, а саме одна фраза заперечення NegP розташована над дієслівною фразою VP, змінюється лише лексичне наповнення позицій у NegP. Це експлікується циклом О. Єсперсена, де після однієї заперечної частки у вершині NegP друга частка, розміщена у специфікаторі категоріальної фрази SpecNegP, граматикується, і трансформується у єдину заперечну частку.

Заперечення у давньоверхньонімецькому періоді реалізовано трьома моделями: (i) заперечна частка + заперечний займенник *ni/ne Vfinite neg-indefinite*; (ii) заперечна частка + стверджувальний займенник *ni/ne Vfinite pos-indefinite*; (iii) заперечний займенник *neg-indefinite*. Модель *ni/ne Vfinite neg-indefinite* реалізує заперечне узгодження (NC) у структурі речення. Вивчення неозначених займенників, які входять до області заперечення, свідчить про те, що вже у пізньому давньоверхньонімецькому періоді поширеним є явище заперечного узгодження, реалізоване у моделі [Neg^o ni ... neg-indefinite]. Також засвідчено окремі випадки реалізації реченнєвого заперечення за допомогою лише одного елемента – заперечного неозначеного займенника.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що інформаційна структура заперечного речення реалізується у термінах ‘топiк – фокус’ на рівні організації конститuentів у межах їх прагматичного статусу. Ефект повідомлення досягається за рахунок зв’язку між фокусованими елементами та пропозицією, що реалізовано засобами маркування. У реченні, де реалізовано заперечне узгодження, маємо семантично цілісне ядро заперечення. Відповідно, за умови емпатичного заперечення наявність двох і більше маркерів не допускає альтернатив, які досягаються за допомогою контрасту, а саме розміщенням заперечних маркерів у правій чи лівій периферії речення.

Важливу роль відіграє порядок слів у давньоверхньонімецькому реченні, представлений варіативністю структур, а саме розміщенням особового дієслова у медіальній (V2), ініціальной (V1) та кінцевій (V3/Ve) позиціях. Зокрема винесення особоводієслівної форми із заперечною превербальною часткою в ініціальну позицію давньоверхньонімецького речення NegV1 свідчить про жанрову маркованість даного явища, що проілюстровано релігійним характером текстів досліджуваного періоду. Контекстні умови визначають вибір граматичних і стилістичних засобів вираження заперечення, зокрема місце зазначеної моделі NegV1 в абсолютній препозиції у структурі речення. Ця стратегія засвідчує спеціальну перформативну семантику повідомлення, у якому заперечуваний компонент є переважно фокусованим елементом в оформленні інформаційної структури речення.

Таким чином, аналіз функціонування заперечних речень у текстах давнього періоду дав змогу виявити істотні зміни у реалізації категорії заперечення на рівні синтаксису. Вищезазначені факти свідчать про тенденцію до спрощення у мовному розвитку, що свідчить про взаємовплив дискурсу і граматики, у нашому випадку експліковане формуванням моделі реченнєвого заперечення упродовж VIII-XVII ст. У подальшому перспективним убачаємо діяхронний розгляд семантики і прагматики заперечних речень у типологічному аспекті, тобто у порівнянні з корелятами в інших мовах.

Актуальність обраної теми дослідження визначена загальним напрямом історичної лінгвістики до окреслення причин і механізмів мовних змін, що зумовлюють формування мовних підсистем. Шлях розвитку моделі заперечення у німецькій мові є частиною загальної картини еволюційних змін, що відбувалися протягом досліджуваного періоду. Системний підхід у вивченні заперечного речення у діяхронному аспекті дасть змогу розв'язати низку інших питань історичного синтаксису німецької мови, зокрема, становлення порядку слів у простому і складному реченнях.

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні структурно-семантичних і функційних характеристик заперечного речення з моно- та

полінегативними конструкціями у трьох періодах розвитку німецької мови на засадах історичної лінгвістики, модулів теорії керування та зв'язування Н. Хомського та інших положень генеративної парадигми, теорію розвитку мовних систем Р. Ласса, Д. Лайтфута, Е. Траугот, з урахуванням теорії П. Хоппера про формування граматики на основі дискурсу (англ. Emergent Grammar).

Джерельна база дослідження. Матеріалом дослідження слугували мовленнєві фрагменти з моно- та полінегативними реченнєвими утвореннями, дібрані методом суцільної вибірки з писемних пам'яток і літературних джерел VIII-XVII століть: давньоверхньонімецького (VIII-XI ст.), середньоверхньонімецького (XI-XIV ст.) і ранньонововерхньонімецького (XIV-XVII ст.) періодів. Загальна кількість відібраних для вибірки творів становить 39 найменувань, з яких 17 – це джерела давньоверхньонімецького періоду (4 великі за обсягом та 13 дрібних), 12 творів середньо- та 10 творів ранньонововерхньонімецького періоду. Усього з текстів трьох періодів вилучено 7603 заперечних речення, з яких 2968 унаочнюють давньо-, 2059 середньо- та 2576 одиниць – ранньонововерхньонімецький період. У давньому періоді 3% речень від загальної кількості демонструють явище заперечного узгодження; у середньоверхньонімецькій мові питома вага речень із заперечним узгодженням становить 31%. Крім того, із джерел давньоверхньонімецького періоду додатково дібрано 149 речень із лексико-граматичною одиницею *uiiht/wiht* для ілюстрації ранніх ознак процесу граматикизації, що сприяло появі додаткового підсилювального елемента у моделі реченнєвого заперечення. Проаналізовані тексти належать до різних жанрів німецької літературної спадщини: релігійна та історична проза, поетичні твори, лицарський роман, героїчний епос, літературний спадок М. Лютера тощо. З метою ілюстрації спільних шляхів формування моделі реченнєвого заперечення у германських мовах залучено дані з давніх текстів західногерманського і північногерманського ареалів, а також готської мови. Аналіз емпіричного матеріалу уможливив представити дистрибуцію досліджуваних моделей заперечення у різні періоди розвитку німецької мови. Досліджуваний матеріал оброблено за допомогою програми AntConc 4.2.0 Laurence Anthony

application – інструментарію для аналізу корпусів текстів. Використано матеріал перекладних та історичних словників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це перше системне діахронне дослідження заперечних речень у німецькій мові VIII-XVII ст., у якому матеріал *проінтерпретовано* за структурно-семантичними та функційними характеристиками. Дослідження структури заперечних речень *виконано* із залученням методологічного апарату генеративного синтаксису. *Представлено* базові моделі заперечення – сингулярну та подвійну – на різних етапах мовного розвитку в історії німецької мови. *Виявлено* кількісну варіативність реалізації зазначених моделей у німецькому заперечному реченні VIII-XVII ст. У межах виконаного дослідження вперше висвітлено питання, пов'язані з виявленням принципів структурно-інформаційного поділу заперечних речень у діахронії. *Встановлено*, що поділ інформації здійснюється відповідно до дискурсивних властивостей речення у його контексті. Заперечні речення з особовим дієсловом в ініціалній позиції встановлюють нову ситуацію дискурсу, і є комунікативною стратегією для розвитку актуального повідомлення.

Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості використання концептуальних положень, інтерпретованого емпіричного матеріалу і висновків дисертації у теоретичних курсах «Вступ до германського мовознавства» (розділ «Синтаксис»), «Історія німецької мови» (розділ «Синтаксис»), у підготовці спецкурсу «Сучасні аспекти лінгвістики: Генеративна лінгвістика», на семінарах з історичної лінгвістики, а також для написання наукових розвідок з германської філології.

У **Вступі** представлено фундаментальні складові праці: зазначено новизну, окреслено застосовану методологію та поставлені завдання, схарактеризовано теоретичне та практичне значення дослідження і результати його апробації. **Перший розділ** присвячено теоретичному підґрунтю дослідження. У **другому розділі** увагу зосереджено на методології та виборі напряму дослідження, представлено низку підходів до інтерпретації структури заперечного речення у межах генеративної парадигми, а саме одного з її модулів – Ікс-штрих теорії,

виокремлено структуру, на основі якої здійснено подальший аналіз заперечних речень у досліджуваних періодах. У **третьому розділі** здійснено аналіз синтаксичної природи заперечного речення, досліджено його деривацію у межах генеративного модулю теорії керування і зв'язування Н. Хомського, за допомогою Ікс-штрих теорії, проаналізовано базові синтаксичні моделі заперечних речень та їхню реалізацію. **Четвертий розділ** присвячено аналізу інформаційної структури заперечних речень у межах поділу на топік і коментар, та фокус і фон. Розміщення заперечних маркерів разом з дієсловом в ініціальной позиції речення представлено як контекстуально зумовлене явище, спричинене жанровою специфікою тогочасного дискурсу. На рівні структурування інформації спостерігаємо взаємодію граматичної підсистеми мови і прагматики у заперечних реченнях давнього періоду. У **загальних висновках** підведено підсумки роботи, окреслено перспективи дослідження синтаксису і функціонування заперечних речень в історії німецької мови.

Одержані результати вибірки із німецькомовних джерел трьох періодів розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.) дозволили дійти висновків, які підтверджують практичне значення виконаного дослідження.

Представлений у роботі аналіз не вичерпує кола питань, пов'язаних із дослідженням структури і функціонування реченнєвого заперечення у розвитку німецької мови. Отримані результати уможливають подальше його вивчення з точки зору історичного дискурсу у германських мовах.

Ключові слова: категорія заперечення, граматиалізація, система, структурно-семантичний, цикл О. Єсперсена, теорія інформації, граматична надлишковість, заперечне узгодження, давньоверхньонімецька мова, інформаційна структура, порядок слів, топік-фокус, дискурс, когнітивний.

ABSTRACT

Horodilova T. M. Grammatical Means for Interpretation of Negation in the History of the German language: Structure and Function. – Qualification research paper. Manuscript.

Thesis for the Doctor of Philosophy Degree in Philology: Specialty 035 “Philology” (03 Humanitarian Sciences). – Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. Kyiv, 2024.

The thesis aims to reveal structural-semantic and functional peculiarities of the negative sentence in the German language of the eighth-seventeenth centuries.

The study highlights the structural-semantic and functional characteristics of the negative sentence with singular and multiple negation in the German language of the eighth-seventeenth centuries; it reveals the main trends in the formation of the negation pattern, considering the processes of grammaticalization and language change during the three periods of the German language development, namely in Old High German (750-1050 AD), Middle High German (1050-1350 AD), and Early New High German (1350-1650 AD). The analysis of the structural and functional features of negative constructions was accomplished on the basis of generative grammar, in specific from the standpoint of the X-bar theory. The functioning peculiarities of the negative sentence formations are presented from the point of view of the information structure theory.

The evolutionary path of the sentence negation development in the history of the German language is represented by a sequence of changes, evidenced by the reduction of negative elements, the appearance of new categorial units due to the transformation of pronouns, adverbs, etc. The key role in the transformation of the negation pattern in the German language was played by the principle of grammatical redundancy in a diachronic perspective, with the gradual elimination of redundant elements. It testifies in favor of an evolutionary explanation of changes that took place in Germanic languages.

Three periods are distinguished in the development of sentence negation in the history of the German language, during which it underwent a number of morphological and syntactic changes before it acquired the mononegative pattern in its modern form. The use of the clitic *ni/ne* preposed to the finite verb is observed during the eighth-eleventh

centuries. At the end of the Old High German period it is also attested a number of formal reinforcing elements along the preverbal particle. Structurally negative elements constitute a separate class of words, where each one is lexically and grammatically meaningful unit, i.e., adverbs and indefinite pronouns. Among the latter the unit *wiht* ‘thing’ stands out, which due to grammaticalization processes is changed into the negative indefinite pronoun *ni(o)wiht* ‘nothing’, and later acquires the status of an independent particle *niht*. In Middle High German (eleventh-fourteenth centuries) there were both quantitative and qualitative changes in the system of sentence negation, represented in coexistence of singular and multiple negation patterns. At the beginning of the specified period the particle *niht* is used with the preverbal particle *ne(en)* for emphasis. However, starting from the end of the twelfth century and in the thirteenth century the particle *niht* acquires the status of an obligatory negation marker, placed in posposition to the finite verb. The formal changes that took place in the negative sentence did not cause semantic ones, since all negation elements form a coherent semantic core. At the end of the thirteenth century the particle *ne(en)* occurs only sporadically and gradually disappears. It specifies a gradual change from the multiple to singular negation pattern. The analyzed material shows that at the end of the Old High German and in the first half of the Middle High German period the syntax of the German language is characterized by two patterns of sentence negation, i.e., singular and plural with the phenomenon of negative concord. The process of stabilization and final consolidation of a qualitatively new negation pattern is attested in Early New High German (fourteenth-seventeenth centuries). It is the result of restructuring of negation system which took place not only in German, but also in other West Germanic languages.

The syntactic patterns of negative sentence in Old, Middle, and Early New High German are represented by structures that illustrate the filling of the *head* of negative phrase with a preverbal clitic, and the *specifier* is occupied by a newly formed negative particle, grammaticalized from a full-content structural unit.

From the perspective of the X-bar theory the structure of the negative sentence exhibits placement of the preverbal particle *ni/ne* in the head Neg^o of the categorical phrase NegP, and negative adverbs are in its specifier SpecNeg. Sentences with multiple

negation display the phenomenon of *negative concord*, where two or more negative markers result in the sole semantic core, thus forming a proposition with a singular negation. The analysis of NegP in diachrony proves that the syntactic structure of negative sentence remains unchanged during its diachronic development, namely, one NegP is placed above VP, and only the lexical content of positions in NegP changes. It corresponds to Jespersen's Cycle, where after one negative particle in the head of NegP the second particle placed in the specifier of NegP, underwent grammaticalization and is changed into a single negative particle.

In Old High German negation was realized by three patterns, i.e., (i) *ni/ne* Verb finite + neg-indefinite; (ii) *ni/ne* Verb finite + pos-indefinite; (iii) neg-indefinite. The pattern *ni/ne* Verb finite + neg-indefinite implements negative concord in a sentence structure. The analysis of indefinite pronouns, included in the sphere of negation, shows that the phenomenon of negative concord is rather common in late Old High German. It is also attested the sporadic cases of sentence negation pattern presented only by one element, namely negative indefinite pronoun.

The findings display that information structure of negative sentence is realized in terms of 'topic-focus' at the level of constituent arrangement within their pragmatic status. The message effect is achieved due to the relation between the focused elements and the proposition, which is implemented by means of marking. There is a semantically coherent core of negation in a sentence with negative concord. Therefore, presence of two or more negative markers does not allow alternatives under the condition of emphatic negation. The latter is achieved by contrastive focus, namely with the help of placement of negative markers on the right or left sentence periphery.

Word order plays a significant role in the Old High German sentence, represented by variability of structures, i.e., placement of the finite verb in the medial (V2), initial (V1) and final (V3/Ve) position. In particular, NegV1 sentences prove to be textually bound. It is illustrated by the religious nature of the texts in the studied period. Contextual conditions determine the choice of grammatical and stylistic means, as it is realized through NegV1 structure. This strategy attests the special performative semantics of the message, where the negative construction is a primarily focused element.

Thus, the analysis of the functioning of negative sentences in the texts of old period made it possible to reveal significant changes in the implementation of negation at the syntax level. The above-mentioned exhibits tendency towards simplification in language development with the mutual influence of discourse and grammar. In our case it is represented by the formation of the sentence negation pattern during the eighth-seventeenth centuries. The future research is aimed at semantics and pragmatics of negative constructions from the diachronic point of view in the typological aspect, that is, in comparison with correlates in other languages.

The relevance of the research is determined by general direction of historical linguistics to outline the causes and mechanisms of language change that lead to the formation of language subsystems. The development of negative constructions in the German language is part of the evolutionary changes that took place during the studied period. A complex approach to the analysis of negative constructions in the diachronic aspect would make it possible to solve a number of other issues of historical syntax in the German language, i.e., the formation of word order in simple and complex sentences.

The aim of the study is to reveal the structural, semantic, and functional properties of negative sentence with singular and multiple negative constructions in the three periods of the German language (eighth-seventeenth centuries). The research is fulfilled on the basis of historical linguistics, modules of government and binding theory and other stances of generative grammar (N. Chomsky), the theory of language system development by R. Lass, D. Lightfoot, E. Traugott, taking into account the Emergent Grammar theory by P. Hopper.

Research source base. The material of the research entails fragments with singular and multiple negative constructions, selected by the continuous sampling method from the written monuments and literary sources of the eighth-seventeenth centuries. The total number of works selected for the sampling is 39 items, of which 17 are sources from the OHG period (4 large in volume and 13 small), 12 works from the MGH period, and 10 works from the ENHG period. A total of 7603 negative sentences were extracted from the texts of three periods, of which 2968 represent the OHG, 2059 the MHG, and 2576 the ENHG period. In the texts of OHG 3% of sentences from the total number demonstrate the

phenomenon of negative concord (NC), in MHG the percentage of sentences with NC is 31%. Moreover, 149 sentence formations with the lexical grammatical unit *uuht/wiht* ‘thing’ were selected from the sources of the Old High German period to illustrate the early signs of grammaticalization. The latter contributed to the rise of an additional strengthening element in the sentence negation pattern. The analyzed texts belong to various genres of German literary heritage, among which religious and historical prose, poetic works, chivalric novel, heroic epic, literary legacy of Martin Luther, etc. There were retrieved examples from the texts of the Old Germanic languages as well as the Gothic language in order to illustrate common ways of sentence negation formation. The analysis of empirical data presents the distribution of negation patterns in different periods of German language development. The retrieved data were processed with the toolkit AntConc4.2.0 Laurence Anthony application. There was also used reference input from translation and historical dictionaries.

The scientific novelty of the paper is implied in fact that it is the first complex diachronic study of negative sentences in the German language of the eighth-seventeenth centuries, where the data are interpreted according to the structural-semantic and functional characteristics. The negative sentence structure was analyzed within the generative syntax methodology. There were presented the basic negation patterns – singular and multiple – at the different stages of language development in the timespans under consideration. There was revealed quantitative variability of the implementation of the specified negation patterns. Within the framework of this research, there were highlighted issues related to the identification of principles of structural and informational negative sentence division in diachrony. It is established that arrangement of information is carried out in accordance with the discursive properties of the sentence in the context. Negative sentences with initial finite verb set up a new discourse situation and implement a communicative strategy for the development of the relevant message.

The practical value of the obtained results is designated by the use of conceptual issues, interpreted empirical data, and determinations (=conclusions) of this thesis in the theoretical courses “Introduction to Germanic linguistics” (section “Syntax”), “History of the German language” (section “Syntax”), in the preparation of the specialized course

“Modern aspects of linguistics: Generative linguistics”, at the workshops on historical linguistics, as well as while writing research papers in Germanic philology.

The analysis submitted in this paper does not cover the whole range of issues related to the structure and function of sentence negation in the history of the German language development. The obtained results enable its further study from the perspective of historical discourse in Germanic languages.

The Introduction entails the fundamental components of the research, i.e., the novelty, the applied methodology and tasks, the theoretical and practical significance of the research and the results of its approbation. **The first chapter** highlights the theoretical background of the research. **The second chapter** focuses on the methodology and the choice of the research direction. It covers a number of approaches to the interpretation of sentence structure within the generative paradigm, namely X-bar theory. **The third chapter** presents the analysis of the negative sentence structure and derivation of constituents within the government and binding theory (N. Chomsky), with the help of X-bar theory. **The fourth chapter** is devoted to the analysis of the information structure of negative sentences within the framework of division into topic and comment and focus and background. The initial position of negative markers with the finite verb is presented as contextually determined phenomenon caused by the genre specificity of the discourse. It is observed that grammatical subsystem of the language and pragmatics interact at the level of information structuring. **The conclusions** present the summary of the obtained results and outline of the perspectives for further research of syntax and function in the history of the German language.

Key words: category of negation, grammaticalization, system, structural-semantic, Jespersen’s Cycle, information theory, redundancy, negative concord, Old High German, information structure, word order, topic-focus, discourse, cognitive.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ВИСВІТЛЕНО НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові статті, опубліковані у наукових виданнях, включених на дату
опублікування до переліку наукових фахових видань України:**

1. Городілова, Т. (2021). Синтаксична реалізація заперечного клітика *NISHT* у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*, 1, 38-44.
<https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-6>

2. Городілова, Т. (2022). Явище полінегації в історії німецької та англійської мови: випадок надлишковості. *Актуальні питання іноземної філології*, 16, 10-17.
<https://doi.org/10.32782/2410-0927-2022-16-2>

3. Horodilova, T. (2022). Negative constructions in the history of German: the case of multiple negation. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія Філологічні науки*, 1(96), 75-87.
[https://doi.org/10.35433/philology.1\(96\).2022.75-86](https://doi.org/10.35433/philology.1(96).2022.75-86)

4. Буніятова, І., та Городілова, Т. (2023). Кореляція між англосаксонським гомілетичним дискурсом і граматиною. *Studia Linguistica*, 22, 34-47. Особистий внесок аспіранта: підбір та систематизація емпіричного матеріалу граматичної підсистеми англійської мови X-XI ст. <https://doi.org/10.17721/StudLing2023.22.34-47>

5. Horodilova, T. (2023). Word order strategies in the Old High German negative sentence. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки*, 3 (101), 115-127.
[http://dx.doi.org/10.35433/philology.3\(101\).2023.115-127](http://dx.doi.org/10.35433/philology.3(101).2023.115-127)

Публікації, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації:

6. Городілова, Т. М. (2021, 21-22 травня). Механізми граматикизації у моделі реченневого заперечення. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку* :

матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 68-71). Одеса.
https://www.researchgate.net/publication/354511728_Mehanizmi_gramatikalizacii_u_modeli_recennevogo_zaperecenna

7. Городілова, Т. М. (2021, December 17-18). Граматикалізація заперечних конструкцій в історії германських мов. *The Globalization of Scientific Knowledge: Theoretical and Practical Research : Conference Proceedings* (pp. 61-63). Riga, Latvia : Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-164-0>

8. Городілова, Т. М. (2022, 19 квітня). Основні підходи до вивчення граматичних змін у германських мовах. *Сучасна філологія: теорія та практика* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (сс. 207-208) / Центр мовної підготовки Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України. Київ. https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_27759208.pdf

9. Городілова, Т. М. (2022, 25 травня). Граматикалізація німецького реченнєвого заперечення: розмитість і поступовість. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 55-57). Київ: КНЛУ. <https://knlu.edu.ua/konferentsii-i-seminary.html>

10. Городілова, Т. М. (2022, July 29-30). Вербалізація заперечення у давньоверхньонімецькій мові. *Current trends and fields of philological studies in the challenging reality* : Conference Proceedings (сс. 152-154). Riga, Latvia: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-36>

11. Городілова, Т. М. (2022, 30 вересня-1 жовтня). Циклічність мовних змін як характерна ознака розвитку реченнєвого заперечення. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 49-51). Київ ; Львів-Торунь: Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-263-3/11>

12. Horodilova, T. (2022, 2-3 грудня). Early grammaticalization of sentence negation pattern in Old High German religious texts. *Theoretical and Applied Linguistics* : V Міжнар. науково-практ. конф. з проблем теоретичної та прикладної лінгвістики (сс. 9-10). Київ-Білосток. КУБГ, Факультет романо-германської філології. <https://sites.google.com/kubg.edu.ua/conference-2022/registration-and-abstracts?authuser=0>

13. Городілова, Т. М. (2023, 5-6 квітня). Становлення заперечних конструкцій в умовах діалектної дивергенції XIV–XVII ст. *Інноваційні аспекти розвитку філологічних наук* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 80-82). Ченстохова, Республіка Польща. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-311-8-19>

14. Horodilova, T. (2023, 11-12 травня), *On a problem related to the grammaticalization of negative constructions in Old Germanic languages. Актуальні проблеми романо-германської філології* : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова. https://fif.udu.edu.ua/images/Conferences/2023_05_11_12.pdf

15. Городілова, Т. М. (2023, 18-19 травня). Підсилювальні елементи у західнодавньогерманських заперечних конструкціях. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : матеріали Міжнар. науково-практ. відеоконференції. Київ, КНЛУ. <https://www.knlu.edu.ua/konferentsii-i-seminary.html>

16. Городілова, Т. М. (2023, 21-22 липня). Ініціальні заперечні конструкції в давньоверхньонімецькій мові. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 75-77). Запоріжжя. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-21>

17. Horodilova, T. (2023). West Germanic diachronic constant: the case of negative constructions. *Studia Anglica Resoviensia*, 20(118), 58-70. <https://doi.org/10.15584/sar.2023.20.3>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	21
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ	36
1.1. Трагування категорії заперечення у гуманітарних дисциплінах	36
1.2. Інтерпретація граматичної категорії заперечення у традиційній граматиці: морфологічні та синтаксичні параметри	40
1.3. Принципи граматикизації реченнєвих структур у генеративній та функційній лінгвістиці	43
1.4. Шляхи розвитку реченнєвого заперечення у світлі теорії О. Єсперсена ...	48
1.4.1. Взаємодія дискурсу і граматики у формуванні сингулярної та плюральної моделей негачії	56
1.4.2. Усунення надлишкових маркерів негачії як комплементарний механізм мовної змінюваності	58
1.5. Явище полінегачії як діахронна константа давньогерманських мов	61
1.5.1. Заперечення у східних германських мовах	64
1.5.2. Заперечення у західногерманських мовах	66
1.5.3. Заперечення у давньопівнічній мові	72
1.6. Формування граматичних засобів заперечення у німецькій мові	74
Висновки до розділу 1	84
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ VIII-XVII ст.....	87
2.1. Генеративна граматика як методологічна основа дослідження заперечного речення	87
2.2. Структурна репрезентація заперечного речення у генеративній граматиці	93
2.3. Функційний аспект дослідження заперечного речення	101
2.4. Обґрунтування вибору напряму дослідження	105

2.5. Етапи та методика проведення дослідження заперечного речення у трьох періодах розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.).....	108
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ У ДАВНЬО-, СЕРЕДНЬО- ТА РАННЬО-НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ (VIII-XVII ст.) ...	114
3.1. Модель заперечення у сучасній німецькій мові.....	114
3.2. Заперечне речення у ранні періоди розвитку німецької мови	117
3.2.1. Породження заперечних маркерів у давньоверхньонімецькому реченні	122
3.2.2. Експліцитне маркування заперечного узгодження у середньоверхньонімецькому реченні	126
3.2.3. Критерій заперечення (Neg-criterion) як умова реалізації заперечного узгодження	132
3.2.4. Заперечні речення із заперечними полярними елементами NPI	135
3.3. Граматикалізація частки <i>nicht</i> як маркера заперечення	142
Висновки до розділу 3	148
РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (VIII-XVII ст.)	151
4.1. Динаміка варіативності порядку слів в історії німецької мови.....	151
4.1.1. Аранжування порядку слів у давньоверхньонімецькому реченні	155
4.1.2. Моделі порядку слів у середньоверхньонімецькому та ранньонововерхньонімецькому реченні.....	159
4.1.3. Фокусування інформації у давньоверхньонімецькому заперечному реченні	161
4.2. Реалізація заперечення у реченнях з інверсією	164
4.3. Маркування компонентів інформаційної структури у давньоверхньонімецькому заперечному реченні	169
Висновки до розділу 4	173

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	210
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	211
ДОДАТКИ	216

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

нім.	сучасна німецька мова
двн.-в.-нім.	давньоверхньонімецька мова
ср.-в.-нім.	середньоверхньонімецька мова
р.-н.-в.-нім.	ранньонововерхньонімецька мова
англ.	сучасна англійська мова
двн.-англ.	давньоанглійська мова
ср.-англ.	середньоанглійська мова
р.-н.-англ.	ранньоновоанглійська мова
двн.-сакс.	давньосаксонська мова
гот.	готська мова
фр.	сучасна французька мова
фриз.	сучасна фризька мова
двн.-фриз.	давньофризька мова
двн.-нідерл.	давньонідерландська мова
ср.-нідерл.	середньонідерландська мова
ісл.	сучасна ісландська мова
швед.	сучасна шведська мова
двн.-півн.	давньопівнічна мова
C	комплементайзер
CP	група комплементайзера
DN	подвійне заперечення (double negation)
I	вершина, носій особоводієслівної категорії (inflection, INFL)
IP	особоводієслівна фраза, клауза
NC	заперечне узгодження (negative concord)
NEG	маркер заперечення
NegP	функціональна проєкція, яка містить маркер заперечення
Op \neg	семантичний оператор заперечення
NP	іменна фраза
NPI	заперечний полярний елемент

NI	заперечний неозначений займенник
Spec, XP	позиція специфікатора лексичної або функціональної проєкції
X'	інтермедіальна проєкція (Ікс-штрих)
XP	максимальна проєкція, де X – вершина проєкції
TP	темпоральна фраза, яка містить флексію дієслова
VP	дієслівна фраза
SVO	лінгвістична модель порядку слів, відповідно до якої конституенти речення розташовано у послідовності 'підмет-присудок-додаток'
VSO	лінгвістична модель порядку слів, відповідно до якої конституенти речення розташовано у послідовності 'присудок-підмет-додаток'
SOV	лінгвістична модель порядку слів, відповідно до якої конституенти речення розташовано у послідовності 'підмет-додаток-присудок'

ВСТУП

У лінгвістиці ХХІ ст. актуальними залишаються питання, пов'язані зі структурою та закономірностями функціонування мови як складної біологічної системи, яка перебуває у постійному русі. Дослідження лінгвальних елементів, що належать до різних структурних рівнів, у їхньому взаємозв'язку та взаємовпливі на різних етапах розвитку мови є першочерговим завданням, що виконується на засадах історичної лінгвістики. У цьому контексті вивчення такої лінгвістичної універсалії як категорія заперечення становить особливий інтерес для загального мовознавства, лінгвотипології, контрастивної лінгвістики та інших дисциплін, які розробляються у межах когнітивної парадигми. Інтерпретація логіко-семантичної категорії заперечення, яка становить об'єкт запропонованого дослідження, донині має дискусійний характер через її плеонастичну природу, наявність експліцитних та імпліцитних смислів у її семантичній структурі.

Ступінь розпрацьованості проблеми. У граматичних студіях категорія заперечення більшою мірою висвітлювалася у працях, побудованих у синхронії (Вихованець, 1983; 1993; Загнітко, 2009; Приходько, 1998; 2023; Паславська, 2005; Гирич 2017; Нурин, 2020; 2022; Helbig, 1993; Stickel, 1970). У діахронному аспекті перш за все варто зазначити історичні граматики ХІХ-ХХ ст. (Behaghel, 1918; 1924; Braune, 1987; Delbrück, 1910; Paul, 1989; 1920), де увагу приділено розвитку формальних засобів вираження заперечення (Jespersen, 1917; 1924). Напрацювання питань, пов'язаних з еволюцією реченневих структур та їхніх складників, зокрема аналіз синтаксису заперечного речення в історичній перспективі представлено у працях І. Буніятової (Буніятова, 2003; 2009; 2011; 2023; Bunyatova, 2021), Б. Задорожного (Задорожний, 1966), О. Шапочкіної (Шапочкіна, 2020а; 2020б; 2022), О. Даля (Dahl, 1979; 1993), Е. ван Гельдерен (Gelderen, 2006; 2008; 2022), К. Донхаузер (Donhauser, 1996; 1998), А. Єгер (Jäger, 2005; 2008), О. Фішер (Fischer, 1992; 2000), Й. Фляйшера (Fleischer, 2011). Питома вага розвідок із синтаксису заперечення виконана у річищі генеративної теорії, яка сприяє розумінню природи граматичних змін як реінтерпретації мовних одиниць (Werner, 2003), (Haegeman, 1991; 1995), (Gelderen, 2004; 2008; 2011; 2016; 2022), (Ouhalla, 1990; 1997). На

окрему увагу заслуговують відношення між елементами заперечного речення, можливість їх пересуву у межах речення (Axel, 2007; 2015), (Breitbarth, 2004; 2010; 2013; 2014), (Jäger, 2005; 2008), (Penka, 2001; 2010; 2011), (Zeijlstra, 2002; 2004; 2008; 2023), причини та шляхи усунення плюрального заперечення (Giannakiadou, 2000; 2011), (Jäger, 2008), (Zanutini, 1997; 2001), а також реграматикалізація цих структур внаслідок зміни когніцій в суспільстві (Fauconnier, 1979; 1994), (Fischer, 2000; 2004; 2009), (Hopper, 1979; 1991; 1998), (Horn, 2001; 2018), (Колесник, 2018; 2020; Kolesnyk, 2021; 2023), (Махачашвілі, 2018; Makhachashvili 2021). З іншого боку, в історичних розвідках з германського мовознавства такі важливі питання, як походження і формування засобів вираження категорії заперечення донині не отримало належного висвітлення.

З урахуванням наявного наукового доробку вітчизняних і західних дослідників у вивченні природи заперечного речення та його складників у синхронному та діахронному вимірах, вважаємо, що невирішеною дотепер залишається низка питань, пов'язаних з будовою та інформаційною структурою заперечних речень протягом VIII-XVII ст.

Сучасні вимоги до вивчення граматичних явищ в історичній перспективі передбачають застосування формалізованого підходу, який уможливорює висвітлення речення як дворівневої сутності. У зв'язку з вищезазначеним, вважаємо за доцільне аналіз граматичних засобів реалізації категорії заперечення в історії німецької мови на засадах модулів теорії керування та зв'язування Н. Хомського (Chomsky, 1988) та інших положень генеративної граматики, з урахуванням теорій розвитку мовних систем за Р. Лассом (Lass, 1997; 2000), Д. Лайтфутом (Lightfoot, 1979; 1991; 1999), Е. Траугот (Traugott, 1991; 1999; 2010), де розвиток мовних систем представлено як еволюційний поступ або як стрибкоподібний рух від хаосу до порядку (Буніятова, 2009; 2011). Особливий інтерес становить також проблема функціонування заперечення на синтаксичному і логіко-граматичному рівнях членування речення (Cichosz, 2020), (Chichosz et. al, 2016), (Kemenade, 2000), (Luraghi, 1995). Низку наукових праць присвячено інформаційно-структурному аспекту функціонування заперечних речень (Паславська, 2007; Paslawska, 2022;

Вінтонів, 2013; 2015; 2020), особливо у діяхронному вимірі (Hinterhölzl, 2006; 2009; 2010a; 2010b), (Schlachter, 2012).

На наш погляд, заперечні речення вимагають ґрунтовного вивчення насамперед з погляду виявлення їхніх сутнісних характеристик у літературних пам'ятках писемності німецької мови VIII-XVII ст. Брак історичних розвідок із синтаксису німецької мови, емпіричність і описовість матеріалу у працях, виконаних у діяхронії, визначає актуальність звернення до розв'язання окресленої проблеми, а саме висвітлення об'єкту нашого дослідження під новим кутом зору.

Актуальність обраної теми дослідження визначена загальним напрямом історичної лінгвістики до окреслення причин і механізмів мовних змін, що зумовлюють формування мовних підсистем. Шлях розвитку заперечного речення у німецькій мові є частиною загальної картини еволюційних змін, що відбувалися протягом досліджуваного періоду. Застосування методологічного інструментарію генеративної теорії речення, а також теорії інформаційної структури речення, а отже, висвітлення заперечних речень в контексті взаємозв'язку між дискурсом і граматиною унаочнює новий підхід до розкриття природи заперечення. Із цього випливає системний підхід у вивченні заперечного речення у діяхронному аспекті, що дасть змогу розв'язати низку інших питань історичного синтаксису німецької мови, зокрема, становлення порядку слів у простому і складному реченнях.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукової теми Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка «Розвиток європейських мов і літератур у контексті міжкультурної комунікації», номер державної реєстрації 0116U006607; 07.2016-07.2021 рр., а також у межах наукової теми кафедри германської філології Факультету романо-германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка «Цифрова трансформаційна лінгвістика та міжкультурна комунікація у романо-германських мовах», номер державної реєстрації 0123U102796, 05.2023-05.2028 рр. Тему дисертації затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 9 від 29.10.2020 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні структурно-семантичних і функційних характеристик заперечного речення з моно- та полінегативними конструкціями у трьох періодах розвитку німецької мови на засадах історичної лінгвістики, модулів теорії керування та зв'язування Н. Хомського та інших положень генеративної парадигми, теорії розвитку мовних систем Р. Ласса, Д. Лайтфута, Е. Траугот, з урахуванням теорії П. Хоппера про формування граматики на основі дискурсу (англ. Emergent Grammar). Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки конкретних **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади вивчення логіко-граматичної категорії заперечення;
- розкрити походження та шляхи формування граматичних засобів вираження категорії заперечення;
- визначити основні конструктивні моделі заперечення в історії німецької мови досліджуваних періодів;
- окреслити мовні механізми, що сприяли розвитку та становленню заперечних речень;
- виявити особливості функціонування заперечних речень у давній період розвитку німецької мови.

Об'єктом дослідження є заперечне речення у трьох періодах розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.).

Предмет аналізу у праці становлять структурно-семантичні та функційні характеристики заперечних речень у трьох періодах розвитку німецької мови – давньоверхньонімецькому (VIII-XI ст.), середньоверхньонімецькому (XI-XIV ст.) і ранньоверхньонімецькому (XIV-XVII ст.) з урахуванням взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників мовного розвитку.

Матеріалом дослідження слугували мовленнєві фрагменти з моно- та полінегативними реченнєвими утвореннями, дібрані методом суцільної вибірки зі 39 писемних пам'яток і літературних джерел VIII-XVII століть: 17 пам'яток давньоверхньонімецького (VIII-XI ст.), 12 - середньоверхньонімецького (XI-XIV ст.) і 10 творів ранньоновіверхньонімецького (XIV-XVII ст.) періоду. Загальна кількість

досліджуваних одиниць – 7603. Крім того, із джерел давньоверхньонімецького періоду додатково дібрано 149 речень із лексико-граматичною одиницею *uiiht/wiht* для ілюстрації ранніх ознак процесу граматикалізації, що сприяло появі додаткового підсилювального елемента у моделі реченнєвого заперечення. Діапазон текстів нашого дослідження враховує усі основні типи і жанри, наявні у трьох періодах розвитку німецької мови. Проаналізовані тексти належать до різних жанрів німецької літературної спадщини: релігійна та історична проза, поетичні твори, лицарський роман, героїчний епос, літературний спадок М. Лютера тощо. На підтвердження спільних шляхів формування моделі реченнєвого заперечення у германських мовах залучено дані з давніх текстів західногерманського і північногерманського ареалів, а також готської мови. Винятком є англійська, яка демонструє певну девацію у загальному процесі становлення реченнєвого заперечення, оскільки сформувала модель AUX VERB NOT, структурно відмінну від інших германських мов. Аналіз матеріалу уможливив представити дистрибуцію моделей заперечення у різні періоди історії розвитку німецької мови. Матеріал дисертації оброблено за допомогою програми AntConc 4.2.0 Laurence Anthony application – інструментарію для аналізу корпусів текстів. Використано матеріал перекладних та історичних словників.

Методологічну основу дисертації побудовано на системному підході до вивчення матеріалу у діахронії. Теоретичним підґрунтям роботи слугують положення германського мовознавства, історичної лінгвістики. Передусім це теорія граматикалізації, розроблена у працях германістів Givón T. (2001), Lehmann Ch. (1995), Bisang W. (2017), Hopper P. і Traugott E. C. (2003), Heine B. (1991), Traugott E. C. (2010), Diewald G. (2010), Fischer O. (2004, 2009), Haspelmath M. (1998, 1999, 2004), розроблені Н. Хомським теорія керування і зв'язування (Government and Binding theory) та Ікс-штрих теорія (X-bar theory), суть яких полягає у представленні структури будь-якого речення як максимальних проєкцій, відношень специфікаторів і вершин (Chomsky, 1986; 1988), принцип уніформітарності Р. Ласса (Lass, 1997), принцип надлишковості (Buniyatova, 2021), (Shanon & Weaver, 1964), (Witt & Gilette, 1999), теорію реструктуризації граматики (Lightfoot, 1979; 1999). Окрім цього, в

основу дослідження покладено концепцію П. Хоппера про формування граматики у дискурсі (Emergent grammar) (Hopper, 1987; 1998).

Методи дослідження зумовлено метою, конкретними завданнями та фактичним матеріалом дисертації. Інтерпретація структури і семантики заперечних речень ґрунтується на застосуванні *модулів генеративної граматики*, а саме трансформаційних правил теорії керування та зв'язування Н. Хомського, Ікс-штрих теорії; *метод суцільної вибірки* використано для створення бази матеріалу дослідження та його систематизації; *метод кількісного аналізу* мовних даних застосовано з метою встановлення частотності та дистрибуції моделей заперечення, а також їх питомої ваги у текстах досліджуваних періодів розвитку німецької мови; *метод структурного аналізу* передбачає інвентаризацію моделей заперечення для виявлення зв'язків між структурними елементами у заперечних реченнях; *метод контекстуального аналізу* застосовано для встановлення статусу та змісту заперечних речень у текстах давньоверхньонімецької, середньовірхньонімецької та ранньонововірхньонімецької мови; *метод лінгвістичного опису* є доцільним у зв'язку з дослідженням заперечення безпосередньо в тексті, для систематизації та узагальнення функціонування заперечних речень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це перше системне діахронне дослідження заперечних речень у німецькій мові VIII-XVII ст., у якому матеріал *проінтерпретовано* за структурно-семантичними та функційними характеристиками. Дослідження структури заперечних речень *виконано* із залученням методологічного апарату генеративного синтаксису. *Представлено* базові моделі заперечення – сингулярну та подвійну – на різних етапах мовного розвитку в історії німецької мови. *Виявлено* кількісну варіативність реалізації зазначених моделей у німецькому заперечному реченні VIII-XVII ст. У межах виконаного дослідження вперше висвітлено питання, пов'язані з виявленням принципів структурно-інформаційного поділу заперечних речень у діахронії. *Встановлено*, що поділ інформації здійснюється відповідно до дискурсивних властивостей речення у його контексті. Заперечні речення з особовим дієсловом в

ініціальної позиції встановлюють нову ситуацію дискурсу, і є комунікативною стратегією для розвитку актуального повідомлення.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнено у таких положеннях, що виносяться на захист:

1. Логіко-філософська категорія заперечення належить до мовних універсалій, що підтверджено її типологічними ознаками. Природні мови демонструють низку способів вираження заперечення, від заперечних часток до конструкцій, антонімічних лексем, а також імпліцитних засобів. У процедурному апараті логіки заперечення належить до центральних категорій мислення і уособлює первинну логічну операцію, в якій заперечується як мінімум одне вихідне твердження. У лінгвістиці заперечення розглядають як компонент значення, який передбачає відсутність зв'язку між елементами висловлення. Область впливу заперечення може поширюватися як на ціле речення, так і на його частину, що відповідає поняттям повного та часткового заперечення.

2. У давньо-, середньо- та ранньонововіверхньонімецькій мові функціонує реченнєве заперечення з відповідною кожному періоду структурною моделлю – сингулярне [Neg clitic verbum finitum] та подвійне [Neg clitic verbum finitum Neg particle] заперечення. Базовою моделлю у давньовіверхньонімецькій мові є сингулярне заперечення із часткою у препозиції до особового дієслова, нерідко об'єднаною з останнім. Перша половина середньовіверхньонімецького періоду (XII-XIII ст.) представлена структурами з подвійним запереченням, які реалізують заперечне узгодження NC. Ранньонововіверхньонімецьку мову характеризуємо виведенням з ужитку подвійного заперечення і закріпленням моделі VERB FINITE NICHT із незалежною заперечною часткою у постпозиції до особового дієслова.

3. У текстах кінця давньовіверхньонімецького періоду (XI ст.) засвідчено певні зрушення у парадигмі заперечних маркерів. На додаток до превербальної частки з'являється низка підсилювальних заперечних елементів, а саме частиномовних одиниць. До таких підсилювачів належить давньовіверхньонімецьке *wiht* (*wuiht*) 'річ' (149 одиниць з нашої вибірки давньовіверхньонімецьких текстів) та його варіативні форми в інших давньогерманських мовах (двн.-англ. *wiht*, двн.-сакс.

wiiht, днв.-фриз. *awet*). Поява нових елементів свідчить про перші ознаки граматикалізації і вплив системного чинника. Лексико-граматична одиниця *wiht* поступово декатегоризується у заперечний займенник адвербіального характеру *ni(o)wiiht* ‘не річ, не щось’, і виявляється тим елементом, який дозволяє у процесі формування синтаксису позбутися плюрального заперечення у германських мовах. Заперечний маркер *ni(o)wiiht* поступово втрачає свій первісний прислівниковий зміст і зазнає семантичного збліднення, просуваючись далі шляхом граматикалізації.

4. Заперечні речення з додатковими елементами на зразок неозначених займенників, іменників тощо, які є повноцінними частинами мови, утворюють модель із заперечним узгодженням. Поява підсилювального елемента *ni(o)wiiht* у структурі давньогерманської моделі реченнєвого заперечення свідчить про спільну тенденцію її розвитку. Становлення германської моделі заперечного узгодження (англ. *negative concord*, NC) дає змогу визначити її як граматичну константу західногерманських мов IX-XIII ст. Важливу роль у трансформації заперечної моделі відіграв принцип граматичної надлишковості у діяхронії. У давніх германських мовах реченнєве заперечення демонструє надлишковість структурних елементів і поступове її усунення, що свідчить на користь еволюційного пояснення змін.

5. Давній період розвитку німецької мови демонструє зрушення, які позначені у подальшому зблідненням клітики (XI ст.), а також уведення підсилювального елемента у становленні заперечної моделі, що є першою спробою створення граматичної конструкції, яка унаочнює зв'язок дискурсу і граматики. Поява частиномовної одиниці *wiht*, а не семантично збліднені частки *ni/ne* свідчить про відносну стабільність граматичної системи. У введенні частиномовного елемента вбачаємо нову закономірність, що призводить до утворення граматичної моделі, яка виокремилася у процесі комунікації.

6. Базова синтаксична структура заперечного речення передбачає наявність однієї заперечної фрази NegP, розміщеної над дієслівною фразою VP, а спостережувані зміни полягають у варіативності лексичного наповнення структурних позицій. Відповідно до Ікс-штрих теорії, заперечне речення унаочнює

деривацію заперечного клітика *ni/ne* як вершини функціональної проєкції CP, яка розгортає категоріальну фразу заперечення NegP. Сучасна модель сингулярного заперечення оформилася у результаті поєднання двох процесів: у структурі заперечної фрази NegP змінилося лексичне наповнення унаслідок фонетичної редукції превербальної частки у вершині Neg^o і граматикалізації неозначеного займенника *ni(o)uuiht* у заперечну частку *niht* з її розміщенням у специфікаторі SpecNeg. Паралельно мало місце оформлення системи неозначених займенників. За умови розміщення в області заперечення неозначений займенник є достатнім для реалізації заперечного речення. Незважаючи на відмінності у синтаксичному маркуванні заперечення у деяких сучасних діалектах німецької мови, а саме присутність явища заперечного узгодження, фактична синтаксична структура речення із сингулярним запереченням залишається незмінною.

7. Інформаційно-структурні моделі заперечних речень давнього періоду представлені розподілом особового дієслова у медіальній, ініціальной та кінцевій позиціях, що свідчить про варіативність синтаксису давньоверхньонімецької мови. Речення з порядком слів V2 слугують для надання додаткової інформації про вже встановлений дискурсивний референт, який інтерпретуємо як *топiк*. Реалізація дієслова у абсолютній препозиції свідчить про емпатичний характер повідомлення, у якому представлено новий референт дискурсу, а також акцентовано увагу на особливому прагматичному статусі повідомлення, що визначаємо як *фокус*.

Теоретичне значення зумовлено новим підходом до вивчення реченневого заперечення у діахронії. Висновки дисертації є певним внеском у розвиток германського мовознавства, зокрема у загальну теорію формування синтаксичних утворень в германських мовах. Виявлення шляхів еволюції заперечної моделі та джерел її формування сприяє подальшій розбудові теорії граматикалізації та концепції взаємодії граматики і дискурсу, про що свідчать аналізовані синтаксичні зміни. Результати дослідження розширюють уявлення про будову і функційні властивості заперечних речень на трьох етапах розвитку німецької мови, дозволяють відслідкувати процеси граматикалізації структурних одиниць мови вже у давньому періоді. Запропонована методика аналізу заперечних речень, побудована на основі

положень генеративної теорії, може бути використана у подальших теоретичних розробках історичної граматики та у розпрацюванні теорії розвитку мовних систем.

Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості використання концептуальних положень, інтерпретованого емпіричного матеріалу і висновків дисертації у теоретичних курсах «Вступ до германського мовознавства» (розділ «Синтаксис»), «Історія німецької мови» (розділ «Синтаксис»), у підготовці спецкурсу «Сучасні аспекти лінгвістики: Генеративна лінгвістика», на семінарах з історичної лінгвістики, а також для написання наукових розвідок з германської філології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним дослідженням, у якому теоретичні та практичні результати, представлені захисту, одержані здобувачкою самостійно. Пошук та аналіз літературних джерел з тематики дослідження здійснено дисертанткою особисто. У друкованих працях, опублікованих у співавторстві, дисертантці належать: Буніятова, І., та Городілова, Т. (2023). Кореляція між англосаксонським гомілетичним дискурсом і граматиною. *Studia Linguistica*, 22, 34-47. - статистична обробка даних, підбір та систематизація емпіричного матеріалу граматичної підсистеми англійської мови X-XI ст.

Апробацію результатів дослідження здійснено на відкритих засіданнях кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка (2020-2024 рр.); на *тринадцяти* конференціях, у тому числі *одинадцяти міжнародних*: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку» (Одеса, 2021, 21-22 травня), International Scientific Conference «The Globalization of scientific knowledge» (Latvia, Riga, 2021, December 17-18), Міжнародній науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (Київ, КНЛУ, 2022, 25 травня), International Scientific Conference «Current trends and fields of philological studies in the challenging reality» (Latvia, Riga, 2022, July 29-30), Міжнародній науково-практичній конференції «11. Tagung des Internationalen Arbeitskreises Kanzleisprachenforschung Kanzleien, Kanzleitypen, Kanzleinormen und Schreiberindividuen» (Чехія, м. Острава, 2022, 07-10 вересня), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія

початку XXI сторіччя: традиції та новаторство» (Київ, 2022, 30 вересня-01 жовтня), V Міжнародній науково-практичній конференції з теоретичної та прикладної лінгвістики «Theoretical and Applied Linguistics» (Київ-Білосток, КУБГ-University of Bialystok, 2022, 2-3 грудня), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні аспекти розвитку філологічних наук» (Польща, м. Ченстохова, 2023, 5-6 квітня), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми романо-германської філології» (Київ, УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023, 11-12 травня), Міжнародній науково-практичній відеоконференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (Київ, КНЛУ, 2023, 18-19 травня), Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук» (Запоріжжя, 2023, 21-22 липня); *двох всеукраїнських*: VI Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих учених «Актуальні проблеми літературознавства і мовознавства» (Київ, КУБГ, 2021, 18 листопада), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна філологія: теорія та практика» (Київ, ЦМП ННГІ Національної академії СБУ, 2022, 19 квітня).

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертації унаочнено у 17 наукових публікаціях, із яких: 5 (з них 1 у співавторстві) у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, 12 публікаціях, у яких додатково відображено результати дисертації. Загальний обсяг публікацій – 4,1 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (379 позицій, з яких 340 іноземними мовами), джерел довідкової літератури (16 позицій), джерел ілюстративного матеріалу (49 позицій) та 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінок, обсяг основного тексту – 157 сторінок, 13 сторінок – анотації. Робота містить 2 рисунки, 16 схем, 7 таблиць.

У **вступі** обґрунтовано доцільність проведення дослідження, актуальність обраної теми, сформульовано мету та окреслено завдання й основні наукові положення, що виносяться на захист, визначено об'єкт, предмет і методи

дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал, указано наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію роботи та публікації.

У **першому розділі** «Теоретичні засади дослідження категорії заперечення» розглянуто і проаналізовано існуючі підходи до інтерпретації природи заперечного речення у синхронії та діяхронії, окреслено методика аналізу заперечних речень у давніх пам'ятках писемності та літературних джерелах з урахуванням положень традиційної, генеративної та інформаційно-структурної теорій речення.

У **другому розділі** «Методологічні засади дослідження заперечного речення у німецькій мові VIII-XVII ст.» обґрунтовано методологію та вибір напрямку дослідження, представлено низку підходів до інтерпретації структури заперечного речення у межах генеративної парадигми, а саме одного з її модулів – Ікс-штрих теорії, виокремлено структуру, на основі якої здійснено подальший аналіз заперечних речень у діяхронії. Аналіз функціонування заперечного речення в історії німецької мови здійснено відповідно до категорій інформаційного структурування речення, з урахуванням особливостей організації порядку слів у синтаксисі відповідного періоду.

У **третьому розділі** дисертації «Структура заперечного речення у давньо-, середньо- та ранньонововінімецькій мові (VIII-XVII ст.)» досліджено синтаксичну природу і деривацію реченнєвого заперечення у межах генеративного модулю теорії керування і зв'язування Н. Хомського, за допомогою Ікс-штрих теорії, проаналізовано базові синтаксичні моделі заперечних речень та їхню реалізацію.

Четвертий розділ «Функційні особливості заперечного речення в історії німецької мови (VIII-XVII ст.)» присвячено аналізу інформаційної структури заперечних речень з урахуванням варіативності порядку слів, властивості синтаксису давнього періоду. Розміщення заперечних маркерів разом з дієсловом в ініціальной позиції речення представлено як фокусування інформації, поданої з прагматичною метою і зумовленої жанровою специфікою тогочасних текстів.

У **загальних висновках** підведено підсумки роботи, окреслено перспективи дослідження синтаксису і функції заперечних речень в історії німецької мови (VIII-XVII ст.).

Список використаних джерел нараховує 444 найменувань, з яких основна література становить 379 позицій та довідкова – 16. Джерела ілюстративного матеріалу представлені 49 позиціями.

У **додатку** подано класифікацію творів давньоверхньонімецького періоду відповідно до жанрової та діалектної приналежності, представлено хронологічний та жанровий розподіл творів середньо- та ранньоверхньонімецького періодів, надано дистрибуцію моделей заперечення у трьох періодах розвитку німецької мови.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

1.1. Тракткування категорії заперечення у гуманітарних дисциплінах

Категорія заперечення століттями перебуває у полі зору логіків, філософів, лінгвістів через свою багатоаспектність та поліфункціональність. Заперечення як лінгвістичне явище належить до мовних універсалій: усі природні мови послуговуються засобами заперечення істинності пропозиції (Dahl, 1993, р. 914). Функція заперечення є універсально граматикалізованою у мовах світу, про що свідчать численні дослідження з типології (Miestamo, 2017, р. 405), (Dryer, 2005, р. 454-458). Зазначимо, що за наявності стилістичних відмінностей для прямого вираження заперечення завжди присутніми є граматичні засоби реалізації цієї категорії (Forest, 1993, р. 59-64), (Veloudis, 2022). Як мовна універсалія заперечення реалізується на різних рівнях – лексичному, синтаксичному, фонетичному тощо. Зокрема у реченнєвому запереченні функціонування заперечної частки у препозиції до будь-якого конститuenta речення перетворює конструкцію на загально- або частковозаперечну (Озерова, 2004, с. 193).

У сучасній лінгвістиці накопичено досвід аналізу засобів реалізації заперечення як з еволюційної точки зору, так і у синхронії як модальних, синтаксичних і логічних операторів, і як лінгвістичних одиниць, що передають різні дискурсивні значення (François, J., Larrivée, P., Legallois, D., & Neveu, F., 2013), (Swart, 2010). Категорія заперечення представлена у сучасних граматичних студіях, де особливу увагу приділяють синтаксису і семантиці реченнєвого заперечення, і окремо явищу заперечного узгодження. Кожна природна мова послуговується щонайменше одним засобом вираження реченнєвого заперечення, відрізняючись лише кількістю конструкцій (Miestamo, 2007, р. 553). З семантичної, логічної і прагматичної точок зору заперечення має велику кількість неоднозначних областей, від істинності речень у логіці і філософії, і до визначення області впливу квантифікатора у семантиці (Naan, 1997, р. 90). Так, ретельний аналіз заперечення

починався у межах формальної логіки, де заперечення представлено як логічний процес, в результаті якого твердження (пропозиція) A переходить у твердження (пропозицію) $не-A$, або твердження $не-A$ переходить у твердження A . Тобто у заперечному реченні логіка на перший план виводить протиріччя, роль якого у судженні полягає у запереченні як мінімум одного вихідного твердження (Шинкарук, 2002, с. 283, 335, 340), (Blackburn, 2005, р. 104, 248-249), (Bochert, 2005, р. 522-529). У процедурному апараті пропозиційної логіки заперечення визначають як оператор, що змінює значення істинності пропозиції p на її протилежність $\neg p$ (Wansing, 2001, р. 415), що представлено в таблиці 1.:

Таблиця 1.

Заперечення пропозиції у логіці (за Blackburn, 2005, р. 249)

p	$\neg p$
T	F
F	T

Зміна значення істинності є семантичним ядром заперечення, що дозволяє ідентифікувати заперечні конструкції у мовах (Miestamo, 2007, р. 405).

Цікавим є той факт, що, на відміну від стверджувальних речень, заперечні речення використовують у своєму арсеналі більше морфолого-синтаксичних маркерів і водночас є менш інформативними, що свідчить про деяку асиметрію у семантиці природної мови (Horn, 2018). На сьогодні актуальним залишається міждисциплінарний діалог, результатом якого є припущення, що кожне заперечення спирається на еквівалентне стверджувальне речення (Horn, 2001, р. 45-48).

Логіко-філософська категорія заперечення є однією із значущих загальнолінгвістичних категорій, яка бере свій початок від логіко-філософських основ. Так, у Аристотеля категорія заперечення представлена у термінах предикації, коли речення дійсного способу поділено на стверджувальні та заперечні (Aristotle, 1963, 17a25). Платон розглядав заперечення як онтологічне небуття і зазначав, що

заперечні речення не мають такої ж цінності, як стверджувальні, та є менш інформативними (Plato, 1937, *Sophist*).

У індійській філософській думці розпрацьовано ряд різних видів заперечення. Широка індійська традиція не дозволяє розглядати заперечення як звичайний класичний оператор, що перетворює істинне на хибне, а також зводить до базової Булевої дихотомії 1 vs. 0 (Bilimoria, 2017, pp. 13-33). У індійській логіці вказують на відмінності між імплікативним запереченням, яке передбачає протилежну тезу, та неімплікативним, яке заперечує без припущення афірмації протилежної тези (King, 1999, p. 40).

У філософії Гегеля у вченні про буття заперечення визначається як перехід одного в інше, у вченні про сутність – як іманентний момент саморозвитку, у вченні про поняття – як узагальнена форма діалектичного процесу розвитку. Гегель вперше сформував *закон заперечення заперечення*, який і донині є одним з основних законів розвитку природи, суспільства і мислення. Суть цього закону полягає в тому, що розвиток складається з певних циклів, в рамках яких вирішуються властиві кожному з них протиріччя (Forster, 1993, pp. 130-133). У зв'язку з цим, заперечення стає специфічним засобом переходу від одного ступеня розвитку до іншого, а ціла низка заперечень, пов'язаних між собою певним чином, складає зміст розвитку. Варто зазначити, що йдеться не про звичайне повернення до висхідного умовиводу, а до ідеї, збагаченої висновками самого мисленнєвого процесу, через який довелося пройти запереченню. Також Гегель збагатив зміст категорії заперечення міркуваннями про те, що результат розвитку синтезує в собі не одне, а цілий ряд вирішених протиріч.

Західноєвропейський філософ Бертран Рассел постулював існування особливих заперечних фактів, які відповідають істинним заперечним судженням (Russell, 1956, pp. 287-289), а також розглядав питання обсягу заперечення у межах суб'єктно-предикатного синтаксису (Russell, 1905, p. 485).

В історії лінгвістики присутній цілий ряд спроб дослідити когнітивну та комунікативну сутність категорії заперечення з психологічної, логічної, формально-граматичної точок зору. Так, Б. Дельбрюк розумів заперечення як протиріччя між

очікуваним чи взагалі можливим і дійсністю (Delbrück, 1897, S. 519ff.). Г. Пауль вважав, що заперечне речення за своєю вагою є вторинним по відношенню до стверджувального, оскільки, на його думку, заперечне судження виникає там, де є спроба об'єднати у свідомості два судження (Paul, 1898, S. 119). Історичний розвиток заперечних маркерів у різних мовах схарактеризовано як циклічну модель, відому під назвою циклу О. Єсперсена (Jespersen, 1917).

У генеративній парадигмі граматики заперечення акцентує увагу на явищі ліцензування елементів заперечної полярності (NPI) (Klima, 1964, pp. 246-323), які визначають як такі, що охоплені запереченням (експліцитно чи імпліцитно), і досить часто асиметрично до їх відповідників стверджувального характеру (Ladusaw, 1997, pp. 321-343). А. Вежбицька інтерпретує заперечення як семантичну універсалью, пов'язану з вираженням певного суб'єктивно-вольового, модального примітиву (Wierzbicka, 1996, p. 64-67). Прагматична концепція заперечення передбачає його маркування відносно мовленнєвого контексту, розглядаючи заперечення як внутрішньомовне явище, як комунікативну дію, яка відхиляє чи корегує думку адресата (Zifonun, 1977, p. 11), або яка навіть виражає ставлення суб'єкта до певного комунікативного факту (Schmidt, 1973, S. 178-208). У прагматиці заперечення цікаве і тим, що передає ряд імпліцитних значень у результаті підсилення, пресупозиції, іронії, маніпуляції, що потребує контексту і урахування дискурсу для повної інтерпретації (Horn, 2001, p. xiii), (Moeschler, 1997, pp. 231-249). Прагматика саме реченнєвого заперечення у дискурсі пов'язана переважно з його лінгвістичним аспектом як оператора на рівні речення. Тривають дискусії щодо того, чи має заперечення симетричне чи асиметричне відношення до твердження. Відповідно до симетричної гіпотези заперечення вважають лінгвістично рівним твердженню, а згідно з асиметричною гіпотезою заперечення є набагато складнішим оператором, ніж просто зворотне твердження (Horn, 2011), (Miestamo, 2005). Як модальну категорію визначав заперечення О. Єсперсен, наголошуючи на тому, що заперечення – це не проста логічна операція, а вираження «почуття супротиву» (Jespersen, 1924, p. 322-337). У когнітивній лінгвістиці заперечення представлено у зв'язку зі спробою вивчення ментальних просторів у людському розумі (Fauconnier,

1979; 1994). У дослідженнях з синтаксису і класичної семантики категорія заперечення актуалізується під час аналізу процесу граматикалізації, у визначенні обсягу заперечення і полярності (Dahl, 1979, pp. 79-106), (Jespersen, 1917), (Larivée & Ingham, 2011).

Аналіз зв'язку між синтаксичними варіаціями і семантичним заперечним оператором (\neg) експлікує специфіку синтаксичних конфігурацій з двома і більше заперечними маркерами. Йдеться про явища подвійного та/або плюрального заперечення (англ. double/multiple negation) і заперечного узгодження (negative concord): не кожен заперечний елемент інтерпретується як логічний оператор, а слугує лише індикатором наявності логічного заперечення у структурі (Zeijlstra, 2004). Зокрема, у логіці результатом подвійного заперечення є *заперечення заперечення* пропозиції: у класичній калькуляції $\neg \neg p$ еквівалентне p (Blackburn, The Oxford Dictionary of Philosophy, 2005, p. 104). Тоді як структури з більш ніж одним формальним заперечним елементом, але одним логічним (=семантичним) запереченням втілюють явище заперечного узгодження (Zeijlstra, 2004, p. 3). Зазначені явища показують, що інтерпретація заперечення може здійснюватися на різних мовних рівнях – від семантичного на рівні пропозиції (\neg) до прагматичного рівня висловлення у дискурсі, і, таким чином, тлумачитися металінгвістично (Horn, 2001).

Таким чином, попри накопичений досвід аналізу засобів реалізації заперечення як з еволюційної точки зору, так і у синхронії, бракує досліджень із синтезу вищезазначених підходів. Зважаючи на багатогранну сутність цієї мовної універсалії, пріоритетним завданням вважаємо окреслення граматичного статусу заперечних речень із залученням формальної парадигми, а також визначення їх місця у тексті з погляду інформаційного структурування.

1.2. Інтерпретація граматичної категорії заперечення у традиційній граматиці: морфологічні та синтаксичні параметри

Природні мови експлікують морфологічне розрізнення між реченнєвим і конституентним запереченням (англ. sentence and constituent negation). Заперечення є

реченнєвим за умови, якщо охоплює ціле речення, тоді як конституентне заперечення містить лише одну складову у своїй області (Naan, 1997, p. 11).

У традиційній граматиці також послуговуються терміном стандартне заперечення (англ. *standard negation*), яке є основним заперечувальним засобом у декларативних головних реченнях (Payne, 1985). Однак М. Мієстамо зазначає, що реченнєве заперечення не можна ототожнювати зі стандартним. Так, реченнєве заперечення трактують як синтаксично-семантичний відповідник логічного поняття пропозиційного заперечення (Miestamo, 2005, p. 5), тобто те, що виражене заперечним елементом, тоді як стандартне застосовують лише до мінімального базового речення. Також для ідентифікації реченнєвого заперечення запропоновано синтаксичні тести (Klima, 1964), (Payne, 1985).

З іншого боку, говорять також про синтаксичне і морфологічне заперечення. У першому випадку маркерами є частки або допоміжні дієслова, у другому – афікси (Dahl, 1979). Отже, у реченнєвому запереченні маркер надає заперечного значення усьому реченню, напр.:

- (1) нім. *Ich werde **nicht** mehr dorthin gehen* – «Я більше туди не піду»;
- (2) нім. *Niemand hat etwas gesagt* – «Ніхто нічого не сказав»;
- (3) нім. *Er hat ihm **nichts** erzählt* – «Він йому нічого не розповів».

Поряд із сингулярним запереченням, окремі сучасні мови демонструють явище подвійного або навіть плюрального заперечення, тобто одночасне вживання двох і більше заперечних елементів. У плюральному запереченні кожен маркер зберігає свою семантичну ідентичність, і, таким чином, анулює, а не підсилює один одного (Horn, 2001, p. 296-297), (Zeijlstra, 2023, p. 1-2). У плюральному запереченні пропонують розрізняти такі типи як *подвійне притягування* (англ. *double attraction*), де заперечення виражено за допомогою усіх можливих елементів на зразок заперечних іменникових фраз і сполучників, напр. (4) англ. *No mouse can get into **any** house* – «Жодна миша не може потрапити до жодного будинку»; *повторне заперечення* (англ. *resumptive negation*) з підсиленням за допомогою додаткового заперечення (займенника або сполучника), напр. (5) нім. *Er kann **nicht** schlafen, weder nachts **noch** tagsüber* – «Він не може заснути, ні вночі, ні вдень»; і

паратактичне заперечення (англ. *paratactic negation*), яке залучає заперечне слово або спеціальний комплементаризатор у реченні, залежному від дієслова чи конструкції із заперечним значенням, напр. (6) нім. *Zuerst bestritt er, dass du kein Recht auf ihn hättest* – «Спочатку він заперечував, що ти не маєш на нього ніяких прав» (Wouden, 1997).

Ряд мов демонструють явище заперечного узгодження (англ. *negative concord*, NC), з кількома морфолого-синтаксичними випадками заперечення, що відповідає одному семантичному запереченню (Labov 1972, р. 98). Під заперечним узгодженням розуміють співіснування кількох заперечних маркерів у реченні, власне, багаторазове повторення заперечних елементів, які не скасовують один одного, а утворюють семантично єдине ядро заперечення (Jäger 2008, р. 165), (Weiß, 2000, pp. 310-311), тобто таке речення слід інтерпретувати як семантично заперечне (Ladusaw, 1992, р. 237). Зазначимо, що з точки зору логіки така взаємодія заперечних елементів не має сенсу. Заперечне узгодження є невід'ємною частиною синтаксису давніх періодів германських мов, зокрема і німецької, на відміну від сучасного стану. Типологічні дослідження демонструють обмежену кількість із заперечним узгодженням у природніх мовах (Dryer, 2005, pp. 454-458), (Haspelmath, 1997), (Weiß, 2002, S. 85-107). Так, сучасні германські мови, і німецька зокрема демонструє модель, у якій лише один елемент виражає заперечення, напр.:

(7) *Niemand kam* – «Ніхто не прийшов»;

(8) *Er spricht nicht* – «Він не говорить».

Для мовних структур розрізняють три різні конфігураційні системи заперечного узгодження, а саме (i) заперечне поширення (англ. *Negative Spread*), коли ознака заперечення поширюється або розподіляється на будь-яку кількість неозначених займенників у його межах; (ii) заперечне подвоєння (англ. *Negative Doubling*) з метою виокремлення певного заперечного елемента, а також (iii) одночасне застосування заперечного поширення і подвоєння (Wouden & Zwarts, 1993, pp. 209-219). Традиційно серед мов із заперечним узгодженням розрізняють такі, у яких декілька елементів заперечення передують особовому дієслову (мови із суворим заперечним узгодженням, *strict NC*) та мови, у яких лише один заперечний

елемент розміщений перед особовим дієсловом (мови з несуворим заперечним узгодженням, non-strict NC) (Giannakidou, 2000, pp. 461-462).

Серед граматичних засобів реалізації заперечення розрізняють чотири види заперечних елементів: (1) заперечні маркери, які слугують для вираження реченнєвого заперечення (нім. *nicht*, англ. *not*, нід. *niet*); (2) заперечні квантифікатори, які одночасно заперечують конститuent або ціле речення (англ. *nothing*, нім. *nichts*, нід. *niets*); (3) заперечні слова (*n-words*), що викликають заперечення залежно від їхньої позиції у синтаксичній конфігурації (нім. *niemand*, фр. *rien*); (4) елементи без обов'язкового заперечного прочитання, але яким властива чітка заперечна конотація (дієслова *fear* 'боятися', *doubt* 'сумніватися' і прийменники *without* 'без', *unless* 'допоки не ..., якщо не ...') (Zeijlstra, 2004, pp. 38-39).

Також заперечення у німецькій мові може бути виражене імпліцитно, тобто за допомогою морфологічно-синтаксичних показників, які не сигналізують про заперечення через конкретну лексему, але містять у собі таке значення (Helbig & Buscha, 2001, S. 556-559).

У семантиці заперечні елементи визначають з урахуванням їхньої здатності вводити заперечувальні контексти, використовуючи поняття антидостовірності (Giannakiadou, 2011, pp. 1675-1680]. Йдеться про вираження пропозиції, коли Op (p) є антидостовірним за умови, що якщо Op (p) – істина, то p – хибність.

1.3. Принципи граматикизації реченнєвих структур у генеративній і функційній лінгвістиці

У вивченні структурної організації заперечного речення та пошуку шляхів його розвитку упродовж знакових періодів становлення німецької мови, від давньоверхнього до ранньонововерхнього, особливу увагу приділяємо низці питань, пов'язаних з механізмами розвитку мовних систем. Однією з невід'ємних характеристик функціонування мови є безперервний процес напрацювання нових мовних засобів для реалізації лексичних і граматичних значень. У граматиці таким явищем, що активізує ланцюг граматичних змін, є граматикизація. У контексті

нашого викладу має сенс вдатися до розлогого пояснення граматикизації як багатопланового явища.

У науковий обіг термін «граматикизація» введено А. Мейє зі значенням надання граматичного характеру раніше незалежному слову, яке може розвинутися у допоміжне дієслово і, за умови продовження процесу, змінюється на граматичний маркер (Meillet, 1948, p. 132). Окрім того, граматикизація полягає у збільшенні діапазону морфеми, що передбачає рух від лексичного до граматичного статусу (Kurylowicz, 1965, p. 52). Цей процес часто характеризується одночасним послабленням як значення, так і фонетичної форми слова, що свідчить про зміну обох сторін мовного знаку як білатеральної сутності (Saussure, 1967). Також граматикизацію визначають як еволюцію, за якої одиниці мови втрачають семантичну складність, прагматичне значення, синтаксичну свободу і фонетичну сутність (Heine, B. & Reh, M., 1984, p. 15). З огляду на широку палітру трактувань, у нашому дослідженні вважаємо за доречне послуговуватися визначенням Р. Ласса, згідно з яким граматикизацію розуміють як однонаправлений рух, результатом якого є збліднення семантики лексичної одиниці і утворення граматичного оператора (Lass, 2000, pp. 207-227). Відповідно, до кола змін, що спричиняють граматикизацію, зараховують десемантизацію (втрату першочергового значення), узагальнення, абстрагування, вилучення конкретного лексичного значення (граматикизація синтаксичної структури), зміну морфологічно-синтаксичних властивостей аж до втрати словом лексичної і синтаксичної самостійності (Heine 2003, pp. 575-601). Зі зростанням ступеня граматикизації мовний знак втрачає свою автономність. Зауважимо, що у самому механізмі граматикизації фокус уваги зосереджено на двох процесах: (1) зміні лексичного елемента на граматичну морфему, що включає фонологічну редукацію і зміну незалежного слова на клітику чи афікс, і (2) новішій традиції, яка зосереджена на «упаковці» (англ. packaging) дискурсу та еволюції синтаксичної і морфологічної структури через призму дискурсивних стратегій (Traugott & Heine, 1991, p. 2-3).

Наразі розглянемо основні точки зору, представлені у сучасній лінгвістиці, щодо параметрів граматикизації. Так, критерії, розроблені К. Леманном,

вимірюють ступінь автономії мовної одиниці, якій надається оцінка на двох семіотичних гілках, парадигматичній і синтагматичній, і враховують вагу, когезію і варіабельність мовної одиниці (Lehmann, 1995, р. 132), як представлено у таблиці 2.:

Таблиця 2.

Параметри граматики за К. Леманом (Lehmann, 2015)

Параметр	Вісь	
	Парадигматика (paradigmatic)	Синтагматика (syntagmatic)
Вага (weight)	Інтегрованість (integrity)	Скопус (structural scope)
Когезія (cohesion)	Парадигматичність (paradigmaticity)	Зв'язаність (boundedness)
Варіабельність (variability)	Парадигматична варіабельність (paradigmatic variability)	Синтагматична варіабельність (syntagmatic variability)

П. Хоппер пропонує враховувати накопичення (layering), дивергентність (divergence), спеціалізацію (specialization), персистентність (persistence) і декатегоризацію (de-categorialization) (Hopper, 1991, р. 22). Зазначені критерії враховують співфункціонування вихідної лексеми і її граматикизованого варіанта, збереження початкового значення і функції та розвиток нових.

Ідеї П. Хоппера розвинув Дж. Аскедал, запропонувавши розглядати зазначені критерії не лінійно, а як ступені одного процесу (Askedal, 2009, р. 215), напр. (рис.1.):

Рис. 1. Етапи граматиалізації за Дж. Аскедал (Askedal, 2009)

Відповідно до концепції, проілюстрованої на рис. 1., персистентність і декатегоризація (у ширшому значенні) є основними ознаками процесів граматиалізації. Збереження неграматикалізованого вихідного лексичного елемента разом з повною ре-категоризацією призводить до повного функціонального розщеплення. Тоді як неповна ре-категоризація або граматиалізація можливі навіть за умови втрати вихідної лексеми. Проте, на думку Дж. Аскедал (Askedal, 2009), саме збереження вихідної лексеми є поширеним сценарієм у діяхронному зрізі мовного розвитку.

Варто звернути увагу на той факт, що розвиток мовного знаку є незворотнім і однонаправленим, що не допускає деграматикалізації – зворотного шляху у бік ослаблення граматичного значення (Norde, 2001, p. 236), (Heine, 2003b, p. 165). Принцип однонаправленості не дозволяє частково або повністю скасувати граматиалізацію, однак у лінгвістичних студіях зазначають випадки фактичної модернізації граматичного знаку (Norde, 1998; 2002).

Поступовий характер граматиалізації заперечних часток в історії німецької мови експлікується співіснуванням як сингулярного, так і подвійного заперечення у

давньоверхньонімецьких пам'ятках. У появі нових заперечних елементів вбачаємо граматикалізацію лексичних одиниць як нових граматичних маркерів заперечення (Willis, D., Lucas C., & Breitbarth, A, 2013, p. 1). У той же час середньоверхньонімецький період засвідчує як варіативність плюральних заперечних маркерів, так і їх покрокове усунення з подальшою реалізацією мононегативної моделі. Так, вже друга половина зазначеного періоду демонструє певну кількість речень лише з часткою *nicht* у постпозиції до особового дієслова, що становить 69% у нашій вибірці, напр.:

(9) ср.-в.-нім. (1200 р.) *Der **slief nicht** langer do dernach* – ‘Der wollte dann auch nicht mehr schlafen’ («Йому теж не хотілося спати») (Wolfram von Eschenbach, Parzival IV. Buch, 9);

(10) ср.-в.-нім. (1346 р.) *Daz **mugen** under menschelichen Sinne **nicht begreifen**, wollen wir an werren sein* – «Ми не можемо осягнути це людськими почуттями ...» (Christine Ebner, Der Nonne, Teil 1.);

Матеріал ранньонововіверхньонімецьких пам'яток писемності показує незначну кількість речень з подвійним запереченням (0,1% у нашій вибірці), напр.:

(11) р.-н.-в.-нім. (1401 р.) *Wer von Sachen **nicht enweiß**, der kann von Sachen nicht gesagen* – «Хто нічого не знає про речі, той нічого не може сказати про речі» (Johannes von Tepl, Der Ackerman XVIII Kapitel);

(12) р.-н.-в.-нім. (1432 р.) *Und woll wais das es an im **nit enist*** – «І хто знає, що його не існує» (Meister Ingold, Das goldene Spiel).

Речення (9)-(12) демонструють той факт, що інноваційні форми у мові протягом певного часу співіснують з такими, що виходять з ужитку. Відповідно, для окремого мовця зміни можуть мати різкий характер, але на відрізку мовного розвитку вони реалізуються поступово, дискретними кроками (Traugott & Trousdale, 2010).

Сценарій Д. Лайтфута для пояснення синтаксичних змін полягає у тому, що граматична складність у мові наростає поступово, через незначні зміни, поки врешті-решт не відбудеться раптова реструктуризація граматики (Lightfoot, 1979; 1991). В основі такого механізму – концепція реграматизації (англ. reanalysis), яка

«... змінює базову структуру синтаксичного шаблону і не передбачає будь-яких модифікацій його поверхневого прояву...» (Harris & Campbell, 1995, p. 50). Особливість такого трактування полягає у тому, що синтаксичні зміни є автономними, тобто відбуваються незалежно від синтаксичних відносин, прагматичних міркувань, функцій дискурсу чи соціолінгвістичного аспекту (Campbell, 2013, p. 280). У контексті генеративної граматики реграматизація набуває форми встановлення параметрів, відмінних від тих, що лежать в основі вхідних даних попереднього покоління (Lightfoot, 1991; 1999).

Таким чином, дослідження процесів граматикизації передбачає вивчення перехідних явищ. З точки зору діячронії граматикизація розглядається як множина мовних змін, за рахунок яких лексичний матеріал у суворо обмежених прагматичних і морфолого-синтаксичних контекстах змінюється на граматичний, а граматичний матеріал у свою чергу набуває нових граматичних форм з новими граматичними значеннями (Traugott, 1999, p. 178). У дослідженні розвитку системи заперечення у німецькій мові нас цікавить такий аспект граматикизації як втрата синтаксичної незалежності і морфологічна різнооформленість елементів у синтаксичній парадигмі. За таких умов мають місце явища аглютинації, злиття, які реалізуються у мові через фонологічну асиміляцію лінгвістичної одиниці.

1.4. Шляхи розвитку реченнєвого заперечення у світлі теорії О. Єсперсена

У діячронії розвиток категорії заперечення у германських мовах представлено під кутом зору циклу О. Єсперсена (Jespersen, 1917, p. 4), що є одним з найбільш обговорюваних явищ у теоретичному та порівняльно-історичному мовознавстві (Auwera, 2009; 2010), (Gelderen, 2011; 2016; 2022), (Frens, 2016), (Ledgwey & Schiano, 2023). Термін «цикл Єсперсена» уперше використано О. Далем (Dahl, 1979) на позначення еволюції реченнєвого заперечення. Ідею циклічності розвитку заперечної моделі у подальшому підтримали дослідники Л. Хегман (Haegeman, 1995), А. ван Кеменаде (Kemenade, 2000), П. Роулет (Rowlett, 1998). Зауважимо, що серед лінгвістів відсутня єдина думка щодо теоретичного статусу і типологічної інтерпретації циклу О. Єсперсена. Однак, згідно з даним циклом, розвиток

заперечення передбачає три основних етапи (Swart, 2010, p. 114), (Biberauer, 2012, p. 3). Модель циклу О. Єсперсена експлікує діяхронні зміни у кількості і типах задіяних заперечних маркерів. Розглянемо цей механізм докладніше.

Відповідно до циклу О. Єсперсена, розвиток реченнєвого заперечення у природних мовах починається з етапу, в якому заперечення виражене лише одним заперечним елементом Neg1. Внаслідок фонетичної редукції цього елемента (про що свідчить його злиття з особовою формою дієслова) лінгвістична система вимагає додаткового заперечного елемента: превербальний заперечний маркер посилюється за рахунок другого, додаткового, що є фонетично важчим. У цьому разі заперечення виражене заперечним маркером разом з прислівником або іменною фразою. Саме на цьому етапі співіснують два способи вираження заперечення – сингулярне заперечення Neg1 і подвійне заперечення Neg1 ... Neg2. Семантично два маркери заперечення утворюють одне ядро, що експлікує явище заперечного узгодження NC. Вважають, що заперечне узгодження має місце у тих мовах, де наявний превербальний заперечний елемент, і з його втратою відповідно зникає і заперечне узгодження (Haegeman & Zanuttini, 1995). У наступній фазі циклу розвитку другий елемент перебирає на себе функцію експлікації заперечення, водночас перший заперечний маркер є зайвим. З плином часу первісний заперечний елемент Neg1 зникає, частково з міркувань надлишковості (Fischer O., A. Kemenade, W. Koopman, & W. der Wurff., 2000, p. 305), (Городілова, 2022b, с. 12). У сучасній німецькій мові реалізація реченнєвого заперечення за допомогою поствербальної частки *nicht* підкріплює дане твердження.

За О. Єсперсеном (Jespersen, 1917), заперечення у німецькій мові пройшло повний цикл формального оновлення, у якому початковий маркер було ослаблено як функціонально, так і формально і зрештою замінено на нову незалежну заперечну частку, що схематично можна показати таким чином (див. табл. 3.):

**Етапи розвитку реченнєвого заперечення в історії німецької мови
відповідно до циклу О. Єсперсена**

Етап I	ni	+ verbum finitum		двн.-в.-нім. період
Етап II	ni/ne	+ verbum finitum	+ (ni(o)uuht)	двн.-в.-нім. період
Етап III	en/ne	+ verbum finitum	+ niht	ср.-в.-нім. період
Етап IV	(en/ne)	+ verbum finitum	+ nicht	р.-н.-в.-нім. період
Етап V		Verbum finitum	+ nicht	нім. мова

На початку циклу в давньоверхньонімецькій мові існувала монологативна система, у якій превербальна заперечна частка *ni* – єдиний реалізатор реченнєвого заперечення, напр.:

(13) двн.-в.-нім. *Ni scribu ih* – ‘Ich schreibe nicht’ («Я не пишу»).

Завдяки обов’язковому використанню підсилювального заперечного слова у середньоверхньонімецький період сформувалися речення з подвійним запереченням, напр.:

(14) ср.-в.-нім. *Ih ensagu iu niht* – ‘Ich sage euch nicht’ («Я вам не скажу»).

Починаючи з кінця середньо- та у ранньонововіверхньонімецькому періоді засвідчено трансформацію подвійного заперечення у сингулярне, але вже з новим, незалежним заперечним маркером – часткою *nicht*, напр.:

(15) р.-н.-в.-нім. (1401 р.) *Wir westen nicht, das du als ein richtiger man werest* – «Ми не знаємо, чи ти був справжнім чоловіком» (Johannes von Tepl, Der Ackerman, Kapitel XVIII);

(16) р.-н.-в.-нім. (1580 р.) *Du solttest dem Teuffel nicht so leichtfertig zu willen gewesen sein* – «Не слід було бути таким необережним, щоб догодити дияволу» (Das Volksbuch von Dr. Faust, 68. Teil);

(17) р.-н.-в.-нім. (1580 р.) *Er solt sich nicht so sehr bekummern* – «Йому не варто так хвилюватися» (Das Volksbuch von Dr. Faust, 56. Teil).

Механізм дії циклу зосереджено на міркуваннях, що саме фонологічний чинник спонукає мови переходити від сингулярного до подвійного заперечення: фонологічне послаблення Neg1 вимагає введення підсилювального елемента Neg2 (Biberauer, 2012, р. 4). У зв'язку з цим варто зупинитися на функційних та позиційних характеристиках категоріального маркера заперечення за законом Я. Вакернагеля.

Про взаємозв'язок реченнєвого заперечення із дією закону Я. Вакернагеля (J. Wackernagel, 1892) свідчить наявність об'єднаних з особовим дієсловом заперечних маркерів у давніх германських мовах, зокрема і давньоверхньонімецькій. Нагадаємо, що наприкінці давньоверхньонімецького періоду спостерігається ослаблення превербальної заперечної частки *ni* з її подальшим редукуванням у *ne*, в результаті чого розвинувся варіант заперечення, у якому ненаголошений клітик приєднувався до попереднього або наступного слова (проклітично або енклітично). Це явище торкнулося переважно допоміжних і модальних дієслів (Schmid, 2017, р. 231), напр., двн.-в.-нім. *netag* 'не може', *netugen* 'не можуть', *neuuirt* 'не настане'.

Згідно із законом Я. Вакернагеля, клітики (займенники, сполучники, частки, а згодом і певні класи дієслів – копули, допоміжні дієслова) в індоєвропейській мові займали другу атонічну позицію у реченні. Відповідно, заперечення перешкоджає займенникам займати друге місце у реченні, і заперечний маркер повинен передувати займенникам (Wackernagel, 1892, р. 336, 343).

Варто зазначити, що перспектива розвитку структури заперечення відповідно до закону Я. Вакернагеля демонструє певні відхилення від шляху циклу О. Єсперсена. Це пояснюється тим, що послаблення заперечної частки передувало початку циклу заперечення на ціле століття: індоєвр. **ne* > двн.-в.-нім. *ni* > ср.-в.-нім. *ne* > нім. \emptyset), оскільки частка **ne* належить до найдавнішого індоєвропейського мовного шару і не піддається аналізу (Dunkel, 1992, S. 158). Давньоверхньонімецька частка *ni* зазнала змін як з точки зору форми, так і відповідно до позиції у реченні: вона мало засвідчена у джерелах кінця XIII ст. (Behaghel, 1924, paragraph 580), і не використовується після XVI ст. (Donhauser, 1996). З одного боку, індоєвропейська заперечна частка виявилася достатньо стабільною і отримала продовження у

германських мовах, з іншого – зазнала фонетичної редуції, хоча на початковому етапі свого розвитку у германських мовах наголошувалася (Hirt, 1929 V, paragraph 237), (Behaghel, 1932 IV: paragraph 1428).

Наразі звернімося до циклу О. Єсперсена, відповідно до якого давньоверхньонімецький період демонструє сингулярне заперечення із часткою *ni*, другий етап – це стан пізньої давньоверхньонімецької із (необов'язковим) займенником *ni(o)wiht* «не річ», тоді як наступний, третій етап у середньоверхньонімецькому періоді з подвійним запереченням *ne/en ... niht* показує зредукований голосний, що свідчить про ненаголошеність клітика; ранньонововіверхньонімецька демонструє речення з необов'язковим *ne* та обов'язковим *niht*, а на останньому, п'ятому етапі реченнєве заперечення реалізовано за допомогою єдиної частки *nicht* (Donhauser, 1996, p. 202). Згідно з О. Єсперсеном, слабкий наголос заперечного адверба пояснюється тим, що інше слово у реченні має контрастний наголос, в результаті чого заперечна частка префіксується і потребує зміцнення для сприйняття слухачем (Jespersen, 1917, p. 4). На наш погляд, вищезазначене трактування ослаблення, і, як наслідок, усунення заперечного клітика відображає лише фонетичну зміну як чинник у подальшому формуванні заперечного засобу. Доцільним є розглядати подальший розвиток моделі заперечення як результат багатовимірної взаємодії різних факторів у синтаксичному середовищі, а ослаблення заперечної частки – як результат взаємодії мовних підсистем. По-перше, заперечний клітик *ni* є службовим словом і априорі не бере на себе акцент речення; по-друге, на відміну від індоєвропейської частки **ne* ядром давньоверхньонімецького клітика є звук переднього ряду і високого ступеня підняття 'i', що також свідчить про ненаголошеність заперечної частки (Noel, 2015, S. 149). Таким чином, сегментарна структура частки сприяє редуції, відповідно, частка *ni* у системі давньоверхньонімецької мови не може слугувати оптимальним носієм наголосу.

З одного боку, подальше ослаблення і зменшення кількості вживань заперечної частки *ne* у середньоверхньонімецькому періоді експлікується її превербальною позицією перед ненаголошеним складом дієслова і пов'язане також з

метричною системою, з іншого - встановленням V2-обмежувача (Noel, 2015, S. 153-154). Зазначимо, що пам'ятки давньоверхньонімецького періоду демонструють відносно велику кількість речень з часткою *ni* (*ne*) в ініціальній позиції, напр.:

(18) *Ni bist es io giloubo, selbo thu iz ni scowo* – ‘Du wirst es niemals glauben, solange du es nicht selbst gesehen hast’ («Ви ніколи не повірите цьому, поки не побачите на власні очі») (Otfrid XVIII, 7);

(19) *Nist is so gisungan, mit regulu bithuungan* – ‘Sie ist nicht so gesungen worden, nicht mit einer Regel bezwungen’ («Це не так співалося, не завойовувалося правилом») (Otfrid I, 1, 35);

(20) *Ne megih in gidanchun fore dir giuuanchon: du irchennist allo stiga, se uuarot so ih ginigo* – ‘Ich kann nicht einmal in Gedanken mich vor dir abwenden: du kennst alle Wege, wohin immer ich mich auch wende’ («Я навіть в думках не можу відвернутися від тебе: ти знаєш усі стежки, куди б я не повернувся») (Psalm 138, Zeilen 5-6).

Натомість у середньоверхньонімецькому періоді засвідчено радикальне зменшення декларативних речень з часткою *ne* у превербальній позиції, за винятком наказових і полярних питальних речень (Auer, 1993, S. 220). У середньоверхньонімецькій мові ініціальна позиція для частки *ne* більше не доступна, а також на порядок конститuentів у заперечному реченні вплинуло і втручання з боку синтаксису, а саме появи V2-обмежувача. Таким чином, можна говорити про взаємодію підсистем, що зрештою спричинило втрату превербальної заперечної частки.

Отже, як свідчить ряд досліджень в історичній германістиці, вплив законів лише фонології не є єдиною або необхідною передумовою для введення емпатичного компонента (Kiparsky & Condoravdi, 2006, p. 175), (Biberauer, 2009, p. 97). Згідно з О. Фішер, цикл О. Єсперсена наочно демонструє явище процесу граматикизації у мові, коли заперечний елемент підлягає семантичному зблідненню і морфолого-синтаксичній редуції аж до введення нового заперечного елемента через можливе зношення попередньої форми як мовного знаку (Fischer, Kemenade, Koopman, & Wurff, 2000, p. 305).

Генеративна парадигма пропонує власне бачення для механізму циклічних змін у становленні синтаксису реченнєвого заперечення. Більшість формальних синтаксичних підходів трактують цикл О. Єсперсена як граматиалізацію заперечного елемента у специфікаторі заперечної фрази NegP, тобто у функціональній проєкції, де розташоване реченнєве заперечення (Pollock, 1989), а сама заперечна фраза NegP може розміщуватися над CP, або нижче, у клаузальному відділі над дієслівною фразою VP (Ouhalla, 1990). Для циклу О. Єсперсена підхід категоріальної фрази NegP пропонує такий аналіз: заперечна частка *ni(ne/en)* у давньоверхньонімецькій, давньосаксонській, а також у середньовісньонімецькій та середньонідерландській мовах об'єднується з особовим дієсловом, і, відповідно, вважається вершиною NegP. Дієслово підхоплює частку під час пересування через NegP до C°. Оскільки інша заперечна частка *nih* не чутлива до переміщення дієслова, то його не можна аналізувати як функціональну вершину (Jäger, 2008).

Згідно з підходом П. Роулет (Rowlett, 1998), цикл О. Єсперсена формалізовано з точки зору чергування Neg і SpecNegP як локусу синтаксично-семантичної ознаки [+Neg]. Фонетично вагоміші заперечні маркери містяться у SpecNegP, а фонетично легші – у Neg. Відповідно до запропонованого аналізу, морфолого-фонологічний локус заперечення циклічно змінюється між SpecNegP і Neg з проміжними етапами, у яких обидві позиції пов'язані з фонологічним матеріалом, або заперечний маркер має амбівалентний статус (Rowlett, 1998, p. 97).

Інший аналіз заперечення у мінімалістичній парадигмі (Chomsky, 1995), (Jäger, 2003) передбачає два типи формальних ознак [+Neg] – інтерпретованих та неінтерпретованих. Останні є морфологічно підтвердженими, однак вони не сприяють семантичній інтерпретації речення. З одного боку, припускають, що вершина заперечної фрази NegP містить інтерпретовану ознаку [iNeg] (Gelderen, 2011), (Jäger, 2008), (Willis, 2011), з іншого – йдеться про наявність імпліцитного заперечного оператора [:Op] у специфікаторі SpecNegP, і що саме цей оператор забезпечує інтерпретовану ознаку [iNeg] (Zeijlstra, 2004), (Jäger & Penka, 2012), (Penka, 2011). Це вмотивовано тим, що позиція маркера *ne (ni)*, залежного від позиції особового дієслова, не впливає на обсяг заперечення, тому [:Op] і є носієм

семантичного заперечення (Ouhalla, 1990). Згідно з А. Єгер і Д. Пенка (Jäger & Penka, 2012, р. 9), синтаксичний статус заперечних маркерів у відповідній позиції заперечної фрази NegP представлено таким чином (див. табл. 4):

Таблиця 4.

**Синтаксичний статус заперечних маркерів у категоріальній фразі NegP
за А. Єгер, Д. Пенка (Jäger & Penka, 2012, р. 9)**

Перший етап	експліцитна вершина Neg ^o
Другий етап	граматикалізація специфікатора SpecNegP => SpecNegP та експліцитна вершина Neg ^o
Третій етап	втрата експліцитної вершини Neg ^o => експліцитний специфікатор SpecNegP

Так, у давньоверхньонімецькій мові кілька таких формальних ознак породжуються дериваційно, що відповідає кожному формально заперечному елементу. Ці ознаки перевіряються та видаляються під час деривації. Проте, інтерпретована ознака, яка повинна бути видимою на рівні семантичного інтерфейсу з метою забезпечення заперечної інтерпретації пропозиції, не видаляється (Chomsky, 1995, р. 281). З огляду на вищезазначене, відбувається реорганізація синтаксичних параметрів, спричинена використанням у мовному середовищі елемента, який спочатку не був елементом граматичної системи (Lightfoot, 1999).

Триває дискусія щодо того, чи варто розглядати другий етап циклу О. Єсперсена з подвійним запереченням як симетричний чи асиметричний. Відповідно до симетричного підходу обидва елементи вважаються такими, що мають однакову вагу у вираженні реченнєвого заперечення, тобто обидва є заперечними маркерами. Згідно з асиметричним підходом два наявні елементи не пов'язані одночасно з вираженням заперечення: один з них розглядається як заперечний маркер, інший – як елемент заперечної полярності, який ліцензується наявністю заперечного маркера (Breitbarth & Haegeman, 2010, р. 68). У нашій праці ми аналізуємо подвійне

заперечення з урахуванням симетричного підходу, за якого речення граматично демонструє два заперечні маркери, однак семантично реалізує одне ядро заперечення.

У контексті питання тривалості мовних змін цикл О. Єсперсена слугує ілюстрацією історії розвитку і становлення заперечення у різних мовних сім'ях. Це не одиничний, спричинений контактом, феномен, а утворення так званих граматичних сімей (Heine & Kuteva, 2005, p. 183-184). Наприклад, нідерландська, англійська і німецька мова значною мірою пройшли етапи циклу, хоча і різняться тривалістю проходження, що вказує на відмінності. Звернення до матеріалу германських мов дозволяє свідчити про діахронічну константу, а саме модель плюрального заперечення на певному етапі мовного еволюційного поступу та її поступове вилучення.

1.4.1. Взаємодія дискурсу і граматики у формуванні сингулярної та плюральної моделей негачії

Ідею взаємовпливу граматики і дискурсу запропонував і розвинув П. Хоппер (P. Hopper), позначивши це явище терміном *emergent grammar* (Hopper, 1987). На відміну від структурного підходу, емерджентна граматика розглядає мовні структури як такі, що виникають у результаті використання мови у комунікації. Згідно з П. Хоппером, граматика «не є джерелом розуміння і комунікації, а їх побічним продуктом» (Hopper, 1998, p. 156) (переклад наш. – Т.Г.). Таке припущення ґрунтується на психолінгвістичних механізмах, протилежних тим, які представлені у трансформаційній генеративній граматиці. Йдеться не про вроджену універсальну граматику (Universal Grammar за Н. Хомським), яка надає мовцям набір параметрів, а скоріше користувачі мови будують граматику у процесі спілкування. Ключовим поняття емерджентної граматики є частота у реальному використанні і може бути двох типів: частота маркера (тобто окремих елементів мови), і частота типу, а саме моделей, зразків (Tomasello, 2002, pp. 3-4). Обидва зазначені варіанти мають наслідки для закріплення елементів і конструкцій, що сприяє безперервній побудові граматики під час спілкування. З огляду на зазначене,

можна пояснити варіативність оформлення моделі реченнєвого заперечення – від сингулярної до плюральної і знову до сингулярної, але вже на новому рівні з поствербальною часткою *nicht* – в історії німецької мови. Окрім того, визначальним у впливі на частоту вживань певної моделі у синтаксисі заперечення можна вважати принцип вибіркової, що є наслідком послідовності у дискурсі, а не як похідне від основної ієрархічної структури.

У цьому контексті інтерес викликає давньоверхньонімецька модель подвійного заперечення *ni/ne ... (neo)wiht*, яку запропонував дискурс на ранньому етапі розвитку синтаксису заперечення, і яку було підхоплено граматиною. Появу частиномовних одиниць для підсилення заперечення можна вважати першими кроками граматики, яка формується у дискурсі. Йдеться про перші спроби граматикалізації заперечної моделі, яка згодом не закріпилася у німецькій мові, але яку ми розглядаємо як взаємодію граматики і дискурсу.

Зазначимо, що актуалізація та входження у мову реграматикалізованого елемента відбувається поступово, невеликими кроками. Адже форма, яка проявляє властивості, притаманні певній лексичній категорії, втрачає їх не одночасно, відповідно, новаторська форма не витісняє стару миттєво (Lichtenberk, 1991, pp. 37-80). Як показує процес становлення заперечної моделі у німецькій мові, інноваційна форма з підсилювальним заперечним елементом спочатку розпочиналася як нечасто використовуваний варіант, з часом її частота збільшувалася, і у підсумку вже якісно нова модель із заперечною часткою у постпозиції до особової форми дієслова замінила попередню. Приклад з оформленням заперечної моделі у німецькій мові ми бачимо на відрізьку у декілька століть.

У контексті взаємозв'язку граматики і дискурсу не можна не враховувати вплив мовного контакту. Однак результат процесу змін, незалежно від того, викликаний він мовним контактом чи ні, визначається загальними принципами граматики і когнітивними та комунікативними властивостями мови (Faarlund, 1990, pp. 44-45). Також варто ураховувати механізм дії принципу уніформітарності Р. Ласса (R. Lass), згідно з яким мовні явища у минулому (=лінгвістична ситуація), тобто структура, інвентар тощо не можуть радикально відрізнитися від ситуації у

сучасних мовах (Lass, 1997, р. 28). Відповідно комунікативні аспекти мови запобігають змінам, які виходять за рамки зрозумілого.

1.4.2. Усунення надлишкових маркерів негачії як комплементарний механізм мовної змінюваності

Надлишковість є іманентною властивістю будь-якої системи. Концепція надлишковості бере початок у теорії інформації (=теорія комунікації) з середини ХХ ст. і згодом її адаптовано такими гуманітарними дисциплінами як лінгвістика, психологія, літературознавчі студії тощо (Lyons, 1969), (Shannon & Weaver, 1964), (Witt & Gillete, 1999), (Chiari, 2007), (Buniyatova, 2021), (Collins, 2021), (Rey, 2020), (Tasker, 2022). До основоположних принципів цієї теорії зараховують можливість вибору мовних одиниць з набору альтернатив, взаємозалежність змісту повідомлення і його передбачуваності, надмірність реалізації мовної одиниці (її «кодування»), вплив синтагматичної довжини комунікативної одиниці на ефективність повідомлення тощо (Lyons, 1969, р. 89). Відповідно до теорії інформації комунікативний процес представлено як складну систему формування, передачі і отримання повідомлення з урахуванням усіх можливих трансформацій, яких воно зазнало на шляху до реципієнта, напр. (рис. 2.):

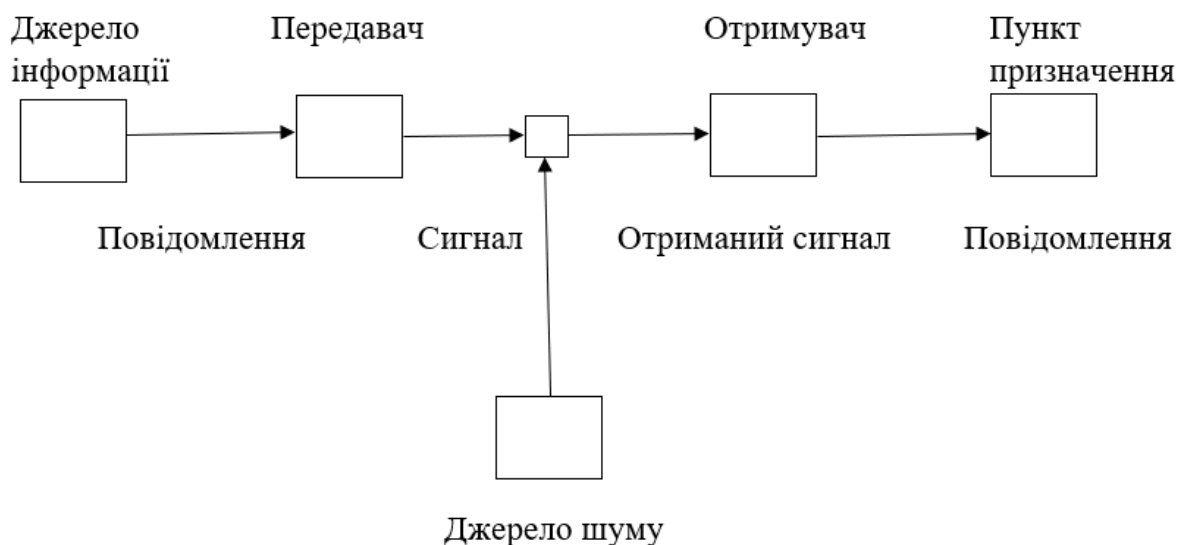

Рис. 2. Система комунікації за Л. Шеннон, В. Вівер
(Shannon & Weaver, 1964, р. 6)

Формування мовцем повідомлення для передачі інформації пов'язано з певною свободою вибору кількості мовних одиниць, залежністю від попередніх виборів, ймовірністю використання тих чи інших символів для побудови висловлення тощо. У процесі побудови повідомлення має місце ентропія (=свобода вибору) джерела інформації, що у свою чергу впливає на структуру повідомлення, яка визначається не вільним вибором відправника, а низкою чинників на зразок прийнятних статистичних правил, які регулюють використання відповідних символів. У такому разі частина повідомлення може бути повторюваною, а отже, 'зайвою', тобто надлишковою (Shannon & Weaver, 1964, p. 12-13). Збереження або усунення надлишкових елементів є прямо пропорційним для зрозумілості висловлення (Pulgram, 1983, p. 112).

Цікавою є думка про те, що мовні зміни спричинено 'керуванням надлишковістю' як з боку мовця, так і з боку реципієнта. Механізм дії таких змін можна представити як ланцюг 'фонетична редукція – компенсація новим лексичним матеріалом – семантико-синтаксичні зміни'. Наприклад, надмірна фонетична редукція загрожує розумінню повідомлення слухачем і тому потребує компенсації новим лексичним матеріалом, який з часом призводить до семантико-синтаксичних змін. Цей лексичний матеріал згодом зливається з сусідніми одиницями і знову скорочується, оскільки мовці прагнуть до легкості продукування дискурсу, і таким чином цикл розпочинається знову (Fischer O., Rosenbach A., Stein D., 2002, p. 25). Отже, спостерігають надлишковість, коли більше ніж один елемент мовного рівня відіграє однаково значущу роль, або коли елементи одного рівня демонструють різну частоту появи чи обмеження на комбінації елементів у послідовностях. Перше визначають як вертикальну надлишковість, друге – як горизонтальну (Chiari, 2007, p. 12).

У теорії інформації надлишковість корелює з вірогідністю появи певного елемента інформації. Так, часте використання конкретного висловлення зменшує його інформативну цінність.

Продуктивні одиниці природної мови не можуть бути визначені в термінах мінімального набору правил, обмежень або принципів, а повинні бути визначені з

точки зору надлишкового набору попередньо відомих структур практично без обмежень щодо розміру або складності (Ellis, 2002, р. 165).

У лінгвістиці неодноразово обговорювалася проблема дефініцій, які б ураховували складність і варіативність проявів надлишковості на кожному рівні аналізу, що спричинило створення набору чітких концепцій надлишковості, актуальних для сучасних мов (Chiari, 2007, р. 11). У широкому спектрі запропонованих визначень розрізняють *граматичну* і *контекстну* надлишковість. Граматична надлишковість передбачає внутрішню системність і керовану правилами поведінку мови, у якій дві або більше її ознак виконують одну й ту саму функцію, тоді як контекстна – демонструє повторення інформації, яка у граматичному сенсі є необов'язковою (Witt & Gillete, 1994, р. 4-12). Також ураховують функціональний аспект надлишковості, спричинений повторами, і статистичний, пов'язаний з факторами передбачуваності (Chiari, 2007, р. 12).

Мова як система є гомеостатичною, тобто саморегулюється за допомогою двох протилежних принципів: з одного боку, це прагнення максимізувати ефективність системи шляхом наближення синтагматичної довжини слів і висловлень до теоретичного ідеалу, з іншого – бажання бути зрозумілим, що і спричиняє надлишковість на різних рівнях (Lyons, 1969, р. 90). Як наслідок, варто очікувати, що мінливі умови комунікації прагнуть до балансу цих двох тенденцій, хоча перевірити ступінь надлишковості у мові неможливо.

Зазначимо, що усі природні мови на будь-якому синхронному етапі свого розвитку виявляють надлишковість, яка часто пов'язана з багатозначністю, непрозорістю, полісемією та синонімією (Buniyatova, 2021, р. 97). Мовні зрушення у діяхронії свідчать про те, що збереження або усунення надлишкових елементів є пропорційними важливості для зрозумілості висловлення (Pulgram, 1983, р. 107-125). На давніх етапах розвитку мов надлишковість реалізовано у заперечному узгодженні. Зокрема, зміни, яких у своєму розвитку зазнало реченнєве заперечення упродовж трьох періодів німецької мови, демонструють у тому числі і усунення зайвих елементів при переході від подвійного заперечення до сингулярного. У випадку давньо- та середньовісньонімецького подвійного заперечення маємо

справу зі структурною надлишковістю, оскільки двоє і більше заперечних елементів утворюють в результаті єдине семантичне ядро заперечення.

Отже, гіпотеза про надлишковість як притаманну мові властивість простежується на прикладі діахронних досліджень. З огляду на вищезазначене, припускаємо, що плюральне заперечення в історії германських мов, і у німецькій зокрема, як прояв надлишковості у граматичній структурі є свідченням іншого явища – кореляції граматики і дискурсу.

1.5. Явище полінегації як діахронна константа давньогерманських мов

У більшості природних мов реченнєве заперечення реалізується за допомогою заперечного маркера. Однак мови різняться між собою як синхронно, так і діахронно за кількістю, синтаксичним розташуванням і синтаксичним статусом маркерів заперечення (Zeijlstra, 2001, p. 2). Зазначимо, що у праїндоевропейських діалектах для позначення реченнєвого заперечення слугувала частка **ne*, розміщена у препозиції до особової форми дієслова (Lehmann, 1974), (Delbrück, 1897, S. 521-524). Свого часу В. П. Леман запропонував структурний принцип розташування синтаксичних елементів, згідно з яким маркер реченнєвого заперечення слідує за дієсловом у мовах типу OV, і передує йому у мовах VO-типу (Lehmann, 1973). Відповідно, якщо у досліджуваній мові спостерігається модель, за якою заперечний маркер змінює свою позицію щодо дієслова, то це свідчить про розвиток даної мови у напрямі VO-структури.

Еволюція реченнєвого заперечення в усіх наявних наразі германських мовах демонструє проходження через цикл O. Єсперсена, однак з різною швидкістю. Так, верхньонімецька мова досягла третього етапу з незалежною часткою у постпозиції до особового дієслова на початок XIV ст. (Jäger, 2008, p. 149), англійська мова як найменш консервативна з германських мов зберігала заперечний маркер аж до XV ст. і здійснила перехід до сингулярного заперечення між серединою XIV ст. і початком XV ст. (Wallage, 2005, p. 195), нижньонімецька – на відрізку між серединою XV ст. і XVI ст. (Breitbarth, 2014, p. 44), тоді як північно-нідерландська завершила зміни лише у XVII ст. (Burrige, 1993, p. 190), а південно-нідерландські

варіанти (фламандська та ін.) почали відмовлятися від превербального заперечного маркера лише у ХІХ ст. (Beheydt, 1998). Відповідно, німецька і нідерландська мови, які наразі демонструють поствербальне заперечення, пройшли три етапи циклу, в англійській мові відбулося переміщення поствербальної заперечної частки *not* у превербальну позицію (четвертий етап циклу). Північногерманські мови пройшли усі чотири етапи, і наразі знаходяться на четвертому етапі поствербального заперечення, за винятком тих випадків, коли кінцевий елемент у реченні є особовим дієсловом.

З точки зору діячронії германські мови унаочнюють аналогії у розвитку реченнєвого заперечення. Зокрема, на одному з етапів свого розвитку західногерманські мови продемонстрували однакове перенесення функції заперечення від превербальної частки до поствербальної, поділяючи споріднений *ni/ne* і поствербальні частки (Burrige, 1993, р. 212). У давньоанглійській домінують речення з сингулярним запереченням, хоча подвійне заперечення також присутнє. У середньоанглійській, навпаки, подвійне заперечення переважає (Gelderen, 2006, р. 130). У давньонідерландській поряд з досить частим сингулярним запереченням наявне і подвійне, реалізоване моделлю *ne ... niet*, де *niet* функціонує як підсилюючий адверб. У середньонідерландській мові пропорції змінюються: подвійне заперечення вживається частіше. У давньофризькій модель з подвійним запереченням *ne ... nawet* превалює, паралельно співіснуючи з окремим одиночним використанням *ne* і *nawet* (Vor, 1990, р. 40). Відповідно поствербальні маркери заперечення (сканд. *eigi* < *ne aiwgi* «ніколи», *ekki* < *ne ain~gi* «нічого», «не будь-що», нім. *nicht* < *ni (io)wiht* «не будь-що», англ. *not* < *ne (io)wiht* «не щось») свого часу спочатку слугували підсилювальними елементами і використовувалися разом з превербальною заперечною часткою для упрозорювання заперечного контенту, напр.:

(21) двн.-англ. *Ne hie huru winedrihten wiht ne logon glædne Hroðgar, ac þæt wæs god cyning* – Yet there was no laying of blame on their lord, the noble Hrothgar; he was a good king («І все ж не було звинувачень на їхнього володаря, благородного Хротгара; він був хороши королем») (Beowulf 862-863, Heaney);

(22) двн.-в.-нім. *In thie thoh ubil thane **nist wiht** zi zellenne, mit thiu sih thoh biwerien joh etheswio ginerien!* – Gegen die in dieser Stunde nichts Schwerwiegendes vorgebracht werden kann, denen sich auf diese Weise doch noch Verteidigungs- und Rettungsmöglichkeit eröffnet («Проти кого у цю годину не можна висунути нічого серйозного, для кого таким чином ще відкривається можливість захисту і порятунку») (Otfrid V, 19, 65-66);

(23) двн.-сакс. *Krist awolado, so is thea **ni mahtun antkennian wiht**, the thes (wihes) thar wardon skoldun* – All-Wielding Christ, although those who there warded the temple could not recognize Him even a whit («Всемогутній Христос, хоча ті, хто охороняв храм, не могли Його анітрохи впізнати») (Heliand 10:813-814).

У цьому зв'язку особливий інтерес викликає процес граматикалізації заперечних маркерів. Так, лексико-граматична одиниця *wiht* ('thing') поступово декатегоризується у *ni(o)uiiht* 'no thing' і виявляється тим елементом, який дозволяє з часом позбутися плюрального заперечення у германських мовах. Наприкінці давнього періоду германських мов (XI ст.) частина підсилювальних засобів заперечення зникає, тоді як заперечний маркер *niowiht/nawiht/nowiht* поступово втрачає свій первісний прислівниковий зміст, таким чином просуваючись далі шляхом граматикалізації. Займенник *niowiht/nawiht/nowiht* зазнає семантичного збліднення, демонструючи початок процесу граматикалізації наприкінці давнього періоду. Нагадаємо, що англійська мова демонструє певну девіацію у загальному процесі становлення реченнєвого заперечення у германських мовах, у якій сформувалася модель AUX VERB NOT, структурно відмінна від реченнєвого заперечення інших германських мов (Buniyatova, 2021, pp. 97-109). Натомість у давній період розвитку досліджуваних мов германські мови є характерологічно подібними у реалізації реченнєвого заперечення. Це явище розглядають як синхронну константу цих мов, яка простежується у писемних пам'ятках IX-XI ст. (Lehmann, 2005-2007). У подальшому, первісна тенденція із залученням повноцінних частиномовних одиниць на зразок *(n)io)uiiht* не отримала розвитку, а вилучення подвійного заперечення відбувається лише в ранньонововерхньонімецький період (Городілова, 2023, тези конф. КНЛУ).

У подальшому зазначені структурні одиниці граматикувалися у основний маркер заперечення. Із цього випливає питання про те, чи можливо пояснити подібності у реалізації реченнєвого заперечення у германських мовах мовними контактами, чи це є наслідком впливу системного чинника, тобто намаганням системи мови позбутися семантично незначущих клітиків. З огляду формалізації заперечних конструкцій йдеться про явище спільної граматикувалізації (англ. *shared grammaticalization*), у якому дві або більше мов мають спільне джерело і мету процесу граматикувалізації (Roberts & Cuyskens, 2013, p. 4), (Городілова, 2021, тези конф. 17-18 грудня).

З огляду на вищезазначене має сенс звернутися до висвітлення типологічної картини еволюції заперечення у германських мовах.

1.5.1. Заперечення у східних германських мовах

Готська мова є найдавнішою засвідченою зі східногерманської гілки, збережена переважно у фрагментах Нового Заповіту, перекладеного єпископом Вульфілою (бл. IV ст.). Варто зазначити, що синтаксис готської мови не є показовим для вивчення германського синтаксису, оскільки залежить від грецького оригіналу (Nopper, 1975, p. 60), (Lehmann, 1994, p. 21).

На противагу сучасним германським мовам, у яких розмежовується реченнєве і конституентне заперечення, готська мова послуговувалася часткою *ni* в усіх синтаксичних контекстах. Реченнєве заперечення у готському реченні характеризується мононегативною структурою, яка є ареальною особливістю готської мови (Miller, 2019, p. 514), напр.:

(24) гот. ... *ni þaurbun swinþai lekeis, ak þai ubilaba habandans; ni qam laþon uswaurhtans, ak frawaurhtans* – «... лікаря не потребують здорові, а хворі: не праведних прийшов я закликати, а грішників до покаяння» (Wulf. Mark I, 17).

У готському реченні заперечна частка *ni* функціонує самостійно, або є відокремленою від особового дієслова додатковими клітиками, переважно у початковій позиції речення, тоді як в інших давньогерманських мовах відповідний маркер заперечення *ni/ne* завжди невіддільний від дієслова (Eythorsson, 1995), напр.:

(25) гот. *qap þan du imma sa aggilus: ni ogs þus, Zakaria ...* – «Але ангел сказав йому: Не бійся, Захаріє ...» (Wulf. Luke I, 13);

(26) гот. *qap þan im Iesus þatei nist praufetus unswers, niba in gabaurþai seinai jah in ganipjam jah in garda seinamma* – «Ісус же сказав їм: Не буває пророка без пошани, хіба тільки у своїй батьківщині, і у своїй родині, і у своєму домі» (Wulf. Mark VI, 4);

(27) гот. *hvarjizuh raihtis bagme us swesamma akrana uskunþs ist; ni auk us þaurnum lisand smakkans, nih þan us aihvatundjai trudand weinabasja* – «Бо кожне дерево пізнається за своїм плодом. Бо з тернини не збирають фіги, ані з ожини винограду» (Wulfila, Luke I, 44).

Проте у готській мові є випадки і подвійного заперечення (Wright, 1966, р. 297), коли у реченні заперечну частку вжито із заперечним сполучником *nih*, напр.: (28) гот. *ni auk ist bagms gods taujands akran ubil, nih þan bagms ubils taujands akran god* (Wulf. Luke I, 43) – «Бо добре дерево не поганий плід родить; ані погане дерево не родить доброго плоду», із заперечним прислівником *þanaseiþs* ‘no more’, ‘not anymore’, напр. (29) гот. ... *atta, frawaurhta in himin jah in andwairþja þeinamma, ju þanaseiþs ni im wairþs ei haitaidau sunus þeins* (Wulf. Luke XV, 21) – «Батьку, я згрішив перед небом і перед тобою, і я вже не гідний зватися твоїм сином», або з іменником *waihts* у лексикалізованому виразі *ni waiht* ‘nothing’ зі значенням «ніщо», напр.: (30) гот. *jah ni fraletiþ ina ni waiht taujan attin seinamma aiþþau aiþein seinai...* (Wulf. Mark VII, 12) – «І ви більше не дозволяєте йому робити нічого для свого батька чи своєї матері...». Іноді готське подвійне заперечення є наслідком впливу оригіналу (Євченко, 2002, с.45).

Серед інших стратегій реалізації заперечення у готській мові представлені різноманітні комбінації заперечної частки *ni* (Fulk, 2018, pp. 205-206), (Wright, 1966, р. 338), напр.: *ni ... ak* ‘not...but’, *ni alja ... alja* ‘not other ... than’, *ni...ni* or *nih* ‘neither ... nor’, *ni þnamais* or *þanaseiþs* ‘no longer’, ‘no more’, *ni þatainei ... ak jah* ‘not only ... but also’, *ni aishun* ‘no one, no, none’, *ni aiw* ‘never’, *ni allis* ‘not at all’, *nih* ‘not, not even’, *nih ... nih* ‘neither ... nor’, *ni waiht* or *waiht ni* ‘nothing’.

1.5.2. Заперечення у західногерманських мовах

Заперечення в історії англійської мови зазнало декілька етапів розвитку, які відображено у синтаксичних змінах (Kemenade, 1997, р. 91-104). Подібно до німецької мови, ці зміни експлікуються лінгвістичним циклом О. Єсперсена (Jespersen, 1917). Так, на першому етапі реченнєве заперечення у давньоанглійській мові реалізоване за допомогою частки *ne*, розміщеної у препозиції до особового дієслова (Traugott, 1992, р. 267), напр.:

(31) двн.-англ. ... *ac hie ne dorston þær on cuman* – ‘... but they did not dare enter there’ («але вони не наважилися ступити туди») (Orosius 1 1.17.27);

(32) двн.-англ. *Ne sende se deofol ða fyr of heofenum, peah ðe hit ufan come* – ‘The devil did not send fire from heaven then, though it came from above’ («Диявол не послав вогонь з неба, хоч він і прийшов згори») (Alf.H. Prefatio, 176, 102-103).

Поступово з ослабленням превербальної частки *ne* вже у давньоанглійському періоді спостерігається залучення додаткових заперечних елементів на зразок неозначених займенників, прислівників *nan*, *na* ‘none’, *næfre* ‘never’, *nalles* ‘not at all’, *nænig* ‘not any’, *noht* ‘not’ з метою підсилення заперечення. На даному етапі адвербіальний маркер залучено як необов’язковий, і мова послугується паралельно і сингулярним, і подвійним запереченням, напр.:

(33) двн.-англ. ... *and ne mæg nan þing his willan wiðstandan* – «... і ніщо не може протистояти його волі» (Aelf.H. I, 10.1);

(34) двн.-англ. *þeah se lærow ðis eall smealice & openlice gecyde, ne forstent it him noht* – «Хоча вчитель розповідає все це турботливо і відкрито, йому це не приносить ніякої користі» (Cura Pastoralis 163.18);

(35) двн.-англ. *ne þær nænig witenan wenan þorfte beorhtre bote to banan folmum* – «Тим більше мудреці не бажали отримати велику винагороду за ворожнечу з його диявольських рук» (Beowulf 157-158).

Наведені приклади (33)-(35) демонструють використання давньоанглійського речення із заперечним узгодженням (NC), коли два одночасно вжиті заперечні елементи не скасовують один одного, а семантично формують єдине ядро заперечення. Нагадаємо, що у випадку подвійного або плюрального заперечення

додаткові заперечні слова не дають у сумі позитивне значення, а використовуються для емпізи (Crystal, 2018, p. 45).

Зазначимо, що середньоанглійський період (1150-1500 pp.) представлений змінами на усіх структурних рівнях мовної системи з поступовим характером граматичних зрушень. Між давньо- та середньоанглійськими періодами відбулися важливі зміни і у системі реченнєвого заперечення (Fischer, O., A. Kemenade, W. Koopman, & W. Wurff., 2000, p. 85). Так, перша половина середньоанглійського періоду представлена здебільшого моделлю з подвійним запереченням, на зразок *ne/na ... naht*, напр.:

(36) ср.-англ. *þe nan ne heafde stærf of hungor* – «Хто нічого не мав, помер з голоду» (Peterborough Chronicle 255.5);

(37) ср.-англ. *nohht ne wære he þanne Godd* – «І тоді він не був би Богом» (Ormulum 12047);

(38) ср.-англ. *Ne mazz icc hemm nohht lesern* – «Я можу їх не відпустити» (Ormulum 18392);

(39) ср.-англ. *No, þu hauest wel scharpe clawe, ne kepich nozt þat þu me clawe* – «Ні, у тебе дуже гострі пазурі, я не хочу, щоб ти мене чіпав» (O & N, 153-154).

Зауважимо, що кількість речень з подвійним запереченням значно скорочується у пізній середньоанглійській період, починаючи з XIV ст. (Gelderen, 2006, p. 132). На противагу цьому починає виокремлюватися якісно нова модель заперечного речення з допоміжним дієсловом AUX NOT і помітним скороченням плюральних маркерів заперечення. З одного боку, продовжує функціонувати частка *ne*, і паралельно утворюються нові заперечні слова на зразок *nought /nat*, що спочатку були еквівалентами займенника *nawiht* ‘nothing’, а згодом розвинулися у нову заперечну частку *not*. Навіть наприкінці середньоанглійського періоду (XV ст.) плюральне заперечення є все ще досить поширеним явищем, коли одна предикатна група містить декілька маркерів, напр.:

(40) ср.-англ. *He nevere yet no vileynye ne sayde, In al his lyf, unto no maner wight* – (Chaucer, The Canterbury Tales, Prolog);

(41) ср.-англ. *and he ful soone hem sente to Atthenes to dwellen in prisoun perpetuelly, he **nolde no** raunsoun* – «який незабаром відправив їх до Афін, у в'язничну камеру, щоб лежали вічно, без викупу» (Chaucer, *The Canterbury Tales*, *The Knight's Tale*).

Показовою зміною цього періоду є перехід від превербального маркера *ne* до поствербального *not* у пізній середньоанглійській мові (Buniyatova, 2021, р. 102). Однак, упродовж усього середньоанглійського періоду представлена і модель з подвійним запереченням *ne...neg-word* (Fisher, 1992, pp. 280-285). Адвербіальний маркер бере на себе роль провідного носія заперечення, тоді як превербальна частка втрачає свою обов'язковість. У зв'язку з її вилученням у ранньоновоанглійській мові явище заперечного узгодження виходить з ужитку (Nevalainen, 1998). У результаті частка *not* (*nat*) починає слугувати єдиним маркером заперечення у постпозиції до особового дієслова.

Ранньоновоанглійський період (1500-1700 pp.) демонструє систему допоміжних дієслів, подібну до сучасної англійської, за винятком відсутності допоміжного дієслова AUX *do*. Так, реченнєве заперечення реалізувалося згідно з моделлю NOT Verb, напр.:

(42) р.-н.-англ. *I **take not** on me here as a physician* – «Я тут не сприймаю себе як лікаря» (Shakespeare, *King Henry IV*, IV, Part II, 60);

(43) р.-н.-англ. *Yet for your part, it **not appears** to me* – «Але з вашого боку, мені це не здається» (Shakespeare, *King Henry IV*, IV, Part II, 107);

(44) р.-н.-англ. *I **know not** how to owe it, but to thank you* – «Я не знаю, як бути зобов'язаним, але віддячити вам» (Jonson, *The Sad Shepherd*, Act II. Scene VI, I).

Розвитку допоміжного *do* передувала форма скороченого заперечення, що мало місце близько 1600 р. (Jespersen, 1031, V, р. 429). У новій структурі реченнєвого заперечення допоміжні дієслова включають в себе заперечні модальні форми на зразок *won't*, *can't*, *shan't* тощо, а також немодальний заперечувач *don't* (*doesn't/didn't*), які є частиною англійського лексикону на початку XVII ст.

(Biberauer & Roberts, 2008) і закріплюються як модель реченнєвого заперечення до середини XVII ст. (Roberts, 1993, p. 308).

Динаміка розвитку реченнєвого заперечення у давньосаксонській є подібним до інших західногерманських мов і також експлікується етапами циклу О. Єсперсена, від заперечної частки *ne/ni* до подвійного заперечення з ослабленими *ne/en* із заперечним адвербом *niht/niet* (< *ni(eo)wiht* ‘nothing’) з подальшою реструктуризацією у сингулярне заперечення з поствербальною часткою *nicht* (Breitbarth, 2013, p. 346), (Witzenhausen, 2019, S. 1-30). Приклади (45) та (46) ілюструють речення з превербальною заперечною часткою, напр.:

(45) двн.-сакс. *Ni gābin ina thesa liudi thi* – ‘These people would not bring him to you’ («Ці люди не приведуть його до вас») (Heliand 62:5184);

(46) двн.-сакс. *Thes ni habda he eniga geuuuruhte te thi, sundea gisuohta, thoh thu ina nu aslagan hebbias, dodan giduanan* – ‘Er hatte sich dir gegenüber nicht das Geringste zuschulden kommen lassen, keine Sünde begangen, dennoch hast du ihn nun erschlagen, zu Tode getroffen’ («Він ні в чому не був винен, не вчинив жодного гріха, а ти його зараз убив, забив до смерті») (Altsächsische Genesis, 46-48).

Давньосаксонська мова також демонструє ряд підсилювачів заперечення на зразок неозначених займенників, прийменникових фраз, адвербів *an thesaru uueroaldi* «у світі», *(io)uuiht* «(будь-яка) річ», *mid uuhti* «з будь-якою річчю», «взагалі», *(nio)uuiht* «(нічого)», напр.:

(47) двн.-сакс. *That ni skal an is li̥ba gio līdes [anbītan] wīnes an is weroldi* – ‘Never in his life will he drink hard cider or wine in this world’ («Ніколи у житті він не буде пити міцного сидру чи вина у цьому світі») (Heliand 2:126-127);

(48) двн.-сакс. *Ni bium ik mid wihti [gilik] drohtine mīnumi* – ‘I am not at all like my Lord’ («Я зовсім не схожий на свого Господа») (Heliand 11:935-936).

Синтаксис давньофризької мови унаочнює засоби реалізації заперечення за допомогою адвербіальної частки *ne* (у різних написаннях *ni* та *en*), яка є основним заперечним маркером (Vor, 1990, p. 27). Також заперечення представлено або одним елементом, напр. *naet/nawet* ‘не’, *nimmen* ‘ніхто’, або комбінацією зазначеного елемента із заперечним маркером *ne*, що свідчить про наявність і сингулярного, і

подвійного заперечення (Haan, 2010, p. 55). Так, наприклад, щонайменше в одному джерелі *Skeltana Riucht* (1200-1250 pp.) налічується ціла низка комбінацій на зразок *ne ... neen, ne ... ner, ne ... noch, na ... ne, na ... ner* (Bor, 1971, p. 101). Як показують статистичні дані у дослідженні А. Бор, у рукописах *The First Rüstringer Manuscript* (R1) та *The Second Rüstringer Manuscript* (R2) (бл. 1300 p.) можна прослідкувати другий етап циклу О. Єсперсена, а саме домінуючу модель подвійного заперечення з одночасною реалізацією сингулярної моделі, відповідно 64% з *ne ... nawet* та 33% з одиночним *ne* у тексті R1; 71% з *ne ... nawet* та 25% з *ne* у тексті R2 (Bor, 1990, p. 40). Заперечний маркер *ne* використовувався окремо або об'єднувався з допоміжними дієсловами, утворюючи комбінації на зразок *nabba* (<ne+habba), *nella* (<ne+wella), *molde* (ne+wolde), *nachte* (<ne+achte), *nis* (<ne+is) (Haan, 2001, p. 631). Приклади (50)-(53) демонструють сингулярну та плюральну моделі заперечення у давньофризській мові:

(49) двн.-фриз. *Tu ne skalt nenne monslaga dva* – ‘Du sollst keinen Totschlag verüben’ («Ти не будеш чинити вбивства») (Rüstringer Recht 1 I, 6);

(50) двн.-фриз. *Thu ne skalt nene thiuvethe dva and ne skalt nawet ieria ova thines ivenkerstena haua, ther thi fon rivchta nawet wertha ne mvgun* – ‘Du sollst keinen Diebstahl begehen und sollst nicht begehren deines Mitchristen Habe, die dir von Rechts wegen nicht zukommen mag’ («Ви не будете чинити крадіжку, ані не бажатимете благ своїх співхристиян, які не належать вам за правом») (Rüstringer Recht 1 I, 8);

(51) двн.-фриз. ... *nele hi nawet heroch wertha and him sin lif thervnder werthe onawnnen, frehtlas mot hit beliuu and thet lif mith twintega merkon to ieldande* – ‘... will er nicht gehorsam werden und wird ihm unterdessen das Leben genommen, so soll dafür kein Friedensgeld entrichtet werden und für sein Leben hat man zwanzig Mark zu zahlen’ («... якщо він не стане слухняним і в результаті його позбавлять життя, за це не потрібно платити мирних грошей, а за його життя потрібно заплатити двадцять марок») (Rüstringer Recht 2 B V, 13);

(52) двн.-фриз. *Falt ther en mon twene ieftha thre, min ieftha mar, sa ther is, and hi ne mugi se ne nelle nawet al ielda, sa skilun hiara alra lif opa thes ena hals stonda and others sine friond unfach beliuu* – ‘Erschlägt da ein Mann zwei oder drei (Personen), es

seien ihrer mehr oder weniger, und kann oder will er sie nicht alle büßen, so soll er allein mit seinem Halse für ihrer aller Wergelder haften und darüber hinaus sollen all seine Verwandten straflos bleiben' («Якщо хтось уб'є двох або трьох (людей), чи то більше, чи то менше, і він не може або не хоче спокутувати їх усіх, то він один буде відповідати за всі їхні гроші своєю шиєю, і, крім того, усі його родичі залишаться непокараними») (Rüstringer Recht 1 IX, 9).

Отже, фризька мова у своєму розвитку демонструє використання як сингулярного, так і плюрального заперечення. Відносну частоту простого і подвійного заперечення у давньофризьких текстах досліджено на фоні етапів, які зазвичай постулюються для змін у системі заперечення германських мов, тобто циклу О. Єсперсена.

Реченнєве заперечення у нідерландській мові, подібно до інших західногерманських мов, також зазнало однонаправленого розвитку, відомого як цикл О. Єсперсена. Так, у давньонідерландській період, позначений на часовій шкалі від IX ст., реченнєве заперечення експлікується превербальною часткою *ne* у препозиції до особового дієслова (Zeijlstra, 2004, pp. 82-83), напр.:

(53) двн.-нідерл. *ende in uuege sundigero ne stunt* – «І не став на заваді грішникам» (WP 1:1);

(54) двн.-нідерл. *Galico cieton sulun imo in ne sulun forhtun* – «Раптом вони застрелять його і не злякаються» (WP 63:5).

Отже, давньонідерландський період демонструє перший етап циклу О. Єсперсена, де реченнєве заперечення реалізовано за допомогою превербальної заперечної частки *ni/ne*.

Упродовж давньонідерландського і у середньонідерландський період (XII-XVI ст.), подібно до інших західногерманських мов, засвідчено ранні ознаки граматикалізації. Так, синтаксис заперечних речень експлікує наявність підсилювального адверба *niet* < *niueht* 'nothing' (Zeijlstra, 2004, p. 83), що свідчить про початок другого етапу циклу О. Єсперсена, напр.:

(55) двн.-нідерл. *Niueht so ungenethere nohc so* – «Не так, нечестивий, не так» (WP 1:4)

У середньонідерландському періоді пропорції граматичних засобів вираження заперечення змінюються на користь подвійного, яке реалізовано за допомогою превербальної частки *ne/en*, приєднаної до особового дієслова незалежно від позиції останнього у реченні, і залученням додаткової частки *niet*, яка походить від займенника *ni(eo)wiht* «ніщо», або інших частин мови на зразок адverbів *niemant* «ніхто», *nemmer* «ніколи», *nergens* «ніде», утворених шляхом злиття *ne* з неозначеним займенником або прислівником (Schutter, 1994, p. 472), (Mooijaart, 2010, p. 1034), напр.:

(56) ср.-нідерл. *daer si niet meer of ne weten* – «Про який вони більше не знають» (Reynart the Fox 21);

(57) ср.-нідерл. *Hi ne wilde van den fellen diere nemmeer hoeren die tale* – «Він більше не хотів чути слова цієї злої тварини» (Reynart the Fox 956-957).

Ще одним показником ослаблення превербальної частки *ne* у зазначений період є її обмежена дистрибуція, переважно з дієсловами, які реалізують модальне значення, на зразок *weten* «знати», *roeken* «піклуватися», *mögen* «могти, бути спроможним», *willen* «хотіти», *connen* «могти» тощо (Wal, 1994, p. 87).

Відповідно, у пізньому середньонідерландському періоді засвідчено поступове зникнення заперечного маркера *ne* з ужитку, поряд з утвердженням нової моделі сингулярного заперечення із часткою *niet* або із заперечними неозначеними займенниками, що остаточно закріпилася упродовж ранньоновонідерландського періоду (XVI-XVII ст.) (Mooijaart, 2010, pp. 1034-1035).

1.5.3. Заперечення у давньопівнічній мові

Давньопівнічна гілка германських мов є предтечею сучасних датської, шведської (східно-північний напрям) та фарерської, ісландської, норвезької (західно-північний напрям). Найдавніші тексти зазначеного ареалу, які є у розпорядженні дослідників, датуються 1150 роком, що помітно пізніше, ніж для інших германських мов (Walkden, 2014, p. 14). Як бачимо, часові межі давньопівнічного періоду збігаються із середньовісньонімецьким та

середньоанглійським періодами, що, у свою чергу, може бути свідченням тривалішого періоду для мовних змін.

Морфолого-синтаксична реалізація заперечення у давніх північногерманських мовах відрізняється від сучасного стану. Сучасні мови північногерманського ареалу для реченнєвого заперечення послуговуються заперечним адвербом (ісл. *ekki*, норв. *ikkje*, дат. *ikke*, фар. *ikki*, швед. *inte*), який слідує за особовим дієсловом (Haugen, 1984, p. 104), (Sansalvador, 2013, p. 13), напр.:

(58) ісл. *Hann les ekki bók* – «Він не читає книгу»;

(59) швед. *Hon har inte kommit* – «Вона не прийшла».

З іншого боку, на ранньому етапі свого розвитку давньопівнічні мови демонструють суфікс **-at** як заперечний елемент, який згодом було втрачено, і замінено іншим, морфологічно незалежним від дієслова (Ingham 2008, p. 126), (Eythorsson 2002, p. 190), напр.:

(60) двн.-півн. *Byrþi betri berra(t) maþr brautu at* – «Кращого тягача в дорозі чоловік не несе» (Poetic Edda, *Novamol*, 10, 11, p. 49-50).

Також і превербальна частка *ne* демонструє дуже обмежене використання, окремо або у поєднанні з афіксами *-a/-at*, що свідчить про її непродуктивність, напр.:

(61) двн.-півн. *Sol ne vissi, hvar sali atti, mani ne vissi, hvat megins atti, stjornur ne vissu, hvar staþi gottu* – «Вона не знала, де повинен бути її дім, місяць не знав, якою була його сила, зірки не знали, де були їхні місця» (Poetic Edda, *Voluspo*, 5, p. 14);

(62) двн.-півн. *Es at grati ne færat?* – «Чого за плач ти не скажеш?» (Poetic Edda, *Hamthesmol*, 9, p. 749).

У давньопівнічному мовному ареалі, з якого виокремилися норвезька, фарерська, ісландська мови у західній гілці та данська і шведська у східній, реченнєве заперечення реалізоване за допомогою заперечного адверба *eigi* 'не', розміщеного у постпозиції до особового дієслова (Faarlund, 2004, p. 225), напр.:

(63) двн.-півн. *Ok veit ek eigi* – «І я не знаю» (*Brennu-Njals Saga*, 241, 97);

(64) двн.-півн. *Ef herra Sigvatr er eigi i dalinum* – «Якщо пан Зігват не є у долині» (Diplomatarium Norvegicum II.100);

(65) двн.-півн. *En þat var enn mesti hēgōmi, at Geirrōpr konungr væri eigi matgōpr; ok þō lætr hann handtaka þann mann er eigi vildu hundar ā rāpa* – «Це було дуже великим наклепом, що король Гейррот не був гостинним; але все ж він наказав їм взяти людину, на яку собаки не нападуть» (Poetic Edda, p. 127);

(66) двн.-півн. *Ár var alda, þat er ekki var, var-a sandr né sær né svalar unnir; jörð fannsk eigi né upphiminn, gap var Ginnunga, en gras ekki* – «Першим був вік, коли нічого не було: ні піску, ні моря, ні холодних потоків-хвиль; не можна було знайти ні землі, ні ефіру-неба, лише зяючий розрив, але і трави не було» (Snorra Edda 4, 5).

Заперечний суфікс *-gi*, який трапляється у слові *eigi*, втрачає свою продуктивність у давньопівнічній мові, але його можна розпізнати як елемент у багатьох лексикалізованих словах заперечення, таких як *engi* 'жоден', *hvárgi* 'жоден', *hvergi* 'ніде», *aldrigi* «ніколи» тощо.

Аналіз розвитку заперечення показує, що для північних мов цикл О. Єсперсена завершено набагато раніше порівняно з іншими германськими мовами. На початок VII ст. заперечну превербальну частку замінено поствербальною часткою *icke* у норвезькій і датській мовах, *inte* – у шведській (Jespersen, 1917, chapter 1). Таку пришвидшену відмову від заперечної превербальної частки *ne* намагаються пояснити впливом обмежень, накладених позицією дієслова на другому місці у реченні (Burridge, 1993, p. 213).

1.6. Формування граматичних засобів заперечення у німецькій мові

Сучасна німецька мова для реалізації реченнєвого заперечення послугується часткою *nicht* «не», розміщеною у постпозиції до особового дієслова у головному стверджувальному реченні. До арсеналу засобів вираження заперечення належать також займенники (*niemand* «ніхто», *nichts* «нічого»), прислівники (*nie*, *niemals*, *nimmer* «ніколи», *niergends* «ніде», *keineswegs* «зовсім ні»), неозначений артикль *kein*, двоскладовий сполучник *weder ... noch* «ні ... ні» із частково сполучниковими, частково адвербіальними характеристиками, слово-відповідь *nein* «ні», що є

еквівалентом речення (Hentschel, 1998, S. 11), (Duden, 2009, S. 906-907). Також окрему групу морфологічних засобів складають афікси, наприклад, префікси *un-*, *in-*, *il-*, *a-*, *an-*, *non-*, *des-* (*unmöglich* «неможливо», *illegal* «незаконний») та суфікси *-los*, *-frei* (*erfolglos* «безуспішний») тощо (Helbig & Buscha 1986, S. 524), (Hentschel, 1998, S. 38).

Розвиток реченнєвого заперечення у німецькій мові проілюстровано циклом О. Єсперсена (Behaghel, 1918), (Donhauser, 1996; 998), (Lenz, 1996), (Jäger, 2005; 2008). Принагідно нагадаємо, що фази циклу відображають окремі мовні рівні. У давньоверхньонімецькому періоді частка *ni* була обов'язковим і єдиним заперечним елементом у реченні, часто зредукованим до *ne* і об'єднаним з особовим дієсловом, напр. *nefinde* "du findest nicht" (Notker, X-XI ст.). Одночасно поряд із зазначеним маркером формувався новий спосіб реалізації заперечення з давньоверхньонімецького неозначеного займенника адвербіального характеру *ni(o)wiht*, що у свою чергу розвинувся із повнозначної структурної одиниці *wiht* 'річ' унаслідок процесу граматикалізації. Спочатку *ni(o)wiht* використовувався для підсилення заперечення, однак згодом трансформувався у незалежну заперечну частку *ni(e)ht*, яка розмістилася у постпозиції до особового дієслова. У середньоверхньонімецькій мові частка *nih*т набуває обов'язкового статусу для вираження заперечення, одночасно у комбінації з ненаголошеним превербальним *en-/ne/-n*. У ранньоновіверхньонімецькій період спостерігається факультативне використання проклітичного та енклітичного *ne/en/n*, і у подальшому (XVI-XVII ст.) його повне усунення. Новоутворена поствербальна незалежна частка *nicht* слугує єдиним маркером реченнєвого заперечення і відображає сучасну модель *VERBUM FINITUM NICHT* у німецькій мові. Наразі розглянемо кожен період окремо.

У давньоверхньонімецькій мові (750-1050 pp.) заперечення представлене за допомогою заперечної частки *ni*, розміщеної у препозиції до особового дієслова, що узгоджується також і з правилом розвитку мов VO-типу (Lehmann, 1978, p. 99), напр.:

(67) двн.-в.-нім. *Noh thuruh eina lugina ni firwirfit al thia redina, noh thuruh ungiwara min ni lazit thia fruma sin* – 'Er scheidet auch das enthaltene Schlechte aus und

tilgt es und verwirft nicht wegen einer falschen Aussage das ganze Werk und verzichtet nicht wegen meiner Unachtsamkeit auf den Nutzen, den es ihm bringt' («Він також відкидає і затирає зло в ньому, і не відкидає усю роботу через неправдиве свідчення, ані не відмовляється від користі, яку вона йому приносить через мою необережність») (Otfrid V, 25, 43-44);

(68) двн.-в.-нім. *Ni eino ni si, ni in tag ni in naht, eino ni slaffe, ni neouuiht ni uuirce nipuz de gisehe, de imo daz tranc gebe enti simplum piuuartan habe* – ‘Nicht allein sei er, nicht am Tag, nicht in der Nacht, nicht allein schlafe er, tue nichts, außer es sieht der, der ihm den Trank gibt und immer auf ihn geachtet hat’ («Він не один, ні вдень, ні вночі, не спить сам, нічого не робить, якщо не побачить того, хто дає йому зілля, і хто завжди за ним доглядав») (Basler Rezepte, line 5).

Такий спосіб розглядають як основний тип реалізації реченнєвого заперечення зазначеного періоду (Fleischer, 2011, S. 227-230).

У текстах давньоверхньонімецького періоду засвідчено ще одну заперечну частку – *nalles* (*nals/nales/nalas*), яка не отримала подальшого розвитку у структурі реченнєвого заперечення, однак, упродовж певного часу активно використовувалася як граматичний засіб для його реалізації, напр.:

(69) двн.-в.-нім. *Nalles sie dhrrie goda, oh ist in dhesem dhrim heidem ein namo dhes unchideiliden meghines* – ‘Es sind keine drei Götter, da in diesen drei Gestalten der eine Name der ungeteilten Macht enthalten ist’ («Немає трьох богів, бо у цих трьох формах міститься одне ім’я безроздільної влади») (Isidor, De Fide Catolica, IV, 259);

(70) двн.-в.-нім. *Iz datum gomaheiti, thio iues selbes guati, iueraz girati, nales mino dat emmizen nu ubar al ih druhtin fergon scal* – ‘Eure Menschenfreundlichkeit, eure Güte waren der Grund hierfür, euer eigener Entschluss, und keineswegs meine Verdienste. Immer werde ich deshalb inständig den Herrn bitten ...’ («Твоя благодійність, твоя доброта стали причиною цього, твоє власне рішення, і аж ніяк не мої заслуги. Я завжди благатиму Господа про це ...») (Otfrid, Ad Salomonen, S. 28, Zeilen 15-17).

(71) двн.-в.-нім. *Thisiu sint thiu dar unsubrent man, nalles mit ungiuuasganen hantun ezzan ni unsubrit man* – Dies sind die Dinge, die einem Menschen verunreinigen,

aber mit ungewaschenen Händen zu essen verunreinigt einen Menschen nicht («Це те, що оскверняє людину, але їсти немитими руками не опоганює людину») (Tatian 84, 9).

У нашому корпусі зафіксовано таке співвідношення частки *nalles* у найбільших за обсягом текстах давньоверхньонімецького періоду, порівняймо дані у табл. 5.:

Таблиця 5.

Дистрибуція заперечної частки *nalles* у творах двн.-в.-нім. періоду

	Otfrid (IX ст.)	Isidor (VIII ст.)	Tatian (IX ст.)	Notker (XI ст.)	Усього
Загальна кількість заперечних речень	1212	43	812	723	2790
Речення з часткою <i>nalles</i>	12 (0,9%)	2 (5%)	42 (5%)	157 (22%)	213 (8%)

Дані вибірки свідчать про досить невелику кількість частки *nalles* – лише 8% порівняно з об'ємом речень, у яких заперечення реалізовано за допомогою превербальної частки *ni/ne* у поєднанні з особовим дієсловом. Отримані результати дозволяють дійти міркувань, викладених далі.

Як показують приклади (69)-(71), заперечна частка *nalles* не залежала від дієслова, а слугувала переважно для вказівки, фокусуванні уваги на запереченні окремого конститuenta, що суттєво відрізняє її від превербальної частки *ni/ne*. Якщо остання тісно пов'язаний з особовим дієсловом, то частка *nalles* має відносну синтаксичну свободу. Таку ж частку засвідчено і у давньоанглійських пам'ятках (напр., у творі *Beowulf*), і вона відповідає варіанту сучасного англійського адверба *not at all* 'зовсім ні' (Jäger, 2008, p. 93).

Наразі повернемося до змін, які мали місце у структурі реченнєвого заперечення. Проклітична заперечна частка *ni* виявилася занадто слабкою, щоб самостійно «нести» комунікативний аспект заперечення. Вже у IX ст. давньоверхньонімецькі тексти засвідчують наявність неозначених займенників та

прислівників для підсилення превербальної заперечної частки. Так, наприклад, звід Євангелій від Отфріда (Otfrid's Evangelienbuch) демонструє одночасне вживання *ni* та підсилювачів заперечення *uuiht* 'річ, щось', *eowiht* «щось», *neowiht*, *niwoht* «ніколи, ні за яких обставин» у постпозиції до особового дієслова, напр.:

(72) двн.-в.-нім. *Ni gab in thiu sin thuhti wihthes antwurti* – 'In seiner Geduld gab er ihnen keine Antwort' («У своєму терпінні він не дав їм жодної відповіді») (Otfrid IV, 19, 41);

(73) двн.-в.-нім. *Er bifand, theiz was niwihth, ni zaweta imo es niawihth* – 'Er erkannte, dass es nichts war, ihm nichts gelang' («Він зрозумів, що це нічого, що у нього нічого не виходить») (Otfrid II, 5, 12);

(74) двн.-в.-нім. *Nist ther dag sumirih dagon anderen gilih, thaz sar man in githankon thar megi wihth biwankon* – 'Führwahr, dieser Tag ist keinem anderen Tage vergleichbar, so dass man dort auf irgendein Ausweichen sinnen könnte' («Воістину, цей день не зрівняється ні з одним іншим, щоб можна було подумати про якесь там ухилення») (Otfrid V, 19, 37-39).

Починаючи з кінця давньовірхньонімецького періоду (XI ст.) спостерігаємо процес граматикалізації частиномовної одиниці *uuieht* 'річ, щось', видозміненої у *ne(o)uuieht* 'не річ, не щось'. Спочатку через свій субстантивний характер двн.-в.-нім. *niowihth* функціонує у якості суб'єкта або об'єкта, але не як прислівник:

(75) двн.-в.-нім. *Do dar niuuieht ni uuas* - 'als da nichts war' («коли нічого не було») (Weesobruner Gebet).

Лише наприкінці давньовірхньонімецького періоду *niht* використовувалося адвербіально, у тому числі і без комбінаторики з іншим заперечним елементом (Schmid, 2017, S. 233), напр.:

(76) двн.-в.-нім. *Manige neuuizzen dero dingo nieht* – «Дехто не знає про це» (Notker Psalmen 4,6).

Зазначимо, що спочатку адвербіальний акузатив *ni(e)owihth* трансформується у середньовірхньонімецьке *niht* і вживається для заперечення поруч з часткою *ne*, поступово витісняючи її, і бере на себе функцію заперечення (Schmidt, 2013, S. 342). У подальшому елемент *niowihth* переміг у процесі граматикалізації, набувши статусу

стандартної заперечної частки, яка наразі реалізується у моделі реченнєвого заперечення сучасної німецької мови *Vfinite NICHT*. З двн.-в.-нім. *niowiht* розвинулися середньовісньонімецькі форми неозначеного займенника/адверба зі значенням «*nichts*» ('нічого') у таких варіаціях як *niht, nihts, nieht, niuht, niet, nit(h), niwet, niwit* тощо (Henning, 2022, Wörterbuch, S. 243), що експлікується корпусом досліджуваних текстів відповідного періоду.

Принагідно нагадаємо, що аналогічні процеси відбулися й в інших германських мовах, де неозначений займенник зі значенням «ніщо» зазнав граматикалізації і функціонує у сучасних мовах як заперечна частка (Jespersen, 1917, p. 16), напр. англ. *nought/nawiht* > *not*, нідерл. *niet* > *niet*, давньосканд. *eittki* > *ekki*, дат. *ikke*, швед. *icke*, дат. /швед. *inte* тощо.

Таким чином, у текстах XI ст. засвідчено модель подвійного заперечення, яка набуває широкого вжитку у першій половині середньовісньонімецького періоду, а саме в XI-поч. XIII ст. Окрім цього, наступний період демонструє паралельне існування речень як із сингулярним, так і з подвійним запереченням, навіть у одного й того ж автора у тому самому тексті, напр.:

(77) ср.-в.-нім. (1240 р.) *Und du solt din ougen niemer mer von im kern: der mensche entate sin nit* – «І ти ніколи більше не зведеш з нього очей: людина не зробить цього» (Berthold von Regensburg, Predigten, Project Gutenberg);

(78) ср.-в.-нім. (1240 р.) *Wær ez mûgelich, daz man ez allez samt geschriben möchte, so möchte diu werlt diu buoch in ir niht behalten, da ez an gestüende daz ich gesach, und allez daz ich esach, daz waz niht wan got alleine* – «Якби можна було написати усе це разом, то світ не втримав би книжок, у яких написано те, що я бачив. І я бачив лише Бога» (Berthold von Regensburg, Predigten, Project Gutenberg).

Примітним є те, що саме випадок заперечення є показовим у переході від давньовісньонімецького до середньовісньонімецького періоду. Так, у середньовісньонімецькій мові (1050-1350 pp.), як і у інших германських мовах давнього періоду, заперечна частка *ne* у реченні (у різних реалізаціях *ni, no, nu, en, in* тощо) розміщується проклітично (*ich enhan*), енклітично (*ichne, ichn han*) або навіть

апокопічно (*n'ein, ichn', in'<ich ne*) безпосередньо у препозиції до особового дієслова (Henning, 2022, Wörterbuch, S. 230), (Lexner, 1992, Wörterbuch, S. 43), напр.:

(79) ср.-в.-нім. *iu enmac nie man von mir gesagen deheiniu klagelichiu leit* – «Von mir kann euch niemand sagen irgendein beklagenswertes Leid» ('Ніхто не може розповісти вам про мене жалюгідного горя') (Wolfram von Eschenbach, Parzival);

(80) ср.-в.-нім. *diu keine swaere enmüge getragen und niwan in vröuden welle sweben* – «Dass sie kein Leid ertragen können und immer nur in Freude leben wollen» ('Що вони не в змозі терпіти страждання і хочуть жити тільки в радості') (Gottfried von Straßburg, Tristan).

У зазначений період сингулярне заперечення, виражене превербальною часткою *ne/en*, також присутнє, і зустрічається воно переважно з модальними дієсловами *tügen, suln, turren, dürfen, kunnen, wellen*, а також у поєднанні з дієсловами *lazen/lan, tuon, wizen, ruochen* (Hennings, S. 195), напр.:

(81) ср.-в.-нім. *Ern ruochte waz er im sprach, do er deheine vreise sach weder in der burc noch darvor* – «Він (Івайн) не хвилювався через те, що він йому сказав, оскільки він не бачив нічого жахливого ні всередині, ні ззовні» (Iwein 6183-6185);

(82) ср.-в.-нім. *Ichn weste war ode weme* – «Я не знав, куди йти і від кого» (Iwein 7757).

На початку середньовісньонімецького періоду заперечні речення з підсилювальними елементами набувають все більшої ваги. Відповідно, кількість випадків, у яких заперечна частка *ne/en* слугувала для реалізації сингулярного заперечення, зменшилася у середньовісньонімецькому періоді: слабка частка потребувала підсилення за рахунок додаткового заперечного елемента (Wolf, 2000, S. 1356). Роль таких підсилювачів виконали заперечні займенники і адверби, які вже зазнали процесу граматикизації (*ne+eo >nie* «ніколи», *ne+eo+man > nieman* «ніхто») (Городілова, 2022d, с. 152-154). Дедалі частіше використовується частка *niht*, яка наприкінці давньовісньонімецького періоду (XI ст.) розвинулася із заперечного займенника *ni(o)uuht*, що у свою чергу граматикизувався з лексико-граматичної одиниці *uuht/wiht* «річ». Починаючи з XII ст., кількість речень з подвійним запереченням зростає (Hennings, 2012, S. 194). У нашому корпусі

засвідчено 645 випадків (що становить 31% від загальної кількості заперечних речень) вживань моделі з одночасним вживанням проклітичної частки *ne/en* та другої заперечної частки *nih*t, розміщеної у постпозиції до особового дієслова, напр.:

(83) ср.-в.-нім. *wan da enzwifel ich nih*t an: al suns got an einem man erzeiget und bewæret hat – «Бо я не сумніваюся: як Бог показав і довів нам у цій одній людині» (Hartman von Aue, Gregorius 43-45);

(84) ср.-в.-нім. *ich enhan* daz *nih*t für lihtiu dinc, swer in den kranken messinc verwunket edel rubin – «Це нелегка справа, вправити дорогоцінний рубін у слабку латунь» (Wolfram von Eschenbach, Parzival I, 3, 15-18);

(85) ср.-в.-нім. *Frouwe, des enweiz* ich *nih*t, in welchem lande man mich siht – «Пані, я навіть не знаю, у якій країні ви мене побачите» (Wolfram von Eschenbach, Parzival I, 11, 23-24).

Таким чином, речення з *ne/en ... nih*t (або іншим заперечним словом, на кшталт заперечних неозначених займенників) демонструють подвійне заперечення, у якому реалізовано модель заперечного узгодження. Нагадаємо, що, на відміну від сучасної німецької мови, такі заперечення не скасовують одне одного і функціонують як одне семантичне ядро (Behaghel, 1924, S. 80). Також до спектру підсилювальних елементів у реченнях з подвійним запереченням середньовісньонімецького періоду належать прислівники *nie*, *niemer* «ніколи», «зовсім», займенники *nieman* «ніхто», *nehein*, *dehein* «жоден», *neweder*, *deweder* «жоден з двох», «ні ... ні».

Одну з причин поступового вилучення *ne/en/(n)* вбачають у впливі внутрішніх мовних факторів. Згідно з О. Бехагелем, клітична частка спочатку зникає у дієсловах з ненаголошеним префіксом, і, навпаки, найдовше зберігається у підрядних реченнях, де відповідно до моделі порядку слів особоводієслівна форма розміщена після частки *nih*t (Behaghel, 1924, S. 244), напр.:

(86) ср.-в.-нім. *Sie dete als ob sies nicht enhörte* – ‘Sie tat, als ob sie es nicht hörte’ («Вона вдала, що не чує») (Prosalancelot 298, 17);

(87) ср.-в.-нім. *Von dem großen schlag den Claudas in dem backen hett was er so von imselber komen das er nicht enwüst* wo er was – ‘Von dem großen Schlag, den

Claudas in dem Backen hatte, war er so aufgereggt, dass er nicht wusste, wo er war' («Від сильного удару, який Клаудас отримав у щоку, від того, що він вийшов з себе, він не знав, де він був») (Prosalancelot 190, 1236).

Зазначимо, що подвійне заперечення також можна зустріти і у сучасних німецьких діалектах, наприклад, у баварському, де воно реалізовано переважно за допомогою квантифікаторів на зразок *neamd*, *nix*, *koa*, *niagads*, *nie(mois)* (Weiß, 1998).

У ранньонововерхньонімецький період (1350-1650 pp.) превербальна частка *ne/en* виходить з ужитку, однак з нерівномірною швидкістю (Behaghel, 1924, S. 84-87), (Lehmann, 1978, p. 103), а заперечна частка *nicht* (з різними варіантами написання на зразок *niht*, *nit*, *nyt* тощо) слугує основним засобом реалізації реченнєвого заперечення і розміщена переважно у середній периферії речення (нім. Mittelfeld), напр.:

(88) р.-н.-в.-нім. *Dannoch nenne dich vnd verschweig **nicht**, welcherlei sachen dir sei von vns so twenglicher gewalt begegert* – «Тоді назвися і не мовчи, що то за речі з тобою кояться від нашої такої спільної влади» (Johannes von Tepl, Der Ackerman, Der Tot, das ander capitel) – поч. XV ст.;

(89) р.-н.-в.-нім. *Er hatt sin **nit** gewont vnd ist gezogen **nit** dar zu des hatt geberd er wie ein ku die best gezierd* – «Він у ньому не жив, і не переїжджав, він віддав усе найкраще» (Sebastian Brant, Das Narrenschiff) – кін. XV ст.

(90) р.-н.-в.-нім. *Denn wir wöllen **nicht** der Papisten schuler noch jünger, sondern yhre meister und richter sein ...* – «Бо ми не хочемо бути молодшими учнями папістів, а радше їхніми вчителями та суддями» (Luther, Sendbrief) – сер. XVI ст.;

Також лексеми *nicht* та *nichts* функціонують як прислівники та займенники зі значенням 'nichts' («нічого») (Ebert et al., 1993, S. 425-426), напр.:

(91) р.-н.-в.-нім. *Alßo hilfjet es die seele **nichts**, ob der leyp heylige kleyder anlegt, wie die priester und geystlichen thun, auch **nit**, ob er ynn den kirchen und heyligen stetten sey* – «Тож не допоможе душі ні те, чи одягнеться людина у святі шати, як це роблять священики та духовенство, ні те, що вона перебуває у церквах і святих місцях» (Luther, Freiheit) – сер. XVI ст.

Хоча позиція заперечної частки *nicht* у середній периферії речення переважає, засвідчено й інші її позиційні закономірності. Наприклад, демонструючи відхилення від сучасної німецької мови, заперечна частка *nicht* у ранньонововіверхньонімецький період іноді розміщувалася у препозиції до особового дієслова (нім. Vorfeld) у наказових, питальних або підрядних реченнях (Ebert et al., 1993, S. 427), напр.:

(92) р.-н.-в.-нім. *hot nit der Bapst viel mal geyrret?* (Luther, An den Christlichen Adel).

Про нерівномірність становлення остаточної моделі заперечення свідчить географічне положення писемних пам'яток. Так, у верхньонімецькому ареалі заперечна частка (двн.-в.-нім. *ni* > ср.-в.-нім. *ne/en/n*) зникає найраніше, і тому нечасто зафіксований у XIII ст. (Behaghel, 1918, S. 246), (Lehmann, 1978, p. 103), (Breitbarth, 2009, p. 83). Процес заміни подвійного заперечення на сингулярне у південнонімецьких діалектах завершився раніше, ніж у північних: остаточна перебудова системи реченнєвого заперечення після другого етапу циклу Єсперсена і, таким чином, перехід до третього етапу відбувся на початку XVI ст. у верхньонімецьких і східноцентральнонімецьких діалектах, тоді як у західноцентральній німецькій діалекти демонструють цю мовну зміну лише наприкінці XVII ст. (Pensel, 1981, S. 285-326). Вважають, що варіант *ne ... nicht* розпочався з баварської, поширившись на захід і північ і, нарешті, охопив західноцентральнонімецьку на північному заході верхньонімецького мовного ареалу (Pickl, 2017, S. 23). Як показує дослідження Ф. Пензеля (Pensel, 1981), з чотирьох верхньонімецьких діалектів – західноверхньонімецького, східноверхньонімецького, західноцентральнонімецького та східноцентральнонімецького – лише перші три демонструють залишки превербального маркера у період 1470-1530 рр. Тоді як східноцентральнонімецька, що є результатом змішання діалектів через історію колонізації території (зазначимо, що саме цю групу діалектів покладено в основу сучасної німецької мови), не демонструє ознак превербального заперечення у відповідний період. Близько 1700 р. спостерігається вирівнювання відмінностей у верхньонімецькому мовному ареалі, і сингулярне заперечення також переважало у

західноцентральнонімецькій. У XVIII ст. засоби реалізації реченнєвого заперечення відповідали сучасній моделі VERB FINITE NICHT у результаті проходження повного циклу О. Єсперсена (Szczepaniak, 2011, S. 48).

Таким чином, у ранньонововіснійнімецькому періоді засвідчено якісно нові зміни у синтаксисі заперечення, а саме закріплення нової моделі реченнєвого заперечення – VERBUM FINITUM NICHT. Незважаючи на присутність речень з подвійним запереченням у літературних пам'ятках XIV-XVI ст., результатом перебудови системи заперечення у німецькій мові є речення із сингулярним запереченням. Також варто зазначити, що у німецьких прескриптивних граматиках середини XVIII ст. явище заперечного узгодження позначалося як нелогічне. Відповідно до нормативних приписів, варто було уникати моделі подвійного заперечення у стандартній німецькій мові, хоча зазначена модель була і залишається поширеною у діалектних різновидах німецької мови (Davies & Langer, 2006, p. 246).

З огляду на вищезазначене, у зв'язку з переходом від подвійного заперечення до речень із сингулярною моделлю намагаються пояснити зміни у формуванні синтаксису заперечення за допомогою вмотивованих чинників, від свідомого відбору варіантів норми із загального континууму (Polenz, 1994, S. 267) до випадків несвідомого/напівсвідомого вибору (згідно з теорією «невидимої руки» Р. Келлера) (Keller, 1994, pp. 95-109) або правила конвенції (Lewis, 2013, p. 42).

Висновки до розділу 1

1. Логіко-філософська категорія заперечення належить до універсального поняттєвого апарату та у класичному своєму прояві реалізована у діалектиці. У логіці заперечення пов'язують із поняттям первинних логічних операцій, де воно представлене у вигляді логічного процесу, в результаті якого твердження *A* переходить у *не-A* і навпаки, тобто у заперечному реченні на перший план виведено протиріччя. У природніх мовах заперечення реалізується через синтаксичну чи морфологічну форму, може бути виражене прямо чи опосередковано, експліцитно чи імпліцитно. У лінгвістичних розвідках представлено класифікацію моделей із сингулярним і плюральним реченнєвим запереченням. З точки зору прагматики

завжди наявна область дії заперечення, яке може поширюватися як на ціле речення, так і на його частину. Універсальність категорії заперечення, її багатоаспектність, проблемність чіткого відмежування від інших категорій (зокрема, категорії модальності) є причиною складності вироблення дефініції цього поняття.

2. Еволюцію реченнєвого заперечення розглядають як циклічний процес, який передбачає декілька етапів граматикизації, а саме додавання емпатичного елемента до заперечення, поступову втрату емпізи з подальшим вилученням превербальної частки і виокремленням поствербальної частки заперечення. Зазначений процес демонструє нову реалізацію граматичної функції, спочатку закодованої превербальною заперечною часткою клітичного характеру, і згодом граматикизованої у незалежну частку, розміщену у постпозиції до особового дієслова. Зазначені зміни експлікуються процесами граматикизації та дією принципу надлишковості, що засвідчено у синтаксисі заперечних речень. Явище заперечного узгодження (англ. *negative concord*) розглядається у контексті граматичної надлишковості, що унаочнено матеріалом пам'яток писемності трьох періодів розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.).

3. Спільним для сучасних германських мов у головних реченнях є типологічний профіль VERB FINITE NEG. У північногерманських мовах та у англійській мові заперечний маркер розміщується одразу після особового дієслова, хоча об'єкт може бути переміщено у позицію між особовим дієсловом і заперечним адвербом. З іншого боку, у нідерландській, німецькій і фризькій мовах об'єкт розташовано між VERB FINITE і NEG ADV. Так, північногерманські мови, а також нідерландська, німецька і фризька демонструють поствербальне заперечення. У разі наявності допоміжного дієслова заперечний адверб займає позицію після особоводієслівної форми. Стратегії реалізації заперечення в англійській мові передбачають розміщення заперечного маркера після допоміжного дієслова перед неособоводієслівною формою, але з дієсловом-зв'язкою *to be* та з модальними дієсловами заперечення експлікується як поствербальне.

4. Писемні пам'ятки кінця давньовісньонімецького періоду (XI ст.) позначені насиченістю додатковим заперечним елементом – неозначеним займенником

ni(o)uuiht ('не річ'), граматикалізованого із повнозначної структурної одиниці *uuiht* ('річ'), що виявляється у загальній кількості виокремлених одиниць у певному творі, наявності речень, що містять декілька підсилювальних заперечних елементів одночасно з реченнями, які реалізують сингулярне заперечення. Кількість досліджуваних речень у давньоверхньонімецькому періоді варіюється залежно від перебігу процесів граматикалізації, що розгортаються у вигляді комплексу структурних змін, а саме в усуненні надлишкових заперечних елементів у реченнях із заперечним узгодженням.

Основні положення цього розділу розкрито в одноосібних публікаціях автора (Городілова, 2021a; 2022b; 2022e; 2023a), (Horodilova, 2022b; 2023).

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ VIII-XVII СТ.

2.1. Генеративна граматики як методологічна основа дослідження заперечного речення

Центральним у генеративній парадигмі є уявлення про те, що синтаксичні зміни відбуваються у процесі засвоєння мови та при переході граматичних явищ від одного покоління до іншого (Campbell, 2013, p. 280). Дослідження синтаксису пов'язане зі структурною репрезентацією речень у природних мовах. Саме синтаксичний компонент граматики складається з механізмів і принципів, що керують побудовою реченнєвих репрезентацій і забезпечують набір синтаксичних структур, які, у свою чергу, підлягають інтерпретації семантичними і фонологічними компонентами (Freidin, 2007, p. 5).

Суттєві зміни у підходах до дослідження синтаксичних структур ознаменувала поява генеративної парадигми у 50-х роках XX ст., засновником якої є Н. Хомський. Генеративна теорія поклала початок інтелектуальній і соціологічній революції у лінгвістиці (Newmeyer, 2002, p. 21), (Chomsky, 1957). Вихідним положенням генеративістів упродовж довгого часу була теза про існування двох універсальних структур у мовному апараті людини – глибинної (*deep structure*) і поверхневої (*surface structure*), синтаксична репрезентація якої у класичному форматі *теорії керування і зв'язування* представлена як T-подібна модель (Haegeman, 1997, p. 3), представлена на схемі 1, напр.:

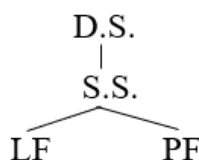

Схема 1. T-подібна модель синтаксичної структури

- у якій D.S. означає глибинну структуру, S.S. – поверхневу структуру, LF – рівень логічної форми, PF – фонетична форма.

Відповідно до теорії керування і зв'язування (Chomsky, 1988), граматику речень побудовано на суто синтаксичних поняттях, що визначають набір абстрактних граматичних об'єктів, яку приписують словам семантичну інтерпретацію (=логічну форму, LF), і фонетичну інтерпретацію (=фонологічна форма, PF). Логічна і фонетична форми далі інтерпретуються в окремих модулях, що веде до артикульованих фонетичних інтерпретацій і до повноцінних семантичних інтерпретацій. У цій структурі синтаксис продукує речення, незалежні від контексту, тоді як конкретна форма обирається у прагматичному модулі відповідно до контексту її використання.

Отже, кожне речення має свою глибинну структуру, яка перетворюється на поверхневу за допомогою універсальних правил і обмежень для синтаксичних трансформацій з урахуванням вторинності семантичної складової (Селіванова, 2008, с. 198-199).

Наступним етапом розвитку генеративізму є теорія керування і зв'язування (або теорія принципів і параметрів), представлена у праці Н. Хомського «Лекції про керування і зв'язування» (Chomsky, 1988). Особливістю цієї теорії є поділ граматики на модулі, кожен з яких визначає певний аспект мовної компетенції людини. Так, *теорія обмежень* (bounding theory) створює умови локальності для певних процесів і пов'язаних елементів; центральним поняття *теорії керування* (government theory) є відношення між вершиною конструкції і залежними від неї категоріями: за допомогою формальних методів ця теорія описує зв'язок між анафоричними і катафоричними елементами; *тета-теорія* (θ-theory) керує тематичними відношеннями між дієсловом і його аргументами, тобто дієслово призначає своєму аргументу певну тета-роль; *теорія відмінка* (case-theory) відповідає за присвоєння абстрактного відмінка і його морфологічну реалізацію; *теорія контролю* (control theory) визначає потенціал для референції абстрактного прономінального елемента PRO (Chomsky, 1988, pp. 5-6), (Загнітко, 2007, с. 32).

Одним з основоположних принципів генеративного синтаксису є ідея про його структурну зумовленість: конституенти речення ієрархічно організовані навколо вершини, яка визначає властивості конститuenta (Haegeman, 1995, р. 2). Синтаксична структура є ієрархічною, що означає, що певні конституенти речення розташовані ближче один до одного, ніж інші (Faarlund, 2004, р. 3). Відповідно до Ікс-штрих теорії (*X-bar theory*), синтаксичну структуру можна розкласти на ієрархічно впорядковані фрази, які також називають проєкціями. Кожна фраза має вершину *X* та (опціонально) комплемент (*complement*) і специфікатор (*Spec*). Вершина належить до лексичного або функціонального (граматичного) розряду і визначає розряд фрази. Відповідно, вершина керує своїм комплементом. Вузол, що домінує у вершині, і його комплемент можуть мати іншу фразу – специфікатор, який поєднується з вершиною для формування максимальної проєкції *XP*. Відношення між елементами синтаксичної групи здійснюється за допомогою *s*-командування (англ. *s-command*), яке відіграє головну роль у визначенні та обмеженні синтаксичних операцій, таких як пересув (*move*), зв'язування (*binding*), область (*scope*) тощо. Тобто фразу категорії *X* можна представити як деревородібну структуру, де *X* – вершина, *YP* – специфікатор, а *ZP* – комплемент (Haegeman, 1994, pp. 103-105), напр. (схема 2):

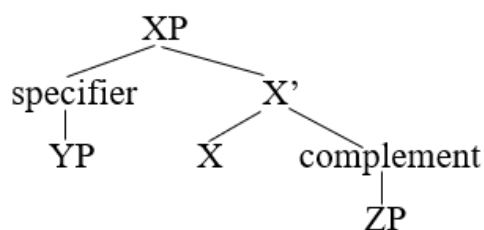

Схема. 2. Синтаксична структура у Ікс-штрих теорії

У генеративній граматиці виокремлюють чотири базових категорії лексичних одиниць: дієслова (*V*), іменники (*N*), прикметники (*A*) і прийменники (*P*), розташовані у препозиції або постпозиції щодо своїх комплементів. Для кожної з цих категорій передбачено проєкції з відповідними дієслівною (*VP*), іменниковою (*NP*), прикметниковою (*AP*) і прийменниковою (*PP*) фразами. Кожна з цих фраз має

свою вершину і комплемент. Інструментом універсальної граматики слугує модель в англійській мові, коли головний елемент кожного з чотирьох типів фраз розміщений після залежного компонента. Для опису структури цього типу необхідно визначити порядок розташування головного і залежного елементів фрази і визначити її тип (Chomsky, 2001, pp. 68-69). Відповідно, загальну структуру речення у Ікс-штрих теорії представлено таким чином (схема 3), напр.:

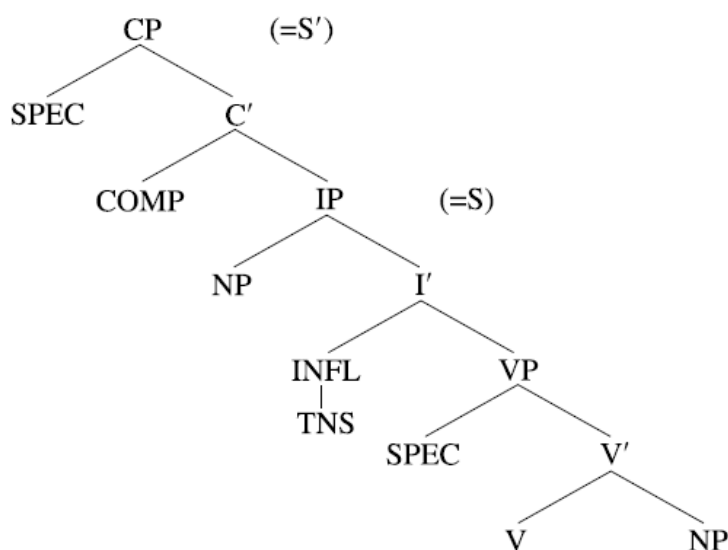

Схема 3. Загальна структура речення у Ікс-штрих теорії за Р. Д. Ван Валіном
(van Valin, 2001, p. 194)

Як зазначено на схемі 5, формування відповідних проєкцій визначається поділом одиниць мови на лексичні й функціональні. Так, морфеми часу (tense) і узгодження (agreement) є основними конститuentами флексійної фрази INFL (inflection), комплементом для якої є дієслівна фраза VP (для перетворення одиниці мови на дієслово), а максимальною проєкцією – IP (inflection phrase), еквівалентна S на схемі. Іншими функціональними проєкціями у структурі речення є CP (complementizer phrase), що відповідає S' на схемі, і визначає комунікативний тип речення, та іменна фраза NP для суб'єкта (van Valin, 2001, p. 193-195).

Під час перетворення глибинної структури на поверхневу генеративна граматики застосовує, окрім трансформацій, операцію пересуву (α -move) (Chomsky, 2001, p. 81).

Варто зазначити, що генеративізм перебував у постійному розвитку, від ранньої трансформаційної граматики, генеративної семантики до керування і зв'язування та програми мінімалізму, зазнавши суттєвих змін (Newmeyer, 2002, p. 42). Так, поява програми мінімалізму (Minimalist program) хоча і сприяла переосмисленню і розпрацюванню деяких принципів і формалізмів класичної теорії керування і зв'язування (GB), але, з іншого боку, спонукала до відмови від багатьох стандартних припущень класичного підходу (Chomsky, 1991; 1993; 1995). Згідно з теорією мінімалізму, мову розуміють як когнітивну систему, що зберігає інформацію про звук, значення і структурну організацію. Мова є засобом, що генерує речення $Exp = \langle PF, LF \rangle$, де PF (Phonetic Form) – рівень, на якому фонетичний компонент надає інструкції сенсомоторній системі про певний звук (його ознаки F), а LF (Logical Form) – це рівень, на якому семантичний компонент «сигналізує» поняттєвій системі мозку про певні ознаки слова (F) (Chomsky, 2000, pp. 90-91). Далі, взаємодія мови із зовнішніми системами визначається завдяки умовам легітимності (англ. *legibility conditions*). Таким чином, висловлення (Exp) є легітимним за умови, якщо на рівні взаємодії двох зазначених вище рівнів (англ. *interface level*) до складу Exp входять лише ті елементи, які надають інструкції зовнішнім системам, а саме сенсомоторній і поняттєвій. При цьому всі зайві елементи та дериваційні кроки мають бути вилучені. Останні виправдані лише за умови існування для цього вагомої причини, наприклад, у разі впливу на інтерпретацію речення (Полховська, 2009, с. 31). Відповідно до програми мінімалізму базова синтаксична операція злиття (Merge) при поєднанні двох елементів формує третій елемент, який є проєкцією одного з двох своїх субконституентів (Chomsky, 2002, p. 4). Зауважимо, що породження речень відбувається за допомогою трансформаційної системи, яка збирає категоріальні ознаки (F) у слова і формує з них синтаксичні утворення, а процедура пересуву конституента у реченні визначається поняттям перевірки категоріальних ознак

(Achard, 1998), (Chomsky, 1988, pp. 94-101). У термінології також мали місце зміни: у праці «Питання мінімалізму» терміни PF і LF було замінено на «структура речення до і після застосування операції *озвучення*» (Spell-Out) (Chomsky, 2000).

Останньою емпіричною та концептуальною інновацією синтаксичної теорії у межах генеративної традиції Н. Хомського є *теорія фаз* (Phase theory) (Chomsky, 2008). У «Мінімалістичних дослідженнях» (Chomsky, 2000) уперше застосовано фази (тобто, лексичні підмасиви, пов'язані з фазами) як вирішення проблеми, що виникла внаслідок принципу переваги злиття над пересувом (*Merge over Move*, MOM-principle) (Citko, 2014, p. 23). Фаза передбачає виникнення доменів перенесення (transfer domains) як наслідок оцінки ϕ -ознаки. Відповідно, семантичні та фонологічні властивості (напр., пропозиційність, ізольованість) розглядаються як наслідки, а не тригери, а також деякі випадки переміщення вершини впливають на спосіб передачі синтаксичних доменів (Gallego, 2010, p. 51).

Основним стимулом для включення історичної лінгвістики у генеративну теорію слугувала теза про те, що зміни мови обмежені граматичною структурою, внаслідок чого зміни у синхронії мають наслідки у діяхронії (Kiparsky, 2008, pp. 23-53). Відповідно, у дослідженні синтаксичних змін – у нашому випадку це формування моделі заперечення – теорію засвоєння мови (англ. language acquisition) вважають вирішальною ланкою між синхронною та діяхронною лінгвістикою.

У генеративній граматиці заперечне речення неодноразово отримувало теоретичне висвітлення. Його структуру представлено низкою різних поглядів. Зазначимо, що у сучасній синтаксичній теорії формальна репрезентація саме реченнєвого заперечення пов'язана з наявністю проєкції зі структурним зв'язком між окремими елементами (Pollock, 1989), (Laka, 1990), (Ouhalla, 1990), (Haegeman & Zanuttini, 1991), (Haegeman, 1995).

Оскільки заперечення пов'язане з наявністю заперечного оператора, то різниця між реченнєвим і конституентним запереченням є питанням меж застосування зазначеного оператора: у випадку реченнєвого заперечення пропозиція повністю знаходиться в області оператора заперечення (Zeijlstra, 2004, p. 47).

2.2. Структурна репрезентація заперечного речення у генеративній граматиці

У парадигмі теорії керування і зв'язування аналіз синтаксису реченнєвого заперечення передбачає два основних питання - його статусу відповідно до Ікс-штрих теорії та згенерованої позиції щодо інших категорій у реченні. Основну увагу приділено впливу заперечення на синтаксичний рух.

Нагадаємо, що у межах трансформаційного методу (Chomsky, 1969; 1986b) парадигму речення розглядають як ієрархічно організовану систему з ядерним реченням і його перетвореннями. Серед видів модального значення речення виокремлюють поняття регулярності реалізації структурного мінімуму речення. До таких структурних схем належить і заперечна регулярна реалізація, що передбачає перебудову структурної схеми речення за умови введення до неї заперечення, яке стосується предикативного центру (Загнітко, 2007, с. 28).

Синтаксичні засоби для інтеграції заперечних маркерів реалізуються за допомогою заперечної фрази NegP (Laka, 1990), (Penka, 2011), (Haegeman, 1995). Наведена нижче схема (б) показує інтеграцію заперечної фрази NegP у клаузальну архітектуру нижче темпоральної фрази TP і вище фрази узгодження AgrP, напр.(схема 4):

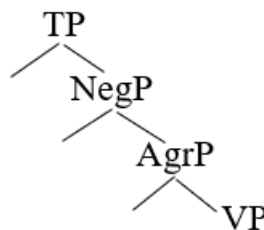

Схема. 4. Синтаксична схема-дерево заперечення за Ж. Поллоком
(Pollock, 1989, p. 397)

Варто зазначити, що розташування NegP у структурі речення може відрізнятися у різних мовах, а саме вище або нижче темпоральної фрази TP залежно від того, чи обирає NegP для себе TP як вершину (Ouhalla, 1990, pp. 202, 213). Таким

чином, заперечна фраза NegP може розміщуватися у двох різних позиціях у клаузі і, відповідно, приймати TP або VP як свій комплемент.

Для пояснення процесу граматикалізації реченнєвого заперечення застосовують механізм реграматикалізації (англ. *reanalysis*) у контексті операцій пересуву (*move*) або злиття (*merge*) відповідно до принципів структурної економії (Chomsky, 1995). При цьому розглядають чотири етапи розвитку сучасного німецького заперечення з урахуванням циклу О. Єсперсена. Так, на першому етапі давньоверхньонімецька реалізує слабку проенклітику *ni-/ne-/en-* з особовим дієсловом, тобто у позиції вершини. Поряд з цим, вербальний Neg-клітик присутній одночасно з опціональним *nīuūiht* у специфікаторі *SpecNegP*. Така двокомпонентна форма поступово зникає, починаючи з кінця середньовісньонімецького періоду (XIII-XIV ст.), поступившись місцем NEG-морфемі зі значенням “*nichts*” (‘нічого’, ‘ніщо’), яка є прямим додатком. У пізній середньовісньонімецькій мові вживається оформлене *nīht*. Як самостійний і повноцінний маркер реченнєвого заперечення частка *nicht*, займаючи позицію вершини, використовується від ранньоновісньонімецького періоду і у сучасній німецькій мові (Werner, 2003, p. 325).

Дослідження структурних властивостей заперечного речення свідчить, що синтаксична репрезентація включає повноцінну функціональну проєкцію, яка містить реченнєве заперечення у функціональній частині речення, тобто Neg є функціональною вершиною NegP з власною максимальною проєкцією (Pollock, 1989; Haegeman, 1995; Zanuttini, 1997). При цьому функціональний елемент заперечення розглядають як незалежну вершину, яка проєктує власні фрази. Крім того, зазначається, що позиція заперечення і заперечної фрази NegP, а також адвербів функціонує як орієнтир для параметризації пересуву дієслова: у особоводієслівних реченнях лексичні дієслова передують основному маркеру заперечення, пор.: (93) фр. *Pierre ne mange pas* – «П’єр не їсть», (94) нім. *Pierre isst nicht* – «П’єр не їсть», (95) нім. *Pierre hat nicht gegessen* – «П’єр не їв».

Відповідно до циклу О. Єсперсена гіпотеза щодо фразової категорії NegP пропонує позиції вершини і специфікатора, на які націлені нові або старі заперечні

маркери під час процесу граматикалізації (Pollock, 1989). Реченнєве заперечення генерує функціональну проєкційну фразу заперечення NegP. Однак, при однастайності думок щодо існування заперечної фрази NegP існують розбіжності відносно їх точної кількості, синтаксичної позиції і внеску в інтерпретацію. Так, відповідно до гіпотези Ж.-І. Поллока (Pollock 1989), проєкцію IP має бути розділено на окремі функціональні категорії – темпоральну фразу TP, фразу узгодження AgrP і заперечну фразу NegP, при чому AgrP розміщено у межах TP.

Проєкція заперечення складається з вершини Neg^o, яка містить превербальний заперечний маркер, і специфікатора SpecNegP, до складу якого входить адвербіальний маркер (Pollock 1989, p. 414), як показано на схемі 5:

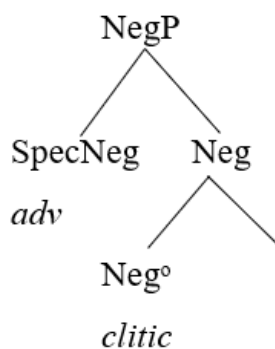

Схема 5. Структура фразової категорії NegP

Відповідно категоріальна фраза NegP має бути розміщена нижче TP і вище Agr. Як альтернативу до вищезгаданого підходу пропонують розглядати породження NegP у різних позиціях над TP або VP (Ouhalla, 1990), або нижче від AgrP і вище за TP (Haegeman, 1995, p. 28).

Існування різноманітних підходів щодо структури заперечного речення, особливо синтаксичного статусу заперечних маркерів і, відповідно, функціональної проєкції NegP, доводить складність проблеми.

Незважаючи на ряд досліджень, дискусійним залишається питання про статус заперечних маркерів *ni/ne* та *niht*, причину і місце їх породження у структурі речення, спосіб узгодження з дієсловом тощо. Невирішеною є проблема внутрішньої

структури фрази заперечення NegP, походження елементів у цій структурі, наявність більше ніж однієї позиції NegP у реченні тощо.

Так, Р. Зануттіні (Zanuttini, 1997) розрізняє чотири позиції для реченнєвих заперечних маркерів у реченні, що у діахронії представлені як цикл О. Єсперсена. Нагадаємо, що відповідно до циклічного процесу відбулася трансформація превербальної заперечної частки спочатку з її фонетичним ослабленням, а потім підсиленням за рахунок додаткового заперечного елемента і, зрештою, заміни поствербальною часткою. Самостійна частка заперечення у постпозиції до особового дієслова першочергово була елементом заперечної полярності, і сформувалася у процесі граматикалізації із заперечного елемента.

З іншого боку, хоча усі заперечні маркери є вершинами, припускають, що лише сильні превербальні маркери походять від Neg^o (Zeijlstra, 2004, pp. 167-168). Оскільки слабкі маркери генеруються поруч з V^o, то вони можуть перейти до Neg^o разом з дієсловом за певних умов, особливо за наявності порядку слів SVO, або ж залишитися на місці у мовах SOV. Зрозуміло, що таке переміщення зумовлено перевіркою ознак, оскільки заперечний маркер володіє неінтерпретованою заперечною ознакою [uNeg], яку потрібно елімінувати шляхом її перевірки на інтерпретовану ознаку [iNeg].

Дослідження з генеративного синтаксису також аналізують зв'язок між синтаксичними варіаціями і семантичним оператором заперечення Op⁻ (Haegeman, 1995), (Zanuttini, 1997), (Herburger, 2011), а також специфіку синтаксичних конфігурацій з двома і більше заперечними маркерами (напр., у випадку подвійного заперечення (DN) або заперечного узгодження (NC)) з урахуванням інтерпретованих iNeg та неінтерпретованих uNeg формальних ознак, які містять узгодження Agr (Zeijlstra, 2004).

Превербальні заперечні маркери аналізують як вершини, що входять до дієслова (Pollock, 1989). Такий підхід пояснюється тим, що ці маркери безпосередньо передують дієслову, незалежно від його позиції у структурі речення. Інші заперечні елементи розглядають як максимальні проєкції, які на певному рівні репрезентації перебувають у відповідній конфігурації з вершиною заперечення з

метою забезпечити критерій заперечення (Neg-Criterion) (Haegeman & Zanuttini, 1991), (Haegeman, 1995). Критерій заперечення передбачає, що (i) кожна вершина $NegX^{\circ}$ повинна перебувати у відношенні з оператором заперечення на рівні Spec-Head, (ii) кожен оператор заперечення Neg повинен перебувати у відношенні з вершиною $NegX^{\circ}$ на рівні Spec-Head. Під оператором заперечення розуміють заперечний неозначений займенник у лівій периферійній позиції A', яка виключає праві периферійні позиції та згенеровану позицію VP-адverbів (Haegeman & Zanuttini, 1991, p. 244). Відповідно до зазначеного критерію, заперечні займенники за своєю суттю є заперечними квантифікаторами, які пересуваються у відкритому (експліцитному) синтаксисі (Haegeman, 1995), або на рівні логічної форми LF відповідно до вимоги, щоб заперечні фрази XPs перебували у відношенні з вершиною заперечення на рівні Spec-Head і навпаки (Haegeman & Zanuttini, 1991). Після операції пересування відбувається семантична факторизація і поглинання, тобто формується складний квантифікатор, і різні випадки логічного заперечення поглинаються в одне. Однак цей останній крок вважають проблематичним, оскільки його складно визначити згідно із законами логіки (Zeijlstra, 2004).

Дослідники (Haegeman, 1995), (Haegeman & Zanuttini, 1991) зазначають, що згідно з критерієм заперечення вершина реалізується у конфігурації Spec-Head із заперечною фразою XP (і навпаки). Зазначена умова також виконується, якщо вершина або специфікатор не є явними (експліцитними). Однак, якщо заперечна частка повинна знаходитися на одному рівні з експліцитною заперечною фразою XP, і сама по собі є недостатньою для реченнєвого заперечення, у такому випадку це буде вершина Neg° . З іншого боку, не кожна вершина заперечення Neg° потребує ліцензування експліцитною заперечною фразою XP.

Отже, критерій заперечення передбачає важливу, але не обов'язкову умову для заперечної частки набути статусу вершини. Зокрема, для давньоверхньонімецької частки *ni* і середньоверхньонімецької *ne/en* не вимагається ліцензування експліцитною заперечною фразою XP, оскільки ці частки є самодостатніми для того, щоб бути вершиною Neg° і самостійно реалізувати реченнєве заперечення.

Згідно з іншим підходом, заперечні займенники не обов'язково повинні пересуватися у відкритому (експліцитному) синтаксисі, і мають бути розміщені у певному місці навіть на рівні логічної форми LF, на відміну від критерію заперечення (Deprez, 1999), (Penka & Stechow, 2001). Припускають, що заперечні займенники не є семантично заперечними, а швидше за все ліцензуються семантичним запереченням у реченні (Laka, 1990), (Ladusaw, 1992, pp. 237-259), (Weiß, 2002). У такому випадку не вимагається семантичного процесу поглинання, оскільки у реченні є лише одне семантичне заперечення. Заперечні займенники є носіями формальної, неінтерпретованої ознаки заперечення, яка перевіряється за допомогою операції *c*-командування (*c-command*) інтерпретованою ознакою семантичного заперечення, тобто вершиною Neg^0 , без необхідності пересуви неозначених займенників (Zeijlsta, 2004), (Penka, 2007).

Повертаючись до питання заперечного узгодження, зауважимо, що, з точки зору зазначених гіпотез саме конфігурація, встановлена завдяки Neg -критерію, уможлиблює прочитання заперечного узгодження (NC) (Haegeman, 1995, p. 138). У генеративній парадигмі заперечне узгодження аналізують як випадок синтаксичного узгодження між одним або кількома заперечними елементами, які формально, але не семантично є заперечними (тобто наділені формальними синтаксичними ознаками [iNeg] та [uNeg], що представляють заперечні маркери), та єдиним, потенційно нереалізованим семантично заперечним оператором (Zeijlstra, 2004; 2008). Таким чином, наявність двох заперечних елементів у певній синтаксичній області може спричинити дві різні ситуації, коли (i) два заперечні елементи скасовують один одного, та (ii) два заперечні елементи реалізуються у семантично єдине ядро заперечення (Haegeman & Zanuttini, 1996, p. 117). У першому випадку результатом є подвійне заперечення, що можна представити у вигляді формули $\neg [\neg p] = p$. Нагадаємо, що сучасна німецька є мовою із сингулярним запереченням, тому речення на зразок (96) буде нерелевантним і передбачає скасування зайвого заперечного елемента, напр.:

(96) нім. **Ich habe **nicht nichts** gemacht* – «Я нічого не зробив».

На противагу випадку (96), у реченні із заперечним узгодженням (97) два маркери утворюють пропозицію із сингулярним запереченням, напр.:

(97) ср.-в.-нім *‘Des enist mir **nih**t ze muote’, sprach aber Sivrit – ‘Ich habe nicht vor’, entgegnete Siegfried’* (« ‘Я не планую’, відповів Зіґфрід») (Nibelungenlied, Av. 3, 56);

Для механізму функціонування заперечного узгодження визначальною є низка умов (Haegeman & Zanuttini, 1996, pp. 118-119), а саме:

1) заперечний маркер є вершиною категоріальної фрази NegP і знаходиться у препозиції до особового дієслова;

2) заперечне узгодження прочитується через пересув у логічну форму LF;

3) прочитання заперечного узгодження обмежені заперечними конститuentами у певних синтаксичних конфігураціях;

4) існують обмеження на рівні конститuentів, що визначають, які саме заперечні елементи можуть брати участь у прочитанні заперечного узгодження. Такі обмеження реалізуються у вигляді ознак на вершинах конститuentів;

5) відношення між вершиною заперечення і конститuentами у клаузі підлягає заперечному критерію Neg-criterion.

Підхід до інтерпретації структур з плюральним запереченням, запропонований Х. Зейлстра, ґрунтується на синтаксичних і семантичних властивостях заперечних маркерів у заперечному узгодженні, відповідно, класифікує заперечення у природних мовах у двох основних категоріях: а) *семантичне* заперечення, де кожен заперечний елемент відповідає оператору заперечення; б) *синтаксичне* заперечення, у якому заперечні елементи позначають присутність імпліцитного/експліцитного оператора (Zeijlstra, 2004, p. 244). Так, категорію семантичного заперечення присвоєно мовам, які реалізують подвійне заперечення (DN) через припущення, що заперечні маркери у таких мовах не можуть бути незаперечними (напр., сучасна французька мова). Відповідно, мови із заперечним узгодженням демонструють синтаксичне заперечення, яке передбачає існування лише одного заперечного оператора (як показує аналіз структурної заперечної моделі давньоверхньонімецького і середньоверхньонімецького періодів).

Згідно з програмою мінімалізму, ознаки, релевантні і доступні під час деривації, є формальними. Відповідно, формальні ознаки можуть бути інтерпретованими [iF] (тобто релевантними для семантичного інтерфейсу), або неінтерпретованими [uF] (релевантними лише для пересуву елементів у певні позиції) (Chomsky, 1995). Мінімалістичний підхід пояснює мовні зміни циклічного характеру, зокрема граматикалізацію, за допомогою механізмів економії. Так, модель економії ознак (Feature Economy) передбачає «накладання» редукованої форми і початок нового циклу. Згідно з цією моделлю, як тільки ознаку проаналізовано повторно як неінтерпретовану, вона потребує нових семантичних характеристик (Gelderen, 2009, р. 344). У випадку заперечення зміни пояснюють тим, що спочатку семантичні ознаки заперечних маркерів повторно аналізуються як інтерпретовані, а потім як неінтерпретовані (Gelderen, 2008, pp. 195-243). Для синтаксичної реалізації заперечні елементи позначають присутність явного або прихованого оператора заперечення за наявності формальних синтаксичних ознак: лише один елемент містить інтерпретовану ознаку [iNeg], яка ліцензує неінтерпретовану ознаку [uNeg] інших елементів (Zeijlstra, 2004, р. 244). Тобто інтерпретована на семантичному рівні ознака [iNeg] вступає у відношення перевірки функцій з усіма елементами в її домені, які є носіями неінтерпретованої ознаки [uNeg]. У випадку, якщо у структурі присутній абстрактний оператор заперечення Op_{\neg} , це визначається природою заперечних слів, які входять до складу заперечного узгодження.

Шлях формування заперечних моделей в історії німецької мови у термінах Ікс-штрих теорії засвідчує такі стратегії реалізації реченнєвого заперечення:

- а) реченнєве заперечення виражене заперечним маркером у препозиції до особового дієслова, де маркер є вершиною функціональної категорії NegP;
- б) одночасно представлені два заперечні маркери – у препозиції і постпозиції до особоводієслівної форми;
- в) заперечення реалізовано за допомогою лише поствербального заперечного маркера.

Існування різноманітних підходів щодо структури заперечного речення, статусу заперечних маркерів і явища заперечного узгодження доводить складність проблеми. У контексті нашого дослідження функціональна проєкція NegP має вершину Neg^o, представлену заперечною часткою *ni/ne* у препозиції до особового дієслова. У реченнях із подвійним запереченням превербальна частка *ne* посилюється за рахунок другого заперечного адверба *nieht<ni(o)uuht*, розміщеного у поствербальній позиції і який поводить себе як заперечний полярний елемент NPI.

Отже, генеративна граматики дає змогу описати речення у німецькій мові з визначенням основних закономірностей деривації заперечних структур, що експлікується конструкціями із сингулярним і подвійним запереченням.

2.3. Функційний аспект дослідження заперечного речення

Еволюції лінгвістичних тем та ідей сприяло і зростання інтересу до відомого у функціональній граматиці актуального членування речення, або інформаційної структури речення (IC). У нашому дослідженні вбачаємо доцільним поєднати структурний підхід до аналізу заперечних речень з особливостями їх функціонування у синтаксисі давнього періоду. Відповідно, ми розглядаємо інформаційну структуру заперечного речення давніх періодів у межах синтаксичної будови, з урахуванням моделей порядку слів та аранжування конститuentів.

Принагідно нагадаємо, що відправною точкою досліджень інформаційної структури речення вважають праці вченого Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса (Mathesius, 1975), який увів в обіг поняття *тема* (theme, відоме) та *рема* (rheme, нове, те, що сказано про тему). Ідеї Празької школи розвинув Я. Фірбас (Firbas, 1964; 1966), інтегрувавши їх у теорію динамічної комунікації, і визначив для теми елементи з найнижчим ступенем комунікативного динамізму у реченні, тоді як рема сприяє просуванню комунікації (Firbas, 1964, p. 272). Дискусійним у лінгвістиці залишається питання про синонімічність понять «актуального членування речення», «комунікативної структури», «інформаційної структури», та, відповідно, поділ представленої у реченні інформації на тему і рему, дане й нове, топик і фокус тощо. Уперше термін ‘інформаційна структура’ застосував М. А. К.

Хеллідей і наголосив на тому, що під фокусом варто розуміти те, що неможливо відновити з попереднього дискурсу, тоді як тему він визначає позиційно, наприклад, як перший елемент у реченні, незалежно від її фокусного статусу (Halliday, 1967-1968, p. 199, 205).

Категорії інформаційної структури топік, фокус і даність (англ. *givenness*) за своєю суттю є прагматичними поняттями у тому сенсі, що їх можна визначити лише у зв'язку з контекстом висловлення. З іншого боку, хоча інформаційно-структурні категорії і визначають на рівні дискурсу, їх також слід розглядати як граматичні категорії, оскільки вони зазвичай мають синтаксичні кореляти. Наприклад, функціональний підхід до граматики передбачає пряму інтеграцію прагматики і граматичних структур (Hopper, 1979), тоді як формальні підходи припускають, що прагматика, синтаксис і фонологія утворюють окремі модулі (Chomsky, 1988).

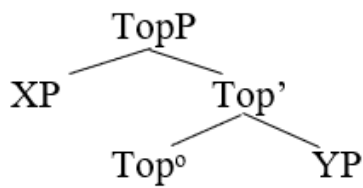
Наукові розвідки інформаційної структури у діяхронії стосуються передусім реляційної (англ. *relational*) інформаційної структури, тобто відношення між конститuentами речення, насамперед у розрізненні топіку і фокусу. Тоді як референтна (англ. *referential*) інформаційна структура, а саме відношення між референтами і контекстом, наприклад, контекстом дискурсу, який реалізується у термінах «відоме» і «нове», є недостатньо розпрацьованою в історичній лінгвістиці (Bach & Eide, pp. 1-14). Відповідно, розрізняють фокус двох типів – неконтрастний, тобто який презентує нову інформацію, та контрастний, що реалізується у різних структурних позиціях (Jacobs, 1992, S. 7-16). Варто зауважити, що аналіз інформаційної структури в історичних текстах є своєрідним викликом через відсутність прямого доступу до просодичних ознак, а також через інтерпретативний, «суб'єктивний» характер: «Труднощі, які виникають під час дослідження інформаційної структури, частково пов'язані з тим, що граматичний аналіз на цьому рівні стосується взаємозв'язку між мовною формою і психічними станами мовців і слухачів, і що лінгвіст, який має справу з інформаційною структурою, повинен мати справу одночасно з формальними і комунікативними аспектами мови» (Lambrecht, 1994, p. 1) (*переклад наш. – Т. Г.*). Зазначимо, що історична лінгвістика, незважаючи на відсутність доступу до просодичних ознак чи оцінки висловлення мовцем,

послугується формальними маркерами інформаційної структури на зразок лексичних, морфологічних або структурних засобів. Як правило, основну увагу зосереджено на аналізі доступної у тексті (референтної) інформації, яка стосується того, що згадано раніше у дискурсі, або те, що впливає з дискурсу з урахуванням аналізу когнітивного статусу референта (Gundel et al., 1993, pp. 274-307). Таким чином, кореляції, що існують між дихотомією «старе-нове» і категорією «топік-фокус», уможлиблюють обійти брак просодичної інформації і необхідність тлумачення контексту.

Вивчення інформаційної структури пов'язане з питанням про те, як речення вбудовані у когерентні дискурси, що, у свою чергу, тісно пов'язано з основними модулями граматики (Féry & Krifka, 2008, pp. 123-135). У генеративній парадигмі під інформаційною структурою розуміють інтерфейс між синтаксичною і семантичною формою, синтаксичною і фонологічною формою і, залежно від теоретичного підходу, між семантичною і фонологічною формою (Schwabe & Winkler, 2007, p. 20). Із цього випливає, що у формальній синтаксичній теорії взаємозв'язок синтаксису і дискурсу відображено у CP (Chomsky, 1995).

Беручи до уваги концепцію синтаксису як автономної системи, постає питання, яким чином прагматичні поняття *топік*, *фокус*, *коментар* заковані у синтаксисі, тобто ідентифікуються у граматиці. Прийнято вважати, що в індоєвропейських мовах топікам, як правило, відповідають суб'єкти, а коментарям – предикати. За Ч. Хокетом, предикація актуалізується як внесення нової інформації до заданого топіку (Hockett, 1967, p. 201). Поділ речення на топік і коментар до нього має структурний характер, репрезентований у термінах безпосередніх складників, тобто у вигляді діаграми-дерева.

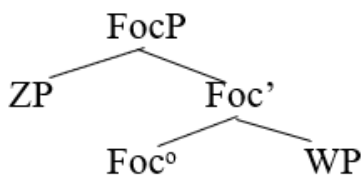
Згідно з Л. Ріцці (Rizzi, 1997), прагматичні поняття включені у синтаксис і будують структуру речення, у якій граматична інформація закована у функціональних проєкціях. У такому випадку функціональні вершини репрезентують прагматичні поняття топіка і фокуса, що можна представити як схему-дерево, напр. (схема 6 і 7):

XP = topic, YP = comment,

Схема 6. Репрезентація топіка у структурі речення

де функціональна вершина Top°, що належить до фрази комплементаризера, проектує власну X'-схему з такою функціональною інтерпретацією: топик є специфікатором, а комплементом – коментар. Вершина Top° визначає предикацію у системі комплементаризера, тобто конфігураційно об'єднує суб'єкт і предикат.

ZP = Focus, WP = Presupposition

Схема 7. Репрезентація фокуса у структурі речення

За аналогією до структури з вершиною Top°, вершина Foc° приймає фокус як свій специфікатор з метою перевірки фокусної ознаки, а пресупозицію – як комплемент, тобто дану (англ. given) інформацію.

Варто зазначити, що топик, який містить ознаку [Top], належить до царини поінформованості (Steube, 1996, pp. 207-214), тобто позначає сутність, про яку йдеться у реченні (Reinhart, 1981, pp. 53-93). У той час як фокус, що відповідає ознаці [F+], є виокремленою, важливою або новою інформацією у реченні. З іншого боку, фонова інформація (англ. background information) надається, або може бути

отримана з лінгвістичного або ситуаційного контексту, і, таким чином, належить до спільного контенту мовця і реципієнта (Sudhoff, 2010, pp. 13-15).

У нашій праці для аналізу інформаційної структури речення спираємося також на послідовне застосування методів дослідження, що ґрунтуються на розмежуванні таких характеристик як *нова::стара інформація* у дискурсі, *топiк::фокус* у реченні.

2.4. Обґрунтування вибору напряму дослідження

Реалізація реченнєвого заперечення неодноразово привертала увагу лінгвістів, проте, низка проблем, пов'язаних зі структурою, семантикою та функційними характеристиками заперечного речення і досі не отримали належного обґрунтування. У цьому зв'язку пріоритетними етапами нашого дослідження є такі, що:

1. Розкривають витoki реченнєвого заперечення, а також ті історичні зміни, що відбувалися в у структурі речення в процесі еволюційного поступу німецької мови.

2. Підтверджують поступовий характер формування заперечної моделі з тенденцією до вилучення надлишкових компонентів зі структури подвійного заперечення.

3. Показують місце досліджуваної моделі *ni/ne Verb finite niht* у загальному процесі становлення синтаксису німецької мови через низку внутрішніх і зовнішніх чинників.

У контексті нашого викладу інтерес викликає матеріал інших мов, зокрема англійської, яка демонструє певне відхилення у загальному процесі становлення реченнєвого заперечення у германських мовах, а саме модель AUX VERB NOT, структурно відмінну від інших германських мов (Buniyatova 2021, pp. 97-109). Натомість у давній період розвитку германські мови є характерологічно подібними у реалізації реченнєвого заперечення. У давньому періоді германські мови демонструють заперечні речення з додатковими підсилювальними елементами, що утворюють моделі із заперечним узгодженням. У таких реченнях два і більше заперечних елементи, які є повноцінними частинами мови на зразок неозначених

займенників, іменників тощо, підсилюють полінегативну модель. Поява нових підсилювальних елементів, на наш погляд, свідчить про перші ознаки граматикалізації, а також про вплив системного чинника. Наприкінці давнього періоду германських мов (XI ст.) частина емпатичних засобів заперечення зникає, тоді як заперечний маркер *nīowiht* 'ніщо' поступово втрачає свій первісний прислівниковий зміст, таким чином просуваючись далі шляхом граматикалізації.

У сучасній германістиці реченнєве заперечення досліджено у межах таких граматичних парадигм:

1) традиційної, де модель заперечення представлено як таку, що пройшла циклічний розвиток від сингулярної з превербальною заперечною часткою до плюральної і знову до установлення сингулярного заперечення із часткою у постпозиції до особового дієслова;

2) генеративної, у якій, відповідно до Ікс-штрих теорії, конституенти речення впорядковані навколо вершини X, і разом з комплементом генерують проєкцію X' (Ікс-штрих), що, у свою чергу, разом зі специфікатором Spec складають максимальну проєкцію XP.

3) функційної, згідно з положеннями якої інформаційне структурування речення тісно пов'язане з порядком слів, аранжуванням конститuentів відповідно до комунікативної мети повідомлення, фокусуванням інформативно важливих частин інформації за допомогою граматичних засобів.

Розглянемо ці підходи докладніше. Заперечні моделі на зразок *ni/ne Verb finite niht* або *ni/ne Verb finite neg-indefinite* неодноразово слугували об'єктом дослідження у традиційних граматичних студіях. Однак, методики, застосовувані у межах цього напряму, є завузькими для пояснення процесів, що спричинили формування і становлення досліджуваних моделей. Нерозв'язаними й досі залишається низка питань, а саме у граматичних студіях, виконаних у діахронії, донині основну увагу приділяли типологічним дослідженням, що ґрунтуються на емпіричному матеріалі, а становлення заперечної моделі в історії німецької мови з погляду оформлення її структури та реалізація функціонування не отримали належного висвітлення.

Застосована до аналізу структури заперечного речення Ікс-штрих теорія надала змогу прослідкувати діахронні зміни у моделях заперечення, а саме розвиток від мононегативної до полінегативної системи і знову вихід на новий етап із сингулярною моделлю заперечення. Аналізовані моделі експлікують різноманітні лексичні можливості заповнення синтаксичних позицій у фразі заперечення, а також особливостей неозначеного займенника, тоді як сама синтаксична структура демонструє діахронну безперервність.

У річищі функційної граматики досліджують комунікативну специфіку заперечних речень переважно у сучасному дискурсі. Не запропоновано аналізу функціонування реченнєвого заперечення у давніх періодах німецької мови, зокрема, з урахуванням аранжування конститuentів давньо- та середньовісньонімецького заперечного речення відповідно до комунікативної мети досліджуваних текстів. Більшість наукових розвідок пропонують аналіз функціонування заперечних речень у синхронії, що є спрощеним завданням завдяки наявності «живого» мовця і, відповідно, інтонаційного аспекту у розподілі комунікативного навантаження. Натомість, зауважимо, що для аналізу функціонування заперечних речень у давніх періодах мови послугуємося лише порядком слів та жанровим спрямуванням текстів, що допомагає визначити прагматичну мету наративу.

Для здійснення дослідження особливостей функціонування заперечних речень у давньому періоді розвитку німецької мови послугуємося понятійним апаратом теорії інформаційної структури речення, яка є прийнятною для дослідження дискурсу у діахронії.

Отже, традиційних методик виявилось недостатньо для пояснення процесів, які зумовили формування синтаксису заперечення в історії німецької мови. Поза увагою українських науковців знаходяться інформаційно-структурні особливості заперечних речень у діахронії, зокрема, механізми породження та позиційні характеристики заперечних маркерів, а також структурування інформації відповідно до комунікативної мети. Цим зумовлена потреба у застосуванні інструментарію

генеративної граматики та теорії інформаційної структури речення, розпрацьованих у ключових парадигмах лінгвістичної науки.

2.5. Етапи та методика проведення дослідження заперечного речення у трьох періодах розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.)

У нашому дослідженні методологічно доцільним вважаємо застосувати прийоми порівняльно-історичного аналізу з метою відтворення еволюційних процесів у граматичній системі німецької мови, а саме чи розвитку реченневого заперечення упродовж давньо-, середньо- та ранньонововісньонімецького періодів. Запропонована методика передбачає комплексне застосування науково-дослідницьких методів, обраних з урахуванням визначених у дисертаційній праці завдань. Структуру та функціонування моделей реченневого заперечення досліджено з погляду синхронії та діахронії відповідно до етапів, наведених нижче.

Вивчення явища заперечення та функційного навантаження заперечних речень відбувалося послідовно і передбачало *сім* етапів.

На *першому* етапі дослідження проаналізовано наявні у германських студіях підходи до вивчення реченневого заперечення. Основне завдання *першого* етапу дослідження полягає у висвітленні особливостей реченневого заперечення з позицій традиційної граматики, а також у дослідженні структурних особливостей заперечних речень з позиції генеративної граматики. У результаті аналізу наукової літератури з'ясовано, що синтаксично заперечні структури мають різне граматичне оформлення залежно від моделі заперечення, представленої у той чи інший період розвитку німецької мови.

З урахуванням функційного підходу заперечне речення реалізує у своїй інформаційній структурі прагматичну мету та перформативну семантику тогочасного наративу, що є жанрово зумовленим. У генеративній парадигмі тривають дискусії навколо визначення синтаксичної позиції заперечних маркерів і їхнього узгодження з предикатами. Спираючись на процедурний апарат Ікс-штрих теорії, структуру заперечного речення розглядають як таку, яка упродовж свого розвитку змінювала лише лексичне наповнення позицій вершини і специфікатора,

залишаючись у свою чергу окремою категоріальною фразою заперечення, розміщеною вище за дієслівну фразу.

На даному етапі дослідження ми обґрунтували теоретичні положення та проілюстрували їх мовними даними.

Завдання *другого* етапу полягало у виборі наукової парадигми, яка б уможливила отримання достовірних результатів дослідження заперечних речень з погляду їхньої структури і функцій як на кожному синхронному зрізі, так і забезпечила б аналіз моделі заперечення у діахронному зрізі, визначення шляхів розвитку у загальному контексті історії розвитку німецької мови. Вивчення заперечних речень у історичному аспекті потребувало урахування системного характеру змін у трьох періодах розвитку німецької мови – давньо-, середньо- і ранньонововіснійнімецькому. Генеза засобів реченнєвого заперечення розглядається у контексті циклу О. Єсперсена, що передбачає циклічний розвиток заперечної моделі з нарахуванням кількох етапів, які демонструють появу підсилювального елемента, а також поступове вилучення превербальної заперечної частки. Структуру заперечних речень проаналізовано із залученням інструментарію генеративної граматики – теорії керування та зв'язування. Ікс-штрих модуль надав змогу проаналізувати заперечення як фразову категорію, що зумовлює обрання зазначеної теорії методологічною основою нашого дослідження.

Функціонування заперечних речень у давніх періодах розвитку німецької мови розглянуто з позицій інформаційної структури, з урахуванням моделей порядку слів та прагматичної мети, властивої тогочасним текстам.

Третій етап роботи передбачав формування типологічної картини розвитку моделі заперечення у германських мовах. У результаті аналізу з'ясовано ряд спільних процесів, а саме ранні ознаки граматикикалізації, циклічність розвитку заперечної моделі з явищем заперечного узгодження. Показовою є девіантна поведінка англійської мови, яка сформувала відмінну від інших германських мов модель заперечення, що безпосередньо пов'язано зі зміною типологічного мовного профілю з V2 на V3.

На *четвертому* етапі сформовано матеріал дослідження. Під час відбору ілюстративного матеріалу методом суцільної вибірки та за допомогою інструментів для кількісної обробки даних AntConc 4.2.0 Laurence Anthony application з текстів давньо-, середньо- та ранньоверхньонімецького періоду виокремлено 7603 заперечних речення. Проаналізовані пам'ятки писемності належать до різних жанрів німецькомовної літературної спадщини – епосу, релігійної та історичної прози, перекладів уривків праць античних авторів, творів із царини юриспруденції, наукової та канцелярської прози. Ураховано особливості будови мови кожного досліджуваного періоду, а також жанрові характеристики аналізованих літературних пам'яток. В опрацюванні заперечних речень давньо- та середньоверхньонімецького періодів актуальним є врахування злиття заперечних часток з особоводієслівною формою, варіативність орфографії, зумовленої діалектним поділом мови тощо.

П'ятий етап дослідження присвячено аналізу структурної будови заперечного речення за допомогою інструментів генеративного модуля. За допомогою Ікс-штрих теорії змодельовано дериваційну структуру заперечних клауз у діахронії, визначено позиційні характеристики і місце породження маркерів заперечення у схемі речення. Встановлено, що клітичні заперечні частки заважають пересуву дієслова і аналізуються як вершини Neg^o, тоді як поствербальні заперечні частки розміщуються у позиції специфікатора. Відповідно, різні етапи циклу O. Єсперсена включають лексичне заповнення або лише вершини, або специфікатора, або обох позицій на проміжному етапі розвитку, експлікуючи таким чином явище заперечного узгодження.

На *шостому* етапі нашої розвідки проаналізовано особливості організації конститuentів заперечного речення з урахуванням базових моделей порядку слів досліджуваних мовних періодів. Під час аналізу враховано взаємовплив дискурсу і граматики у процесі формування синтаксису в історії німецької мови. Особливий інтерес становлять речення із заперечною інверсією, що вмотивовано прагматичною метою наративних текстів. Поділ інформації на топик і фокус експлікується комунікативною метою та дидактичним спрямуванням наративу.

На останньому, *сьомому* етапі дослідження здійснено систематизацію одержаних результатів про структурні характеристики і функціонування заперечних речень у німецькій мові VIII-XVII ст.

Отримані результати дослідження є перспективою для подальших наукових розвідок, зокрема у царині історичного дискурсу. Доцільним вбачаємо дослідження семантичних характеристик заперечних речень у діахронному зрізі німецької мови VIII-XVII ст.

Для обробки та аналізу досліджуваних корпусів текстів трьох періодів розвитку німецької мови (IX-XVII ст.) використано застосунок AntConc 4.2.0 Laurence Anthony application <https://www.laurenceanthony.net/software>

Висновки до розділу 2

1. В основі генеративної граматики знаходиться ідея про те, що синтаксис є структурно детермінованим. Відповідно до термінів традиційного поняття ендоцентричності, конституенти ієрархічно організовані навколо вершини, яка, у свою чергу, визначає властивості конститuenta. Категоріальні ознаки фрази визначаються її вершиною. Синтаксичні зв'язки між фразовими проєкціями устанавлюються на основі конфігурації *s*-командування. Теорія керування і зв'язування постулює поверхневу і глибинну структури речення, яким відповідають рівень фонетичної (PF) та логічної (LF) форми. Глибинна структура кодує лексичні властивості вершин і представляє семантичні відносини, тобто є семантичною репрезентацією. Поверхнева структура унаочнює експліцитний рівень. Перетворення глибинної структури у поверхневу досягається за рахунок операції пересуву (англ. *move*). У межах зазначеної парадигми заперечне речення формально представлене функціональними проєкціями зі структурним зв'язком між певними елементами.

2. Структуру заперечного речення у трьох періодах розвитку німецької мови (VIII-XVII ст.) проаналізовано у термінах теорії керування і зв'язування у межах Ікс-штрих модулю генеративної граматики, що уможлиблює представити процес генерування синтаксичної структури в історичній розвідці, а також висвітлено

закономірності формування моделей заперечення у досліджуваних періодах. Зазначена теорія розглядає заперечне речення як таке, у якому базова синтаксична структура передбачає наявність однієї фрази заперечення NegP, розміщеної над дієслівною фразою VP, а спостережувані зміни полягають у варіативності лексичного наповнення структурних позицій. Відповідно до Ікс-штрих теорії заперечне речення унаочнює деривацію заперечної превербальної частки *ni/ne* як вершини функціональної проєкції CP, яка розгортає категоріальну фразу заперечення NegP.

3. Історичний розвиток моделі заперечення демонструє перший етап циклу O. Єсперсена у давньому періоді. Давньоверхньонімецьке заперечне речення представлене лише з позицією вершини категоріальної фрази NegP, заповненої експліцитним лексичним матеріалом. Позицію специфікатора у цей час займає імпліцитний заперечний оператор, який приймають із семантичних причин. У наступному, середньовержньонімецькому періоді з моделлю подвійного заперечення вершина і специфікатор реалізують лексичний матеріал. У ранньоверхньонімецькому періоді лише специфікатор заповнено новоутвореною незалежною часткою *nicht*.

4. Функційний підхід до інтерпретації природи заперечного речення акцентує увагу дослідника на комунікативному аспекті його функціонування з метою виявлення принципів поділу інформації на відому (топiк) і нову (фокус), а також причини відхилення від граматичного принципу організації конститuentів речення.

5. Методика, застосована для дослідження, відповідає поставленим у дисертаційній праці завданням. Вивчення структури та функцій заперечного речення в історії німецької мови (VIII-XVII ст.) виконувалося послідовно і передбачало сім етапів: 1) огляд підходів до аналізу реченнєвого заперечення у мовознавчих студіях; 2) вибір наукової парадигми, яка забезпечить ґрунтовність і системність дослідження реченнєвого заперечення у діахронному аспекті; 3) аналіз типологічної картини розвитку моделей заперечення у германських мовах з ілюстрацією процесів граматикалізації; 4) формування матеріалу дослідження; 5) аналіз внутрішньої будови заперечних речень; 6) аналіз позиціонування

конституентів та їх функціонування у заперечному реченні давнього періоду розвитку німецької мови; 8) узагальнення одержаних результатів.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРА ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ У ДАВНЬО-, СЕРЕДНЬО- ТА РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНИМЕЦЬКІЙ МОВІ (VIII-XVII ст.)

Дослідження структури заперечного речення у діяхронії розглядає питання зміни поверхневих проявів по відношенню до базової синтаксичної репрезентації заперечної фрази NegP. У цьому розділі висвітлено позиційні характеристики заперечних маркерів у структурі речення давньо-, середньо- і ранньонововверхньонімецького періодів, схарактеризовано шлях граматикалізації заперечної частки *nicht*, окреслено породження маркерів заперечення у структурі заперечного речення, встановлено механізми реалізації явища заперечного узгодження у межах дії критерію заперечення, визначено діяхронну безперервність базової синтаксичної структури функціональної проєкції NegP.

3.1. Модель заперечного речення у сучасній німецькій мові

Процедурний апарат генеративної парадигми дозволяє висвітлити формальні особливості заперечного речення під сучасним кутом зору, приділити увагу їх синтаксичній поведінці. Припускають, що у сучасній німецькій мові заперечна частка *nicht* займає позицію специфікатора NegP, оскільки це не заважає дієслову пересуватися до C⁰ у головних реченнях (порівняймо з англійською мовою, де рух дієслова заблоковано (Grewendorf, 1990), (Ouhalla, 1997)).

Позиція дієслова та його комплементів змінюється у німецькій мові залежно від типу речення – головного чи підрядного. Як показує приклад (98), головні речення демонструють порядок слів SVO, а у підрядних реченнях особове дієслово займає кінцеву позицію з порядком SOV, як у прикладах (99)-(100), напр.:

(98) нім. *Wir **haben** gestern das Buch gelesen* – «Ми прочитали учора книжку»;

(99) нім. *Heute organisieren wir eine Besprechung, weil wir gestern dieses Buch gelesen **haben*** – «Сьогодні ми організуємо обговорення, тому що ми учора прочитали цю книжку»;

(100) нім. *Ich **glaube**, dass wir bald **zurückkommen*** – «Я думаю, що ми незабаром повернемося».

Однак у сучасній німецькій мові головні декларативні речення не завжди реалізують модель порядку слів SVO, оскільки підмет не обов'язково знаходиться у препозиції до особового дієслова, при цьому саме дієслово займає другу позицію у реченні, напр.:

(101) нім. ***Gestern waren wir im Theater*** – «Учора ми були у театрі».

Такий контраст порядку слів пояснюють обов'язковим пересувом V до C° у головному реченні та його відсутністю у підрядних (Koster, 1975). Комплементаризатор у німецькій мові не можна вилучити, оскільки це призведе до неграматичності речення. Окрім цього, позиція не може бути заповнена двома елементами, і пересув до C° недоступний у підрядних реченнях, де комплементаризатор вже заповнено. Однак, у головному реченні позиція комплементаризатора є порожньою, що і дозволяє пересув V до C°.

У типологічних розвідках германських мов засвідчено, що заперечна частка генерується над дієслівною фразою VP, однак, заперечення не обов'язково передують усьому VP. Доведено, що у мовах з порядком слів VO і VSO заперечну частку розміщено у препозиції до категоріально фрази VP, тоді як у мовах OV-типу заперечна частка знаходиться поряд з дієсловом і, таким чином, слідує за аргументами (Dryer, 1988, pp. 93-94), порівняймо приклади (102) та (103):

(102) [Neg [VP Vfinite]] – порядок слів VO

(103) [VP Neg (...) Vfinite] – порядок слів OV

Вимоги до реченнєвого заперечення передбачають, що особове дієслово є експонентом ознак часу, який, відповідно, розміщує пропозицію. Заперечна частка с-командує особовим дієсловом (або його слідом, якщо дієслово переміщено з міркувань особоводієслівності). Зауважимо, що одна й та сама вимога с-командування, реалізована у мовах типу VO і OV, дає різні результати. Так, у мовах OV-типу особове дієслово залишається у свої внутрішній базовій позиції VP. Відповідно, заперечну частку можна розмістити у найнижчій позиції перед особовим дієсловом. Тоді як у мовах VO-типу найнижчою позицією с-командування

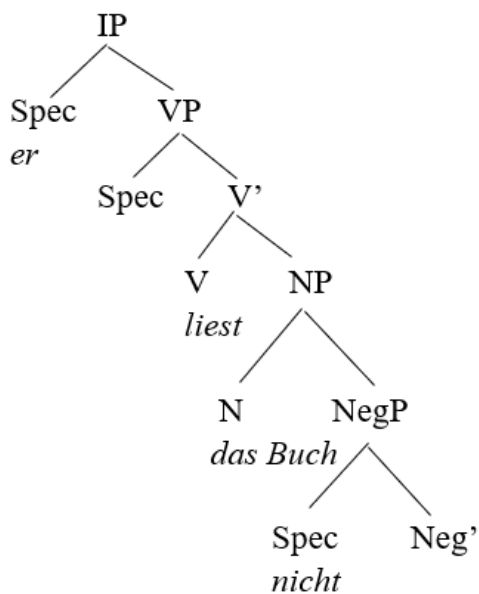
для заперечення є позиція, що передує усьому VP, тому що дієслово є вершиною у кінцевій позиції VP (Haider, 2010, p. 171).

Ураховуючи аранжування конститuentів у базових типах сучасного німецького речення, наразі розглянемо структуру заперечного речення. Приклади (104) та (105) ілюструють порядок конститuentів у заперечному головному та підрядному реченнях, напр.:

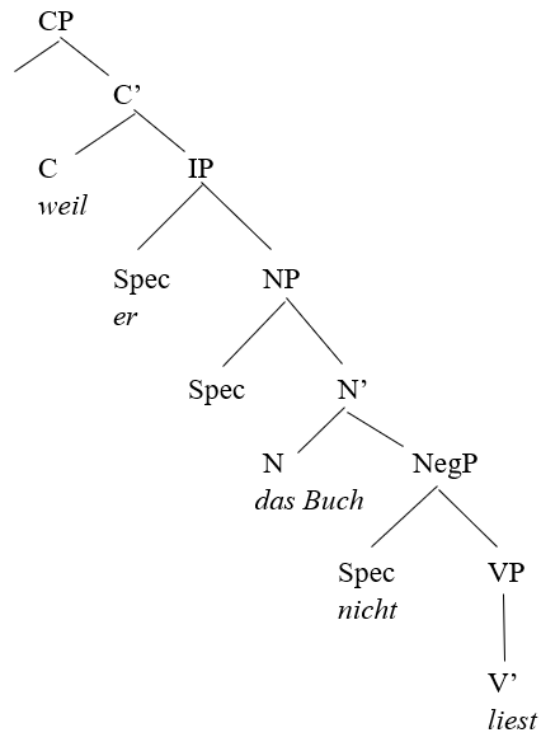
(104) нім. *Er liest das Buch nicht* – «Він не читає книжку»;

(105) нім. ... , *weil er das Buch nicht liest* – «... , тому що він не читає книжку».

(104')

(105')

Приклади (104) та (105) демонструють мононегативне оформлення речення у сучасній німецькій мові згідно з моделлю FINITE VERB NICHT. Як показує схематичне дерево (104') і (105'), заперечна частка *nicht* розміщена у поствербальній позиції, тобто заперечення реалізується після дієслова та його об'єкта NP у головному реченні, а у підрядному заперечний маркер передує дієслову.

Спираючись на наукові розвідки формального граматичного підходу (Pollock, 1989; Ouhalla, 1990; Laka, 1990), ми засвідчуємо, що реченнєве заперечення у сучасній німецькій мові проєктує свою власну категоріальну фразу NegP. Відповідно до Ікс-штрих теорії, для фрази заперечення NegP існує дві можливі позиції у синтаксичній структурі – це позиція вершини або специфікатора NegP. Проте варто звернути увагу на те, що заперечна частка *nicht* завжди реалізується як самостійна лексична одиниця, яка не блокує підвищення дієслова (англ. verb raising), тому *nicht* є специфікатором своєї фрази заперечення NegP, а не вершиною. Відповідно, базова синтаксична структура заперечного речення у сучасній німецькій мові має такий вигляд (схема 8):

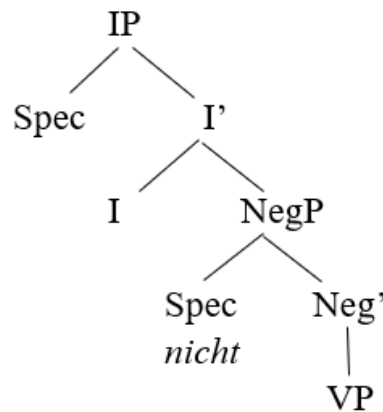

Схема 8. Синтаксична структура заперечного речення у сучасній німецькій мові

Так, у сучасному німецькому реченні маркер заперечення знаходиться нижче проєкції INFL і вище дієслівної фрази VP, що передбачає позицію специфікатора ліворуч від VP, зафіксовану у поверхневій структурі речення.

3.2. Заперечне речення у ранні періоди розвитку німецької мови

Синтаксичний опис граматичних відношень охоплює різні рівні та підсистеми, такі як лінійний пріоритет, конфігураційний рівень і домінантне відношення, які у свою чергу визначають різні синтаксичні характеристики аргументних фраз, наявних у мові (Faarlund, 2001, p. 2).

Наукові розвідки генеративного підходу пропонують протилежні за своєю суттю дериваційні схеми заперечного речення. Так, В. Абрахам (Abraham, 2003) і Х. Вайс (Weiß, 1998) передбачають досить різкі, навіть спонтанні синтаксичні зміни у діяхронії заперечення німецької мови, а саме породження двох функціональних проєкцій NegP, метою яких є охопити сингулярне і подвійне заперечення, від внутрішньої дієслівної фрази VP, що прилягає до вершини Neg^o, до додаткової проєкції NegP тощо. Тоді як згідно з А. Єгер (Jäger, 2005; 2008), синтаксична структура заперечного речення залишається незмінною упродовж історичного розвитку німецької мови, і реалізована єдиною функціональною проєкцією NegP над дієслівною фразою VP, а змінювалося лише лексичне наповнення.

Німецьке речення демонструє у своєму розвитку зміну моделі заперечення від сингулярного до подвійного і знову до сингулярного, що відповідає етапам циклу О. Єсперсена. Вихідною тезою нашого дослідження є те, що базова синтаксична структура заперечення передбачає наявність однієї заперечної фрази NegP, розміщеної над дієслівною фразою VP, а спостережувані зміни полягають у зміні лексичного наповнення структурних позицій. Давньоверхньонімецьке заперечне речення демонструє перший етап циклу О. Єсперсена лише з позицією вершини Neg^o категоріальної фрази NegP, заповненої експліцитним лексичним матеріалом. Позицію специфікатора у цей час займає імпліцитний заперечний оператор, який необхідно прийняти з семантичних причин, що схематично має такий вигляд, напр. (схема 9):

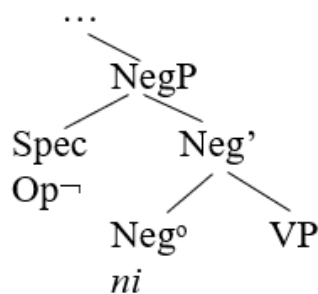

Схема 9. Синтаксична структура заперечного речення у давньоверхньонімецькій мові

Наразі розглянемо структуру давньоверхньонімецького речення, де заперечну частку *ni* розміщено у препозиції до особового дієслова. Відповідно до першого етапу циклу О. Єсперсена, превербальний заперечний маркер породжується у позиції вершини Neg^0 , як показує приклад (106):

(106) двн.-в.-нім. *si ni mohta inberan sin* (Otfrid I, 8, 3)

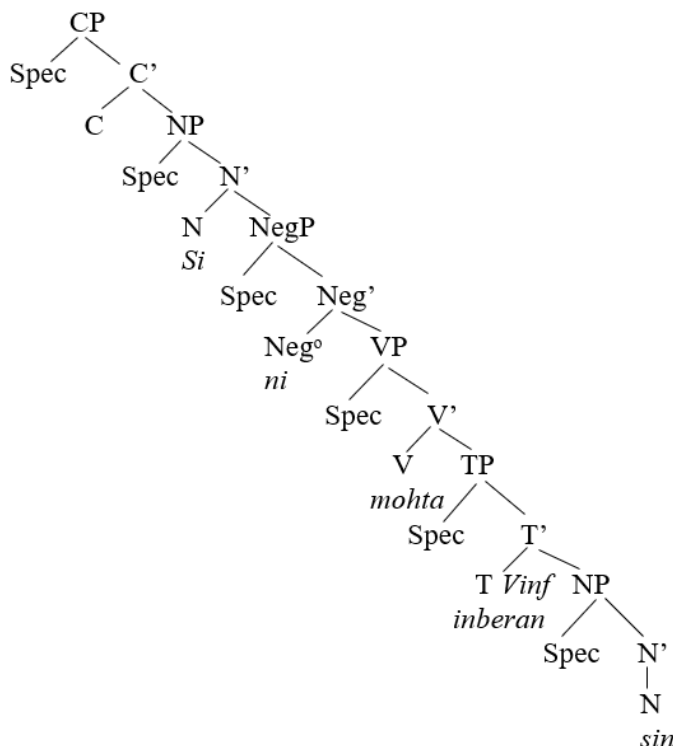
Sie NEG konnte machen-ohne ihn

‘Sie konnte nicht ohne ihn auskommen’

(«Вона не могла без нього»)

Речення (106) з особовим дієсловом у другій позиції матиме таку організацію конститuentів (106’), напр.:

(106’)

Здійснений аналіз пояснює той факт, що заперечний маркер *ni* завжди виникає як клітика особового дієслова, а також переміщується разом з ним у позицію C^0 . Зазначимо, що особове дієслово пересувається з позиції V^0 до будь-якої вищої функціональної проєкції, зокрема, у ліву периферійну позицію C^0 як у реченнях з порядком слів V2, так і у реченнях з особовим дієсловом у кінцевій позиції через вершину Neg^0 відповідно правила обмежувача руху вершини (англ. Head Movement

Constraint). У вершині дієслово об'єднується із заперечною часткою *ni* і переміщується разом з нею. Свідченням цього є аналіз наступних прикладів.

У давньоверхньонімецькому періоді існував маркер заперечення, який співвідносився з позицією особового дієслова, і тому міг також займати ініціальну позицію у реченні, як показано у схемі-дереві (107'), напр.:

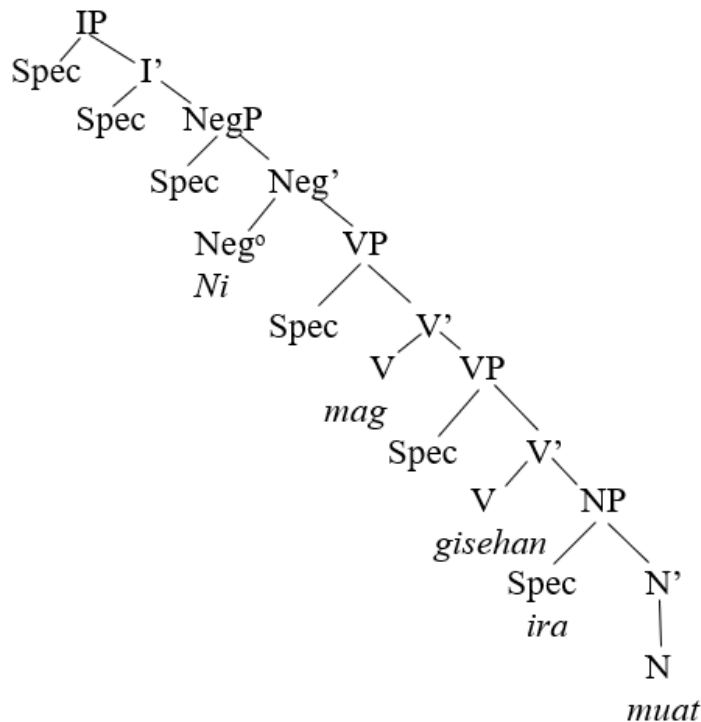
(107) двн.-в.-нім. *Ni mag gisehan ira muat* (Otfrid III, 1, 38)

NEG kann sehen ihr Herz

‘Ihr Herz kann es nicht ertragen’

(«Її серце цього не витримує»)

(107')

Розглянемо наступний приклад (108), який унаочнює кінцеву позицію особового дієслова, і розміщення превербальної заперечної частки безпосередньо перед цим дієсловом, напр.:

(108) двн.-в.-нім. *thaz er then man ni westi* (Otfrid IV, 18, 16)

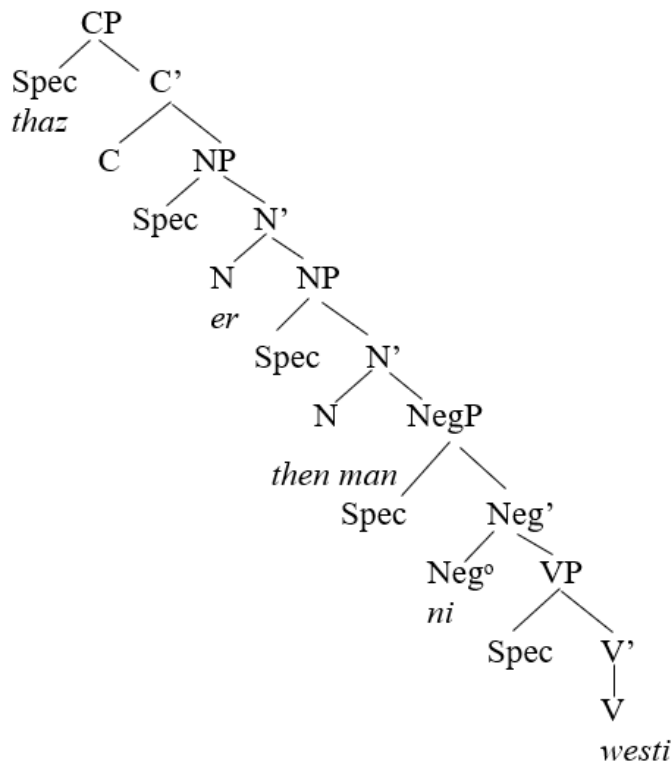
dass er den Menschen NEG weiß

‘dass er jenen Menschen nicht kenne’

(«... що він не знає цю людину»)

Графічно структура речення (108) має такий вигляд, напр. (108'):

(108')

Приклад (107') показує пересув заперечного проклітика *ni* разом з особовим дієсловом у позицію комплементаризатора C. У прикладі (108') також прослідковуємо взаємодію заперечної частки з позицією дієслова, що простежується у давньоверхньонімецькому періоді через формально-синтаксичну реалізацію двн.-в.-нім. *ni* як проклітика до особової форми дієслова, розташованої у кінці речення.

Проаналізуємо дериваційну структуру речення (109), яке, окрім *ni*, містить заперечний неозначений займенник *niomanne* 'niemand' («ніхто»), і тим самим реалізує заперечне узгодження. У даній структурі нас цікавить позиція заперечної частки *ni* разом з особовим дієсловом, пор.:

(109) двн.-в.-нім. *thaz thu iz niomanne ni-quedes*

(Tatian 46, 4)

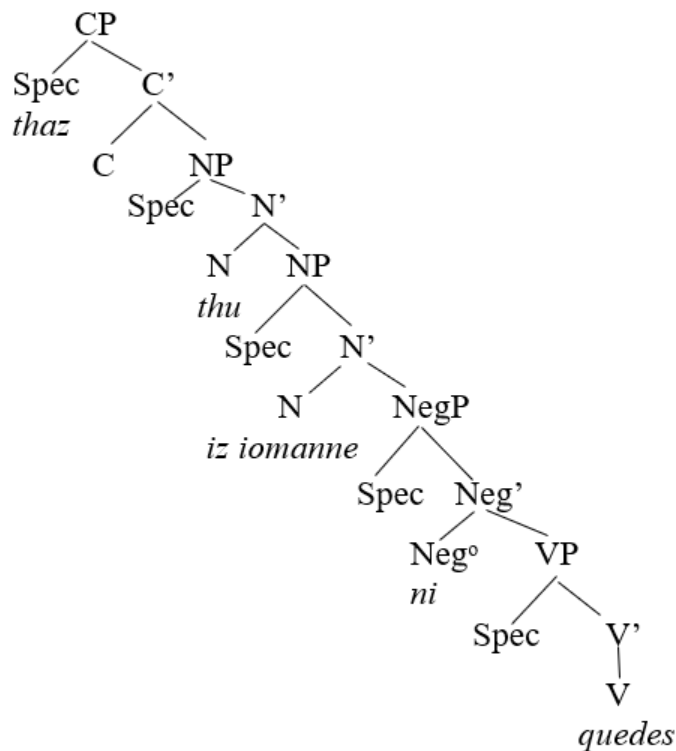
dass du es niemand NEG-sagst

‘dass du es niemandem erzählst’

(«щоб ти це нікому не розповідав»)

Схематично структура речення (109) має такий вигляд (109'), напр.:

(109')

Отже, заперечну фразу розглядають як фінальну вершину в узгодженні із загальноприйнятими правилами, які застосовуються до флексійної проєкції. У реченні з порядком слів V-final особове дієслово разом із заперечним маркером слідує за внутрішнім матеріалом VP.

3.2.1. Породження заперечних маркерів у давньоверхньонімецькому реченні

Диференційованою особливістю оформлення заперечних речень у давньоверхньонімецькому і, у подальшому, середньовісньонімецькому періодах є розміщення основних синтаксичних маркерів, до яких належать превербальні клітики *ni/ne*, адвербіальна заперечна частка *niht* та заперечні слова на зразок адвербів та займенників *nio/ni* «ніколи», *nioman/niemand* «ніхто», *ni(o)wiht/niht/nichts* «нічого» тощо.

Синтаксичний статус заперечних маркерів визначають з урахуванням того факту, що елемент не може переміщуватися через інший елемент такого самого

типу. Оскільки вершини заважають пересуву вершин, а максимальні проєкції обмежують рух інших проєкцій, тому вивчення поведінки заперечних маркерів у присутності інших вершин і максимальних проєкцій надає інформацію про фразовий стан маркерів (Zanuttini, 2001, р. 523). Превербальні маркери блокують підйом клітиків і пересув від V до C, що дає змогу дійти висновку про синтаксичний статус цих маркерів – вони є вершинами, у той час як заперечні прислівники, навпаки, є максимальними проєкціями, адже не впливають на пересув вершин (Zanuttini, 1997).

У нашій праці маркування заперечних речень у давньоверхньонімецький період (VIII-XI ст.) проаналізовано згідно з положеннями Ікс-штрих теорії, що дає змогу висвітлити шляхи породження заперечних маркерів з метою пояснення граматичних змін, що відбувалися наприкінці давньоверхньонімецького періоду.

У давньоверхньонімецькій мові заперечна частка *ni* завжди розташована у препозиції до особового дієслова і є основним синтаксичним засобом для позначення заперечення, що відповідає першому етапу циклу О. Єсперсена (Jespersen, 1917, р. 4). Структурну схему речення (110) представлено у прикладі (110’):

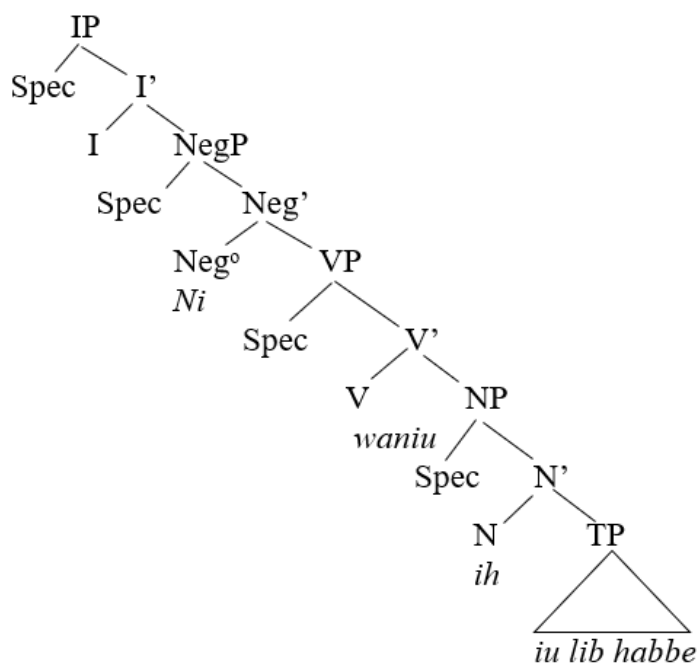
(110) двн.-в.-нім. *ni waniu ih iu lib habbe* (Hildebrandslied, Line 29)

NEG glaube ich er Leben hat

‘Ich glaube nicht, dass er noch am Leben ist’

(«Я не вірю, що він живий»)

(110')

У реченні (110') засвідчено, що заперечна частка *ni* як клітика особового дієслова займає вершину функціональної проєкції NegP. Вершина Neg^o заперечної фрази NegP с-командує дієсловом і заповнена заперечною клітикою, тоді як позиція специфікатора заповнюється на даному етапі порожнім оператором. Об'єднання превербальної заперечної частки з особовим дієсловом свідчить про її статус як вершини. У результаті дієслово та частка *ni* функціонують при переміщенні у реченні як єдине ціле. Лише наприкінці давньоверхньонімецького періоду (XI ст.) засвідчено появу граматикуваної додаткової заперечної частки *nicht* у специфікаторі SpecNegP, де заперечена фраза NegP домінує над дієслівною фразою VP. Принагідно нагадаємо, що у структурі із сингулярним запереченням, вираженим лише проклітиком *ni*, спостерігаємо переміщення цієї превербальної частки разом з дієсловом у будь-якій позиції до вершини категоріальної фрази С, тобто незалежно від порядку слів у реченні.

У моделюванні діахронної варіативності за аналогією з міжмовною варіативністю відповідно до принципу уніформітарності Р. Ласса (Lass, 1997), слідом за А. Єгер (Jäger 2005), (Jäger 2008), пропонуємо синтаксичну структуру, яка є показовою для німецької мови (схема 10):

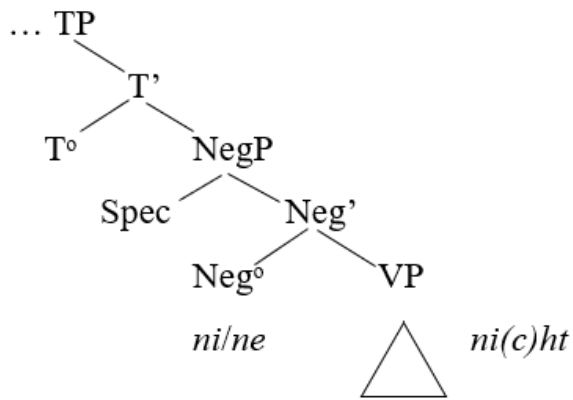

Схема 10. Породження заперечних маркерів у заперечній фразі

На представленій схемі заперечна частка *ni/ne* як вербальний клітик взаємодіє у ланцюгах вершини *i*, таким чином, є вершиною Neg°. Під час пересування дієслова від дієслівної фрази VP до будь-якої вищої функціональної проєкції відбувається його переміщення через вершину заперечення Neg°, відповідно до обмежувача пересування вершини (англ. *Head Movement Constraint*), і дієслово примикає до клітиків *ni/ne*, які пересуваються разом з ним. Таким чином, *ni/ne* завжди пов'язані як проклітика з особовим дієсловом, незалежно від того, яку позицію у реченні займає саме дієслово – ініціальну (V1), медіальну (V2) чи кінцеву (V-final).

Нагадаємо, що заперечні маркери у давньогерманських мовах (напр., нім. *nicht*, нід. *niet*) є адвербіальними елементами. Відповідно, можна припустити, що ці маркери або примикають до дієслівної фрази VP, або до проєкції, яка домінує над VP. За умови, що реченнєвий заперечний маркер і заперечний квантифікатор піднімається на рівень логічної форми LF, відбувається інтерпретація речення як за кількісною силою, так і за заперечною семантикою. У цьому місці не можна залишити поза увагою операцію *c*-командування, яка відіграє не останню роль для частки *ni* у вершині заперечення Neg°. Проаналізуємо механізм впливу. Так, припускають, що неозначені займенники, які є частиною домену заперечення, але знаходяться поза межами *c*-командування заперечної частки у поверхневій структурі, повинні бути марковані як заперечні (Weiß, 2002, pp. 99-101). Відповідно, за наявності вершини заперечення Neg, яка проєктує фразу NegP, що домінує в

особоводієслівній категорії Infl, заперечення охоплює реченнєвий обсяг за умови, що воно пов'язане з вершиною проєкції NegP, або ж при перенесенні конститuentом, який *s*-командує запереченням. Усі інші заперечні конститuentи у реченні будуть пов'язані з найвищим заперечним елементом, який повністю охоплює усе речення. Отже, вони не вносять свої власної заперечної сили у речення. Наслідком такої реалізації є явище заперечного узгодження.

3.2.2. Експліцитне маркування заперечного узгодження у середньовісньонімецькому реченні

Діахронні зміни у поверхневих моделях є результатом різних лексичних можливостей заповнення синтаксичних позицій у заперечній фразі. У реалізації явища подвійного заперечення бере участь функціональна категорія Neg, яка забезпечує лише семантично інтерпретоване заперечення, що з'являється у поверхневій структурі. Нагадаємо, що наш аналіз ґрунтується на припущенні про функціональну проєкцію NegP, де базова синтаксична структура реченнєвого заперечення передбачає розміщення заперечної фрази над дієслівною VP. Відповідно до попереднього аналізу, у мононегативній системі давньовісньонімецької мови лише позиція вершини Neg^o заповнена лексичним матеріалом, а у позиції специфікатора наявний лише фонетично порожній семантичний оператор (Op \neg). Наразі проаналізуємо структуру середньовісньонімецького заперечного речення, яке реалізує подвійне заперечення, і, відповідно, явище заперечного узгодження.

Згідно з А. Єгер (Jäger, 2005, p. 237), у середньовісньонімецькому періоді структура заперечного речення представлена у такий спосіб: превербальна частка *en/ne* утворює вершину заперечної фрази NegP, розміщеної нижче категоріальної фрази TP, яка керує ознаками особоводієслівності, як показує дужковий запис у прикладі (111):

(111) [TP [T [NegP *nicht* [Neg' [VP ...] Neg^o *en*] T^o]]]

На користь наведеного аналізу свідчать і структури, які спостерігаємо вже наприкінці давньоверхньонімецького періоду (XI ст.), як у прикладі (112) та його схемі-дереві (112') із сингулярним запереченням, напр.:

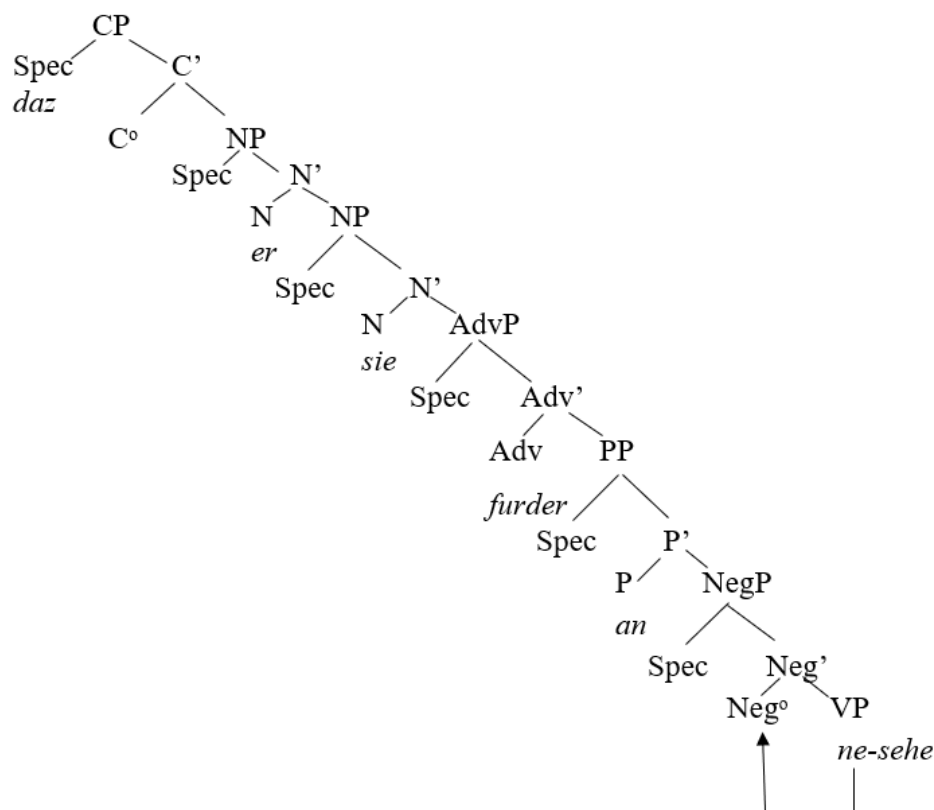
(112) двн.-в.-нім. *daz er sie furder ana ne-sehe* (Notker, Psalter, 9, 32,1)

dass er sie weiter an NEG-sehe

‘dass er sie nicht weiter anschaue’

«... що він більше не дивиться на неї»

(112')

У наведеному прикладі (112') позиція клітика *ne* між '*ana*' та '*sehe*' свідчить про пересув особового дієслова у позицію далі праворуч у структурі схеми-дерева, однак заперечна частка залишається у своїй початковій позиції як вершина дієслівної фрази VP.

Другий етап циклу О. Есперсена передбачає такі необхідні трансформації: дієслово як вершина заперечної фрази піднімається та приєднується до клітика *en*, на наступному кроці [*en V*] підноситься до позиції T, щоб мати ознаки особоводієслівності (час, спосіб, ознаки особи) у відповідності з підметом, який

знаходиться у позиції специфікатора цієї фрази. Проаналізуємо середньовірнонімецьке речення з подвійним запереченням, напр.:

(113) ср.-в.-нім. *Er en-kvnd-ez niht verenden* (Nibelungenlied, Av. 3, 91)

er NEG-konnte-es NEG schaffen

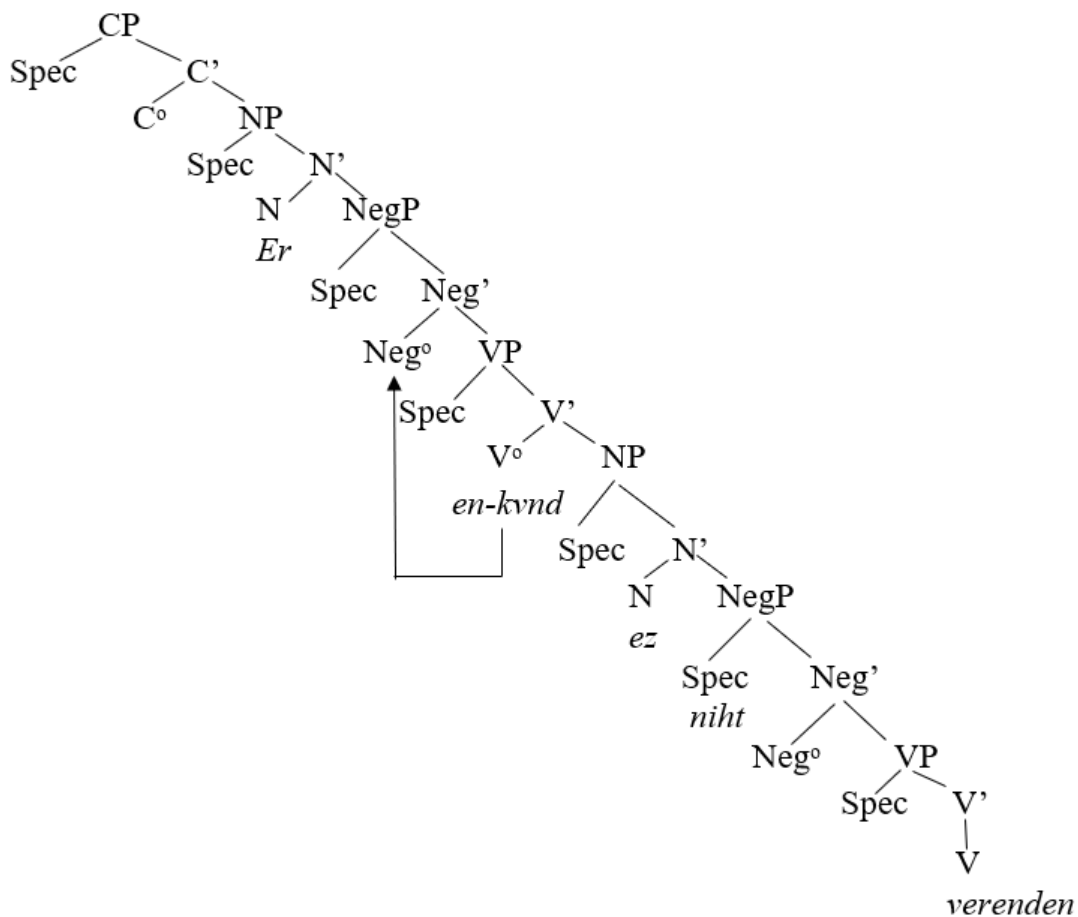
‘Er konnte es nicht schaffen’

(«Він не міг цього здійснити»)

Як показує матеріал дослідження, середньовірнонімецький період свідчить про другий етап циклу О. Єсперсена, оскільки вершина Neg^0 опціонально заповнюється клітиками *ne/en*. Граматикалізована друга заперечна частка *niht* не зазнає впливу пересуву дієслова, і, відповідно, розміщується у фіксованій позиції у середній периферії речення. Відповідно частку *niht* аналізують як специфікатор заперечної фрази $SpecNegP$. Розглянемо дериваційну структуру прикладу (113).

Діаграма-дерево (113’) репрезентує породження маркерів заперечення – проклітика *en-* і поствербальної частки *niht*, напр.:

(113’)

У реченні (113') спостерігаємо, що вершина NegP є заперечним маркером *en*:- це клітика, розміщена у препозиції до особового дієслова. Тому ми розглядаємо його як префікс до особового дієслова, який перевіряється відповідно до вершини заперечення у реченнях із синтаксичним пересувом дієслова (V-пересув). Приклад (113') унаочнює пересув дієслова: *en-kvnd* породжується як вершина VP і переміщується до Neg^o і C^o тощо. Нагадаємо, що речення із заперечним маркером в ініціальнойній позиції також демонструють пересув V у позицію C. Заперечний елемент *niht* у [Spec, NegP] є емпатичним маркером заперечення. Зазначимо, що, відповідно до критерію заперечення Neg-criterion (Haegeman, 1995), друга заперечна частка *niht* підноситься до позиції специфікатора функціональної проєкції NegP, щоб мати там керування у відношенні специфікатор-вершина Spec-Head. Представлена схема-дерево (113') унаочнює другий етап циклу O. Єсперсена, де початковий заперечний маркер *en/ne* слабшає, і тому підсилюється за рахунок додаткового заперечного адверба *niht*. Цей заперечний адверб займає фіксовану позицію у реченні, оскільки він є ліцензованим у проєкції SpecNeg. Таким чином, вершина заперечення *en* утворює морфологічну одиницю з особовим дієсловом, адже і у головних, і у підрядних реченнях заперечний маркер *ne/en* розміщений у позиції зліва від особового дієслова.

Окрім того, можна припустити, що структура [*ni/ne* + Vf] формується у лексиконі, а потім перевіряється у Neg^o, що є показником синтаксичного зв'язку з позицією вершини. З іншого боку, заперечна частка *niht* не взаємодіє з пересувом дієслова, оскільки знаходиться у фіксованій позиції середнього поля речення (нім. Mittelfeld) (Büring, 1994), (Hauptmann, 1994). У зв'язку з цим частку *niht* розміщено перед особовим дієсловом у кінцевій позиції у реченнях з порядком слів Ve (пор. приклади (114) і (115)), але після особового дієслова у реченнях з порядком слів V2 (приклади (116)), напр.:

(114) ср.-в.-нім. *Der win der machet einen, daz er von bürge und ouch von lande ret unde von grozem guote unde von tusent marken, der er einigen pfenninc niht enhat* (Berthold, 835);

(115) ср.-в.-нім. *Daz er ir niht erkande, daz was Gunthere leit* – «Бо він не розумів, що засмутило Гюнтера» (Nibelungenlied, Av. 7, 387)

(116) ср.-в.-нім. *Man enpflæge baz der jegere, ich enwil niht jagetgeselle sin* (Nibelungenlied, Av. 16, 962).

Таким чином, у дериваційній структурі частка *niht* займає позицію специфікатора SpecNegP.

Варто зазначити, що у середньовісній німецькій мові з поступовим вилученням превербальної частки позиція вершини заперечної фрази припиняє бути експліцитною, і лише специфікатор SpecNegP заповнений лексичним матеріалом, тобто відносно незалежним від дієслова заперечним маркером *niht*, що відповідає третьому етапу циклу О. Єсперсена, пор. схеми 11 і 12:

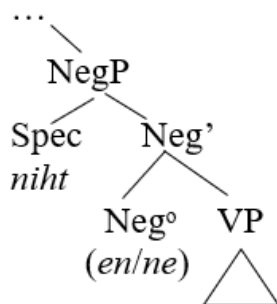

Схема 11. Другий етап циклу
О. Єсперсена

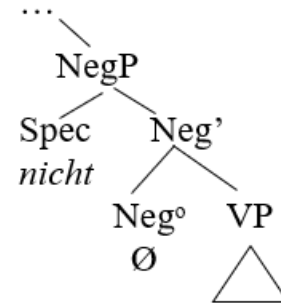

Схема 12. Третій етап циклу
О. Єсперсена

Нарешті, сучасна німецька мова чітко демонструє третій етап циклу О. Єсперсена, де у дериваційній структурі заповнюється лише специфікатор. Заперечна частка *nicht* не була проаналізована повторно як вершина, а, отже, і не зазнала позиційних змін, на зразок пересуви від специфікатора до вершини тощо.

Отже, у генеративній парадигмі етапи розвитку структури реченнєвого заперечення можна узагальнити таким чином: на першому етапі клітик *ni(ne)* функціонує як вершина Neg°, а другу заперечну частку *ni(e)ht* граматиалізовано як специфікатор NegP; на другому етапі циклу О. Єсперсена обидві позиції заперечної

фрази, а саме вершина Neg° та специфікатор $NegSpec$ реалізуються експліцитно (відкрито), і тим самим унаочнюють NC-модель подвійного заперечення, у якій вершина Neg° поступово припиняє відкриту реалізацію; третій етап розвитку демонструє сингулярне реченнєве заперечення, виражене виключно заперечною часткою *nicht* як фразовим елементом у специфікаторі $SpecNeg$.

Таким чином, повертаючись до циклу О. Єсперсена, структурне оформлення заперечної моделі можна переосмислити як зміну у категоріальній фразі $NegP$ від етапу, де лише вершина Neg° була експліцитною, до другого етапу, який демонструє граматикалізацію додаткового заперечного елемента у специфікаторі $SpecNegP$, що забезпечило заповнення обох позицій – і вершини, і специфікатора. На третьому етапі вершина заперечення Neg° вже залишається імпліцитною, і у такому випадку заповнюється лише позиція специфікатора.

Вищенаведений аналіз структури заперечних речень давньо- та середньовісньонімецького періодів дає підстави стверджувати, що, з одного боку, німецька мова зазнала суттєвих змін у розвитку системи заперечення від заперечного узгодження (NC-мова) до моделі сингулярного заперечення (non-NC-мова). Однак примітним є те, що більшість структурних характеристик заперечення сучасної німецької мови вже присутні на ранніх етапах її розвитку. У структурній будові заперечного речення основною відмінністю між етапами розвитку заперечення у діахронії і сучасною німецькою є наявність заперечної частки у вершині Neg° . Заперечні превербальні частки *ni/ne/en* є основними елементами, що генерують моделі заперечного узгодження в історії німецької мови.

З огляду на зазначене можна припустити, що частотність використання моделі подвійного заперечення у середньовісньонімецькому періоді суттєво знизилася за відносно короткий проміжок часу. Відповідно, ця синтаксична властивість більше не була достатньою мірою присутня у вхідних даних (англ. *input-data*) і, таким чином, була елімінована з граматичної системи наступного покоління, що корелює з концепцією Д. Лайтфута (Lightfoot, 1999) про автономний характер синтаксичних змін з урахуванням граматики попередніх поколінь.

3.2.3. Критерій заперечення (NEG-criterion) як умова реалізації заперечного узгодження

Для подальшого обговорення реченнєвого заперечення варто розглянути дію критерію заперечення (англ. Neg-criterion), який є загальноприйнятим підходом до визначення явища заперечного узгодження.

Поняття Neg-критерію вперше застосовано Л. Хегман (Haegeman & Zanuttini, 1991) як загальну умову в синтаксисі для інтерпретації ліцензування заперечних елементів у реченнєвих структурах, тобто розподілу заперечних вершин і заперечних квантифікаторів. Спираючись на теорію Л. Ріцці (Rizzi, 1991) про *Wh*-критерій, що передбачає специфічні функціональні проєкції у синтаксисі й узгодження вершини зі специфікатором для питальних речень, Л. Хегман і Р. Зануттіні стверджують, що заперечення функціонує подібним чином щодо вимоги Head-Spec у відношеннях між вершиною і оператором заперечення (Haegeman & Zanuttini, 1991, p. 244). Механізм критерію заперечення керується двома правилами: (i) кожна вершина NegX повинна перебувати у відношенні ‘специфікатор-вершина’ [Spec-Head] з оператором заперечення; (ii) кожен оператор заперечення має перебувати у відношенні ‘специфікатор-вершина’ [Spec-Head] з вершиною NegX. Отже, відповідно до зазначених умов, Neg-оператор – це заперечна фраза у позиції видимості (scope position).

Таким чином, у мовах із заперечним узгодженням існує один оператор для заперечення, який зв’язує (=поглинає) доступні вільні змінні на рівні логічної форми (LF). Нагадаємо, що на цьому рівні відбувається передача сигналів від семантичного компонента поняттєвій системі мозку щодо певних ознак слова (Chomsky, 1981, pp. 90-91). Зазначений вище механізм семантичного поглинання синтаксичних елементів називають факторизацією (англ. factorization) (Haegeman & Zanuttini 1996, p. 139). Застосований до подвійного заперечення у мовах із заперечним узгодженням, процес факторизації можна розглядати як умову ліцензування для Neg-ланцюгів, застосування яких передбачено у поверхневій структурі (Haegeman, 1995, p. 139), напр.:

(117) ср.-в.-нім. *Daz tuon ich, sprach Sigfrit, uf die triuwe min,*

daz ich ir niht enminne

Dass tue ich, sprach Siegfried,

dass ich ihr NEG NEG-trete

‘Du kannst dich darauf verlassen, sagte Siegfried,

dass ich ihr nicht zu nahe trete’

«Можете бути певні, що я її не ображатиму» (Nibelungenlied,

653)

Відповідно, у дужковому записі речення (117) із заперечним узгодженням має такий вигляд (117’):

(117’) ... *daz* [NegP *ich ir niht* [Neg° *enminne*]]

Приклад (117’) показує конфігурацію заперечного маркера *niht*, розміщеного у позиції SpecNegP з часткою *en-*, об’єднаною з особовим дієсловом, і яка залишає слід під Neg°. У випадку (117’) максимальна проєкція базується у позиції Neg°, але схематично її можна розмістити у вигляді абстрактного оператора на вершині Neg-ланцюга. Таким чином, Neg-критерій для (117’) задовільняється на тій підставі, що заперечна морфема *en-* озвучується як вершина і вступає у відношення ‘специфікатор-вершина’ з розміщенням заперечних маркерів під Spec-Neg. У результаті Neg-факторизації заперечні маркери отримують один оператор заперечення, який і забезпечує прочитання заперечного узгодження.

Розглянемо механізм дії критерію заперечення на прикладі давньоверхньонімецького речення (118) на схемі-дереві (118’), яке, окрім превербальної частки, містить заперечний неозначений займенник, напр.:

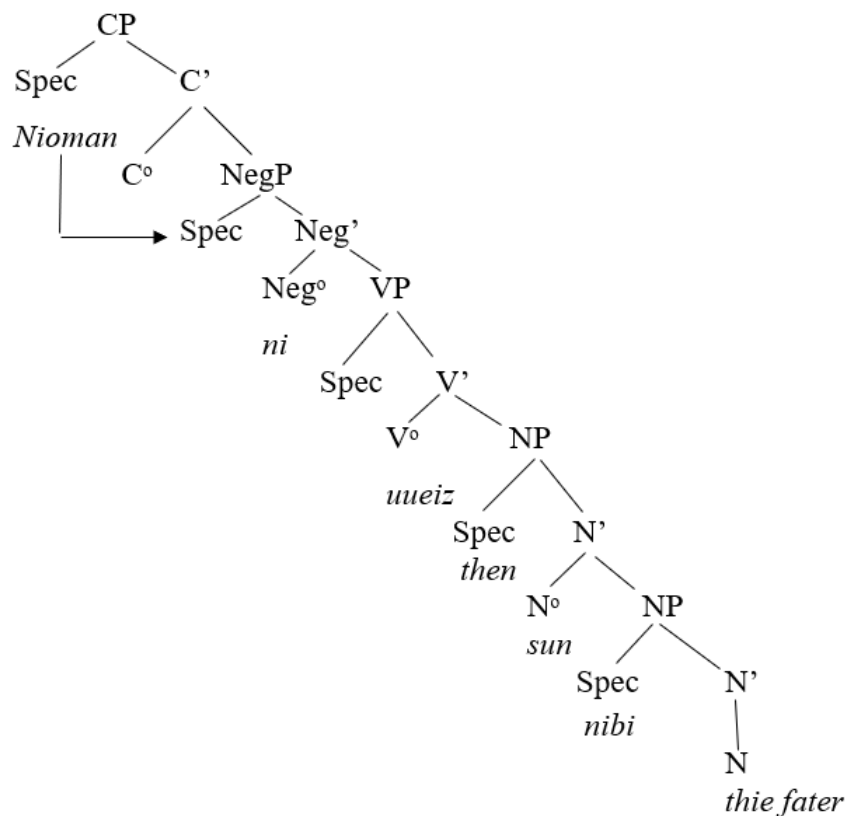
(118) двн.-в.-нім. *Nioman ni uueiz then sun nibi thie fater* (Tatian 67, 8)

Niemand NEG weiß den Sohn außer dem Vater

‘Niemand kennt den Sohn außer dem Vater’

«І ніхто не знає Сина, крім Батька»

(118')

Як показує схема (118'), заперечення представлено у синтаксисі абстрактною ознакою, яка охоплює власну максимальну проєкцію NegP у структурі дерева. Для того, щоб ліцензувати відношення заперечення, категоріальна фраза NegP перебуває у певній конфігурації [специфікатор-вершина, Spec-Head] із функціональною вершиною Neg°. Саме така конфігураційна вимога і реалізує критерій заперечення, адже заперечна фраза ліцензується у лівій периферійній позиції.

Ураховуємо той факт, що, відповідно до вищезазначеного критерію, заперечний займенник є за своєю суттю квантифікатором, який пересувається у відкритому (експліцитному) синтаксисі, або на рівні логічної форми LF у позицію специфікатора SpecNegP через вимогу, щоб заперечні XPs могли перебувати у відношенні [специфікатор-вершина] з вершиною заперечення (Haegeman, 1995). Після згаданого пересування відбувається семантична факторизація і поглинання, тобто формується складний квантифікатор, і два або навіть більше випадків логічного заперечення поглинаються в одне.

3.2.4. Заперечні речення із заперечними полярними елементами NPI

Заперечення також розуміють як ‘репрезентативно марковане’ певними морфологічними елементами, які відсутні у стверджувальних реченнях (Ladusaw, 1997, p. 323). Попередньо ми з’ясували, що маркер заперечення виникає на рівнях логічної (LF) і фонетичної (PF) форм у природній мові з метою забезпечити висловлення із заперечною семантикою, що є обов’язковою умовою. Диференційною особливістю оформлення заперечних речень, окрім маркера реченнєвого заперечення, є низка інших засобів, реалізованих за допомогою заперечних займенників (позначених у науковій літературі як *negative indefinites*, *n-items*, *n-words*) тощо (Laka 1990, pp. 106-107). Також термінологічно розрізняють заперечні квантифікатори (анг. *negative quantifiers*) у мовах, яким не властиве заперечне узгодження (сучасні німецька та англійська), і заперечні слова (англ. *n-words*) у мовах з наявним заперечним узгодженням (сучасні французька, іспанська) (Willis et al., 2013, p. 28-30). У нашому дослідженні для позначення морфологічних елементів, які (нейтрально) зберігають семантику заперечення, послугуємося терміном ‘заперечний неозначений займенник’ (англ. *negative indefinite*, NI).

Одним з показових прикладів елементів заперечної полярності є протиставлення англ. *some* та *any*, де *any* – це елемент NPI – замінює *some* у певних контекстах. Шлях у циклі О. Єсперсена пролягає через етап, коли лексема в результаті граматикалізації трансформується у елемент заперечної полярності (Eckardt, 2006, p. 147). Відповідно, елементи заперечної полярності можна охарактеризувати як одиниці, прийнятні у заперечних контекстах, але неприйнятні у стверджувальних.

Діахронні зрушення у формуванні заперечення спостерігаються не лише у розвитку реченнєвого заперечення, а й у заперечних займенниках, які функціонують як заперечні елементи (напр., нім. *niemand* ‘ніхто’), або позиційно перебувають в області заперечення (напр., нім. *irgendjemand* ‘будь-хто’).

Принагідно нагадаємо, що різниця між реченнєвим і конститuentним запереченням полягає у обсязі, який вони охоплюють у реченні. В усіх германських мовах наявний клас елементів, які можна назвати елементами заперечної полярності

(англ. NPI), для яких характерною є спільна властивість входити до обсягу заперечення (Wayne, 2007, p. 376), напр.:

(119) двн.-сакс. *So is io endi ni cumit* – «Тому кінець цьому ніколи не настане» (Heliand 1324);

(120) двн.-в.-нім. *Nu uuizumes thaz thu allu uueist inti nist dir thurft thaz thih ioman frage: in thiu giloubemes thaz thu fon gote uzgiengi* – Jetzt wissen wir, dass Sie alles wissen und niemanden brauchen, der Sie befragt: Daran glauben wir, weil Sie von Gott geschaffen wurden («Тепер ми знаємо, що Ти все знаєш, і Тобі не потрібно, щоб хтось запитував Тебе: ми віримо в це, бо Ти створений Богом») (Tatian 176, 2);

(121) двн.-в.-нім. ... *inti ther in mih giloubit ni uuirdit io thurstager* – ... und wer an mich glaubt, wird nie mehr dürsten («... і той, хто вірує в Мене, ніколи не буде спраглим») (Tatian 82, 7);

(122) двн.-в.-нім. *Ni laz quemen thaz io in muat min* – Laß es mir niemals in den Sinn kommen («Нехай це ніколи не спадає мені на думку») (Otfrid V, 24, 7).

Зміни у статусі заперечних елементів позначають як аргументний цикл (англ. argument cycle), який діє наступним чином: першочергово аргумент є звичайним неозначеним аргументом, на наступному етапі він підтримує реченнєве заперечення, і, нарешті, трансформується у незалежний маркер заперечення (Ladusaw, 1993, p. 437-438). Діахронне зміщення елементів заперечної полярності від одного типу до іншого свідчить про однонаправленість руху у мовному розвитку.

Наразі повернімося до питання реалізації подвійного заперечення на певному етапі розвитку німецької мови. Нагадаємо, що превербальна частка *ni/ne* у давньому періоді з'являється у заперечних реченнях одночасно із заперечними неозначеними займенниками на зразок *nih(h)ein* 'kein', *nioman* 'niemand', *ni(o)wiht* 'nichts' (Schützeichel, 1995, p. 197), які разом з превербальною часткою реалізують подвійне заперечення. Сучасна німецька мова послугується заперечними та стверджувальними займенниками, що утворюють пари за протилежною семантикою, напр. *niemand* 'ніхто' – *jemand* 'хтось', *nichts* 'нічого' – *etwas* 'щось' тощо. Те саме стосується і давньо- та середньовісньонімецького періодів (Fleischer & Schallert, 2001, S. 235), як представлено у табл. 6.:

Займенникова парадигма в історії німецької мови

	Двн.-в.-нім. період (750-1050 pp.)	Ср.-в.-нім. період (1050-1350 pp.)	Сучасна німецька мова
Особа	ioman – nioman	ieman – nieman(d)	jemand – niemand
Річ	(io)wiht – ni(o)wiht	iht – niht	etwas – nichts
Темпоральність	io – nio	ie – nie	je(mals) – nie(mals)
Означуваність	ein – nihein	ein – ne(c)hein	(irgend)ein – kein

Варто зазначити, що вирішальні зміни у формуванні парадигми займенників відбулися упродовж середньовісньонімецького періоду (Jäger, 2009, p. 125). У результаті зрушень, спричинених процесами граматикалізації окремих лексичних одиниць, наприкінці зазначеного періоду оформилася двокомпонентна система неозначених займенників, яка ґрунтувалася на протиставленні заперечення та ствердження. Так, наприклад, у цей час зникає заперечний полярний займенник *iowiht/iht* ‘будь-що’, інший NPI *ieman* ‘будь-хто’ починає поширюватися лише на стверджувальні контексти, а займенник *dehein/kein* ‘ні, жоден’ трансформується у повноцінне заперечне слово. Зазначене вище свідчить про набуття або втрату формальних ознак, що реалізується у певних контекстах.

Ураховуючи той факт, що займенники можуть бути як заперечними, так і стверджувальними, у давньо- та середньовісньонімецькому періоді представлено три синтаксичні моделі в умовах, коли неозначений займенник займає позицію в області заперечення (табл. 7):

Таблиця 7.

Способи реалізації заперечення у реченнях із займенником

Модель 1	Neg ^o + особове дієслово + стверджувальний займенник
Модель 2	Neg ^o + особове дієслово + заперечний займенник (явище заперечного узгодження, NC)
Модель 3	Заперечний неозначений займенник + особове дієслово

Структури, представлені у табл. 7, передбачають реалізацію заперечення за допомогою (i) заперечного маркера у препозиції до особового дієслова (та стверджувального займенника), (ii) одночасного вживання заперечної превербальної частки та заперечного займенника, що результують у заперечне узгодження, та (iii) заперечного маркера, вираженого лише заперечним неозначеним займенником.

Наступні приклади (123)-(129) ілюструють три основні моделі розподілу займенників у заперечному реченні, а саме [ni V^o Indefinite], [ni V^o neg-Indefinite], [neg-Indefinite V^o] (Donhauser, 1998), (Jäger, 2005, p. 243-246), напр.:

(123) *In andra uiuis ni uuardh eo einic in israhelo riihhe cyrus chinemnit* – Darüber hinaus, weil niemand im Königreich Israel Cyrus hieß (‘Тим паче, що нікого в царстві Ізраїлю не називали Кіром’) (Isidor, Part §4,3, 165);

(124) *In dhesemu quhide ni bluchisoe eoman, ni dhiz sii chiuuissso dher ander heit godes, selbo druhtin christ* – In diesem Satz zweifelt niemand daran, dass es sich um die zweite Person handelt, denn wer ist dieser Herr, außer zweifellos der Sohn des Gottes (‘У цьому реченні ніхто не сумнівається, що це друга особа, бо хто цей Господь, крім, безперечно, Сина Отця’) (Isidor, Part §4,5, 197-198);

(125) *Arquanum tho alle mihhilero forhtu, inti gibot in thrato thaz iz nioman ni uuesti* – Und sie gerieten alle in großes Erstauen, und er befahl ihnen eindringlich, dass es niemand erfahren sollte (‘І всі вони були сильно здивовані, і він казав їм палко, щоб ніхто не знав про це (Tatian, 60, 17);

(126) *Nihein ouh thes githenkit wio er se emmizigen skrenkit* - Keiner denkt daran, wie dieser seine Schlingen immer fester zuzieht ('Ніхто не думає про те, як він затягує свої мотузки все щільніше') (Otfrid, V, 23, 165);

(127) *Nioman trinketi altan uuin uuili sliumo niuuan, ouh quidit: thaz alta istbezira* – Und niemand, der das Alte trinkt, will sofort das Neue, denn er sagt: das Alte ist besser ('І ніхто, хто п'є старе, не хоче одразу нового, бо каже: старе краще') (Tatian, 56, 10);

(128) *inti ni nimit siu nioman fon mineru henti* – Niemand wird sie mir aus der Hand reißen ('Ніхто не вирве їх з моєї руки') (Tatian, 134, 4);

(129) *Nu uuizumes thaz thu allu uueist inti nist dir thurft thaz thih ioman frage: in thiu giloubemes thaz thu fon gote uzgiengi* – Jetzt wissen wir, dass sie alles wissen und niemanden brauchen, der sie fragt: daran glauben wir, weil sie von Gott geschaffen wurden ('Тепер ми знаємо, що ти знаєш усе і не потребуєш, щоб хтось питав тебе: ми віримо в це, бо ти створений Богом') (Tatian, 176, 2).

На увагу заслуговують також речення, що містять три і більше заперечних маркери. Так, у наступному прикладі засвідчено два займенники та маркер заперечення, які семантично утворюють одне ядро заперечення, тобто демонструють заперечне узгодження, напр.:

(130) *Got nioman ni gisah io in altere, thie einago sun, thie dar ist innan themo fater, her gisageta iz* – Niemand hat jemals Gott gesehen, denn eingeborenen Sohn, der in Schoß seines Vaters ist, sagte er selbst ('Бога ніхто ніколи не бачив, Сина Єдинородного, що в лоні батька свого, Сам сказав') (Tatian, 13, 10).

Основним принципом сучасної синтаксичної теорії є те, що усі елементи, включно із заперечними полярними елементами, повинні бути ліцензовані (Laka, 1990). Ліцензування останніх може бути досягнуто двома способами: або їм має передувати заперечення, або вони повинні перебувати у конфігурації [специфікатор-вершина, Spec-Head] з вершиною заперечення. Нагадаємо, що останню умову визначають як критерій заперечення (англ. Neg-Criterion) (Haegeman & Zanuttiti, 1991). Відповідно до даного критерію, з точки зору теорії мінімалізму, вершина заперечення повинна перевіряти ознаки за допомогою логічної форми LF у домені заперечення. Розглянемо дію зазначеного вище механізму на прикладах із сучасної

англійської мови, де позиція заперечних займенників найкраще ілюструє перевірку ознак, напр.:

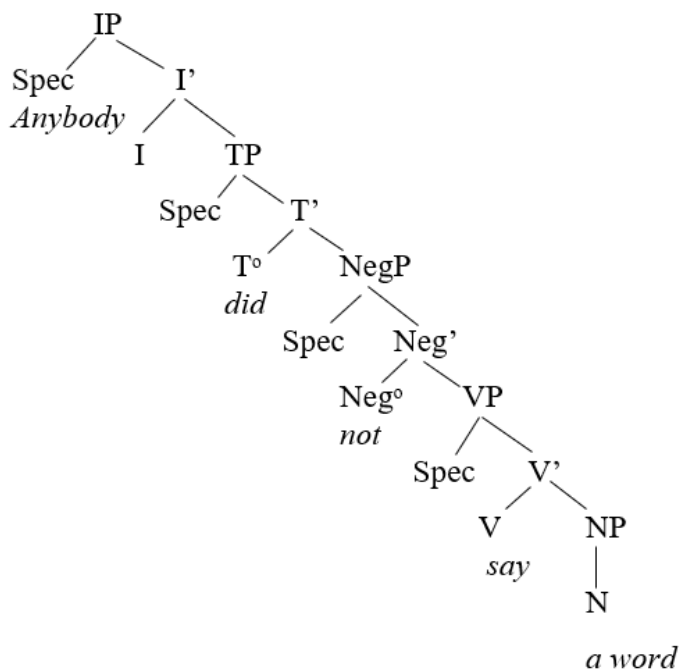
(131) англ. *She didn't write **anything*** – «Вона нічого не сказала».

У наведеному прикладі (131) заперечення поширюється на об'єкт, а саме на заперечний полярний елемент (NPI) *anything* «будь-що». Звідси випливає, що NPI можна ліцензувати, а заперечення речення є граматично правильним. Розглянемо наступний приклад (132):

(132) англ. **Anybody didn't say a word* – «Ніхто не сказав ні слова».

Структурна схема (133') даного прикладу є такою:

(132')

У прикладі (132), з іншого боку, заперечний полярний елемент (NPI) *anybody* 'будь-хто' не входить до області заперечення. Окрім цього, у структурній схемі (132') суб'єкт розміщено ліворуч від допоміжного дієслова, яке піднялося до вершини темпоральної фрази TP. Це показує, що заперечний полярний елемент, виражений суб'єктом, не розміщується у специфікаторі заперечної фрази SpecNegP, а отже, і не перебуває у конфігурації [специфікатор-вершина, Spec-Head]. Таким чином, речення (132) є неграматичним, оскільки NPI суб'єкт не може бути

ліцензовано, адже він не входить ні до області дії реченнєвого заперечення, ні у конфігурацію Spec-Head з вершиною заперечення.

Подвійне заперечення визначається синтаксичною конфігурацією, у якій ліцензуються неозначені займенники, які у давньо- та середньовісньонімецькому періоді містять лише формальну, тобто семантично порожню ознаку заперечення, яка має бути перевірена. Така перевірка виконується за допомогою абстрактного заперечного оператора у специфікаторі SpecNeg. Однак новостворена шляхом граматикалізації заперечна частка *niht* не підлягає такому ліцензуванню. Так, заперечні неозначені займенники присутні у реченнях із заперечною превербальною часткою *ni/ne*, напр.:

(133) *Ih uueiz daz du mih dar irferist: ne megih in nohhein lant, nupe mih hapet din hant* – ‘Ich weiß, du holst mich auch dort ein: ich kann in kein Land nicht, wo mich deine Hand hält’ («Я знаю, ти мене й там наздоженеш: я не можу поїхати в жодну країну, де б твоя рука мене не тримала») (Psalm 138, 34-35);

(134) *Nist man nihein in worolti ther al io thaz irsageti* – ‘Es gibt keinen Mensch auf der Welt, der vollkommen ausdrücken könnte’ («Немає у світі людини, яка могла б висловитися ідеально») (Otfrid V, 23, 19);

(135) *uuanta uzzan mih nimugut ir niouuiht duon* – ‘denn ohne mich könnt ihr nichts tun’ («Бо без мене ти нічого не вдієш») (Tatian 167, 4).

Зазначимо, що оформлення системи займенників у бік скорочення у поєднанні із втратою експліцитної превербальної частки Neg^o (відповідно до циклу О. Єсперсена) також сприяло втраті заперечного узгодження у німецькій мові. Через втрату клітичних елементів залишається можливість ліцензування лише через імпліцитний оператор, тобто заперечні неозначені займенники не зустрічаються з часткою *niht* у реченні у відповідному прочитанні. З іншого боку, у діалектах, де представлено речення з подвійним запереченням, неозначені займенники вказують на іншу специфікацію ознак. У такому випадку заперечний неозначений займенник ліцензується не лише через імпліцитний, а й через експліцитний заперечний елемент у специфікаторі SpecNeg (Axel-Tober, 2015, S. 445).

Отже, аналіз семантичного статусу заперечних неозначених займенників дає змогу дійти висновку, що вони упродовж історичного розвитку системи заперечення ліцензуються імпліцитним заперечним оператором по відношенню один до одного. Однак, на відміну від сучасної німецької мови, а також попередніх етапів її розвитку, у певних діалектах розвинулися моделі із заперечним узгодженням в результаті зміни структурних ознак займенників (Zeijlstra, 2004). Вищезазначене розглядаємо як природний розвиток, що розпочався задовго до впливу прескриптивних граматик.

3.3. Граматикалізація частки *nicht* як маркера заперечення

Наразі розглянемо розвиток заперечного функціонального слова *nicht*, яке розвинулося з давньоверхньонімецької лексичної одиниці *wiht* «річ», «щось», що є тим випадком граматикалізації, у якому рання фаза експресивності супроводжувалася пізнішою фазою рутинізації (Detges & Waltereit, 2002, pp. 151-195). Так, на початковому етапі вільну давньоверхньонімецьку лексему *wiht* функціоналізовано до емпатичного маркера заперечення, тоді як на другому кроці емпазу знято з метою створення незалежного маркера заперечення. Зазначимо, що *wiht* завдяки своїй відносно невизначеній семантиці слугувало для позначення різних об'єктів, напр.:

(136) двн.-в.-нім. *gibot thaz sie firnamin, ouh wiht mit in ni namin* – ‘er verlangte, dass sie es vernähmen und **nicht ein Ding** mit sich nähmen’ («він вимагав, щоб вони почули це і нічого не брали з собою») (Otfrid III, 14, 89);

(137) двн.-в.-нім. *Thar nist miotono wiht ouh wehsales niawiht, thaz iaman thes giwise, mit wihtu sih irlose* – ‘Dort gibt es keine Geldbuße und keine Ersatzleistung, so dass jemand versuchen könnte sich mit irgendetwas loszukaufen’ («Немає ні штрафу, ні компенсації для тих, хто намагається будь-чим купити собі вихід») (Otfrid V, 19, 57-58).

Проаналізувавши вибірку речень у давньоверхньонімецькій пам'ятці *Otfrids Evangelienbuch*, фіксуємо із 100% прикладів (що дорівнює загальній кількості заперечних речень 1212) 136 речень з лексемою *wiht*, з яких 111 - безпосередньо

супроводжують превербальну частку *ni*, тоді як загальна частота колокацій із синкопованим *nist* становить 89 одиниць, з яких 13 одиниць – у поєднанні з *wiht*. Вищенаведений аналіз свідчить, що використання структурної одиниці *wiht* широко представлене заперечними контекстами у реченні (Braune, 1987, S. 255).

Нагадаємо, що лексичні одиниці, обмежені заперечними контекстами, функціонують як елементи заперечної полярності (NPI) (Roberts, 2007, p. 72), (Jäger, 2007), (Breitbarth, 2009), напр.:

(138) *Odouh thurfi thenken, thaz megī er wiht giwirken in themo finstarnisse* – ‘Oder auch dürfte daran denken, dass er überhaupt **irgend-etwas** in der Finsternis tun könne’ («Або може також подумати, що він взагалі може робити будь-що у темряві») (Otfrid III, 20, 19).

Семантичне збліднення та реграматикалізація елемента *wiht* як емпатичного заперечного маркера свідчить про його поступову декатегоризацію. Цікавою є думка про те, що перехід до нової функціональної області (домену) емпатичного заперечення, через яку підтримується сам заперечний елемент, є можливим завдяки конвенційній імплікатурі (Detges & Waltereit, 2002, p. 181). Наведений приклад (138) передбачає, що сказане (двн.-в.-нім. *wiht* «якась річ, щось») і те, що мається на увазі (*irgend-etwas* «будь-що», *überhaupt nichts* «переважно нічого») перебувають у метонімічному відношенні одне до одного (подібно до відношення ‘частина – ціле’), тобто суть повідомлення розкривається через імплікатуру мовлення, що також засвідчено у наступному прикладі (139), напр.:

(139) ... *thaz er mir hiar ni derre, ouh uuiht mih ni gimerre* – ‘... dass er mich hier nicht verkümmern lässt und mich überhaupt nicht behindert’ («... що він не дасть мені тут зав’язнути і не завадить мені») (Otfrid I, 2, 30).

У тексті «Євангеліє від Отфріда» частотний розподіл *wiht* становить 136 вживань (11% від загальної кількості заперечних речень), а кількість колокацій *wiht* із заперечною часткою *ni* складає 111 вживань (9% від усієї кількості заперечних речень). Натомість інші три великі за обсягом тексти – Tatian (IX ст.), Isidor (кін. VIII ст.) і Notker’s Psalter (XI ст.) – не репрезентують зовсім або налічують лише одиничне вживання *wiht*. Однак, зазначені пам’ятки експлікують значну кількість

вже граматикалізованої частиномовної одиниці *wiht*, яка реалізується у вигляді стверджувальних і заперечних займенників. Лексико-граматична одиниця *wiht* через фонетичні та морфологічні процеси трансформується у нову лексичну одиницю *wiht* > *ni io wiht* > *niowiht/niouuiht* («ніщо»), яка слугує формальною основою для подальшого заперечного елемента, напр.:

(140) *Niouuiht ni nemet ir in uuege* – ‘Nehmt **überhaupt nichts** mit auf den Weg’ («Взагалі нічого із собою не беріть») (Tatian, 44, 3).

Цікавим є спостереження, що після реграматикалізації (*nio*)*wiht* як емпатичний заперечний елемент поширюється на дієслова, які не мають об’єкта (Szczeraniak, 2011, S. 47). У такому випадку (*nio*)*wiht* займає позицію об’єкта і набуває семантики неозначеного займенника ‘nichts’ («ніщо»), призначеного для емпатичного реченнєвого заперечення, напр.:

(141) ... *want er wiht zin ni sprah* – ‘... weil er zu ihnen nichts (kein Wort) sprach’ («... тому що він нічого (жодного слова) їм не сказав») (Otfrid I, 4, 80);

(142) *Ther heilant ni antuurtita niouuiht* – ‘Der Heliand antwortete gar nicht(s)’ («Геліанд взагалі (нічого) не відповів») (Tatian, 198, 4).

Так, у прикладі (141) *wiht* є псевдо-об’єктом, оскільки більше не позначає «річ», а приклад (142) демонструє спірний контекст, де *niouuiht* можна інтерпретувати як псевдо-об’єкт нім. ‘gar nichts’ («зовсім нічого»), або як емпатичний елемент ‘gar nicht’ («зовсім не»).

Подальший аналіз даного етапу розвитку частиномовної одиниці (*nio*)*uiht* демонструє той факт, що реченнєве заперечення реалізується не лише за допомогою превербальної частки. Перехідний період до середньовісньонімецької мови (кінець XI ст.) характеризується новою, рамковою структурою подвійного заперечення на зразок *ne/en ... ni(e)ht*, напр.:

(143) *Nu enloufzet ez die lenge niht* – ‘Nun geht es auf die Dauer nicht’ («Тепер це не підходить для тривалого періоду часу») (Gottfried von Straßburg, Tristan, 275);

(144) *Uns enhat der herre Sivrit solches niht getan* – ‘Uns hat der edle Siegfried noch solches nicht getan’ («Благородний Зіґфрід ніколи не робив з нами нічого подібного») (Nibelungenlied, B 118, Va 120).

Однак, з перетворенням поствербального елемента *ni(e)ht* на маркер заперечення проклітик *ne/en* як заперечний полярний елемент зустрічається переважно у реченнях з модальними дієсловами, у підрядних реченнях, які використовуються як доповнення до дієслів із семантикою занепокоєння, сумніву тощо (Behaghel, 1924, S. 70-73), напр.:

(145) *Des inwære negein zwivel, he ne gewonne die hulde* – ‘Es gäbe keinen Zweifel daran, dass er die Gnade nicht erwirken könne’ («Не було б сумніву, що він міг не отримати благодать») (König Rother 3278-3279).

З позицій генеративної граматики існують розбіжності щодо синтаксичної реалізації *niht*. З одного боку, під час граматикизації *niht* як другої заперечної частки пропонують вводити нову проєкцію NegP, у якій позицію вершини займає *niht* (Weiß, 1998, pp. 175-177). У такому випадку категоріальна фраза NegP приєднана до дієслівної фрази VP, як показано на схемі 13:

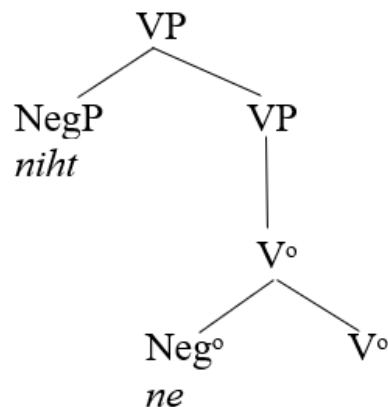

Схема 13. Синтаксична деривація частки *niht* за Х. Вайсом (Weiß, 1998).

Однак реалізація частки *niht* саме у такій схемі видається проблематичною, оскільки відкритим залишається питання, чи можуть функціональні проєкції на зразок NegP з'являтися або зникати у процесі мовних змін (Jäger, 2008, p. 107). Припускаємо, що навіть за такої можливості вершина Neg° не передбачає обов'язкового введення семантичного *neg*-оператора у дериваційну структуру. Свідченням цього є середньовірнонімецьке речення з двома вершинами Neg°, які семантично

реалізують одне заперечення. Також суперечливим залишається той факт, що частка *niht* може бути вершиною вищої проєкції NegP.

Наразі звернімося до механізму критерію заперечення (Neg-criterion), який передбачає обов'язковий пересув заперечних неозначених займенників (Haegeman & Zanuttini, 1991, p. 242). Нагадаємо, що критерій заперечення вимагає, щоб вершина заперечення перебувала у відношенні Spec-Head із заперечною фразою XP (і навпаки). Передбачається, що неозначені займенники повинні переміститися у позицію SpecNeg перед операцією озвучення (Spell-out) (Haegeman, 1995), або на рівні логічної форми LF для виконання цієї вимоги, а також з метою перевірки заперечної ознаки на відповідність вершині Neg°. Другу заперечну частку після її пересуву до SpecNeg з початкової внутрішньої позиції VP об'єднано безпосередньо у SpecNegP з міркувань економії. Відповідно до запропонованого аналізу схематично граматиалізацію частки *niht* можна представити таким чином, як на схемі 14:

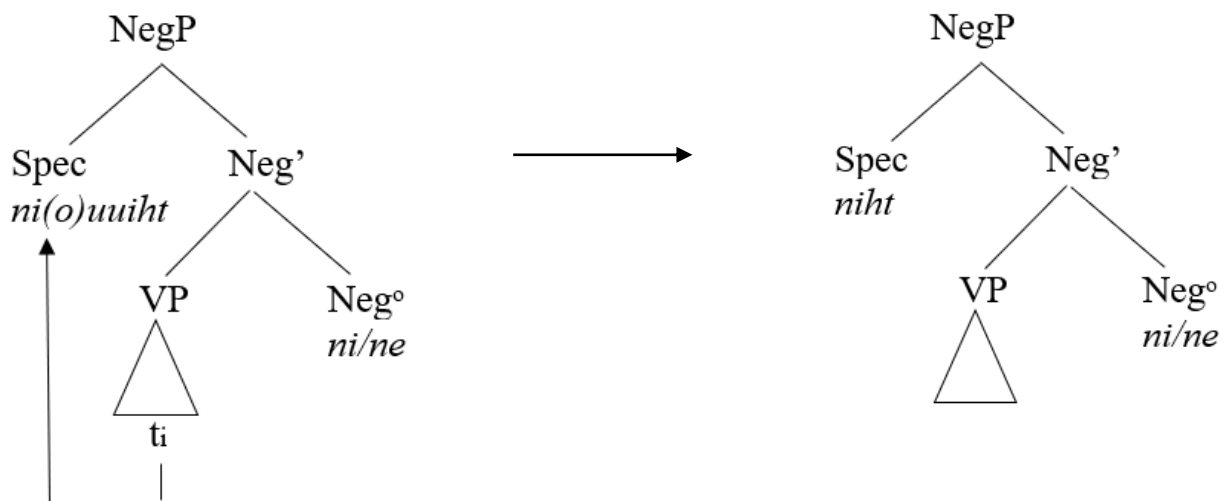

Схема 14. Граматиалізація частки *niht*

З іншого боку, враховуючи адвербіальний характер неозначеного займенника *ni(o)uuht* (Behaghel, 1918, S. 230) і заперечної частки *niht*, вважаємо, що вони спочатку приєднані до дієслівної фрази VP, а за умови реграматиалізації

залишають цю позицію і реалізуються у позиції специфікатора категоріальної фрази заперечення SpecNegP, як показує схема 15:

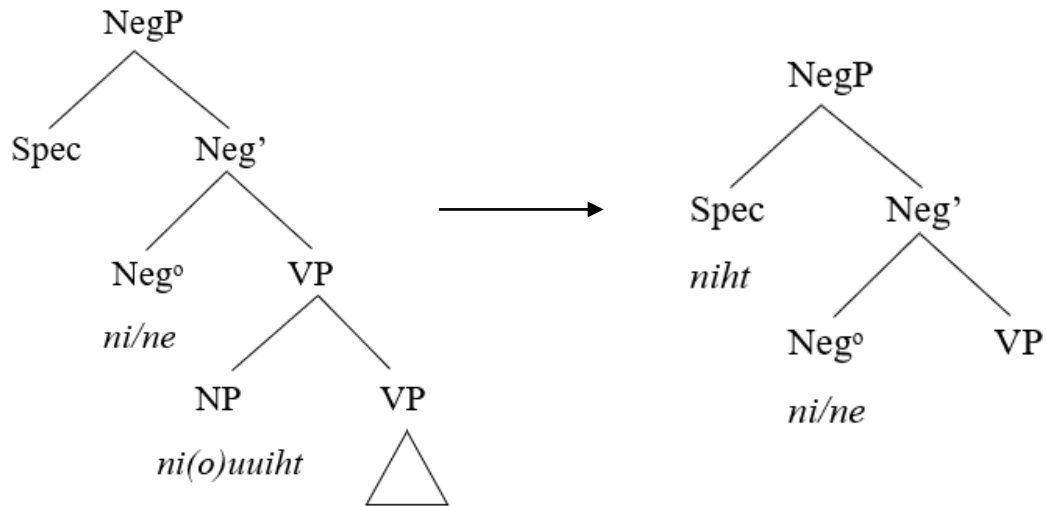

Схема 15. Позичійна реалізація частки *niht* унаслідок граматикалізації

Таким чином, процеси синтаксичної граматикалізації перетворюють специфікатор однієї проєкції на специфікатор іншої, прилеглу проєкцію XP – на специфікатор відповідної суміжної проєкції, або специфікатор – на вершину тієї самої проєкції (Gelderen, 2004, pp. 58-98). Ми пристаємо до думки, що зміни у структурі заперечного речення у діахронії можна проаналізувати за принципом синхронної варіації, оскільки змінюється лексичне наповнення категоріальної фрази NegP, де заперечна частка займає позицію вершини або специфікатора. Відповідно, цикл О. Єсперсена може бути інтерпретований у такій послідовності: на першому етапі Neg° - це експліцитний маркер, на другому етапі відбувається граматикалізація другого заперечного елемента у специфікатор SpecNegP тієї самої проєкції, на третьому етапі вершина залишається імпліцитною і специфікатор аналізується повторно як вершина Neg° (Rowlett, 1998), (Gelderen, 2004), (Jäger, 2005). Таким чином, синтаксична структура у зв'язку із запереченням не потребує змін, а цикл О. Єсперсена можна пояснити з точки зору змін лексичного наповнення позицій, загальнодоступних у межах категоріальної фрази NegP.

Здійснений аналіз заперечних речень у генеративній площині свідчить про те, що, незважаючи на поверхневу варіативність у моделях реалізації заперечення, базова синтаксична структура у вигляді категоріальної фрази заперечення залишалася діахронно постійною. Змінилися лише лексичні можливості заповнення синтаксичних позицій у межах заперечної фрази, і частково лексичні характеристики неозначених займенників.

Висновки до розділу 3

1. Останні генеративні дослідження з історичного синтаксису уможливили аналіз синтаксичних структур давніх мовних етапів і моделювання їх діахронного розвитку. Синтаксичні моделі заперечного речення у давньо-, середньо- та ранньонімецькій мові представлені структурами, які унаочнюють заповнення вершини заперечної фрази превербальною часткою, а специфікатора – новоутвореною заперечною часткою, граматикалізованою із повнозначної структурної одиниці.

2. З одного боку, німецька мова зазнала серйозних змін у системі заперечення від заперечного узгодження до мови із сингулярним запереченням. Однак, більшість характеристик сучасної німецької мови вже присутні на ранніх її етапах. Ми з'ясували, що у давньонімецькому періоді лише один неозначений займенник у домені заперечення позначений як заперечний. Таким чином, єдиною відмінністю між діахронними етапами, які демонструють заперечне узгодження, і сучасною німецькою мовою, є наявність заперечної частки у вершині Neg^o. Заперечний клітик *ni* (*ne/en*) є основним елементом, який породжує моделі заперечного узгодження у давній німецькій мові. Аналіз категоріальної фрази заперечення NegP у діахронії доводить, що синтаксична структура заперечних речень залишається незмінною упродовж діахронного розвитку, тобто на всіх етапах аж до сучасного, а саме одна фраза заперечення NegP розташована над дієслівною фразою VP, змінюється лише лексичне наповнення позицій у NegP. Це експлікується циклом O. Єсперсена, де після однієї заперечної частки у вершині

NegP друга частка, розміщена у специфікаторі категоріальної фрази SpecNegP, граматикується, і трансформується у єдину заперечну частку.

3. Вважаємо, що взаємодія маркерів заперечення і займенників у досліджуваних реченнях є важливим аспектом у дослідженні синтаксису заперечення. Так, давньоверхньонімецький період для реалізації заперечення послуговується трьома моделями: (i) заперечна частка + заперечний займенник *ni/ne Vfinite neg-indefinite*; (ii) заперечна частка + стверджувальний займенник *ni/ne Vfinite pos-indefinite*; (iii) заперечний займенник *neg-indefinite*. Зазначимо, що модель *ni/ne Vfinite neg-indefinite* реалізує заперечне узгодження (NC) у структурі речення. Аналіз неозначених займенників, які входять до області заперечення, свідчить про те, що вже у давньоверхньонімецькому періоді поширеним є явище заперечного узгодження, реалізоване у моделі [Neg° *ni* ... *neg-indefinite*]. Також засвідчено окремі випадки реалізації реченнєвого заперечення за допомогою лише одного елемента – заперечного неозначеного займенника, але така модель зустрічається нечасто. Явище заперечного узгодження можна пояснити припущенням, що неозначені займенники семантично не є заперечними, але є носіями формальної інтерпретованої ознаки заперечення [*iNeg*], яка перевіряється за допомогою операції *s*-командування. У давньоверхньонімецькому періоді вершина Neg° є експліцитною, що і спричиняє явище заперечного узгодження, на відміну від сучасної німецької мови з імпліцитною Neg°. Семантичний статус і вимоги до ліцензування неозначених займенників залишаються незмінними. Неозначені займенники ліцензуються оператором імпліцитного заперечення по відношенню один до одного.

4. Заперечні частки відрізняються типологічно за своєю синтаксичною поведінкою, зокрема своїм розміщенням і відносною залежністю щодо дієслова. Різні типи заперечних часток, виявлені у трьох періодах розвитку німецької мови, відповідають різним етапам циклу O. Єсперсена у діахронії: перший етап із проклітичною часткою *ni/ne*, другий – з одночасною реалізацією проклітичної частки і другої, незалежної від дієслова заперечної частки, граматикуваної із частиномовної одиниці *uiiht* і неозначеного займенника *niouuiht*, і третій етап з поствербальною заперечною часткою *niht*. Контраст між клітичною і незалежною

від дієслова заперечними частками зафіксовано у синтаксичній теорії, яка передбачає наявність функціональної проєкції NegP, що є частиною флексійної основи (INFL domain).

5. Заперечна частка може займати позицію вершини категоріальної фрази NegP, позицію специфікатора або обидві позиції одночасно у випадку подвійного заперечення. Оскільки Neg^o с-командує V^o, то частка, яку слід аналізувати як вершину категоріальної фрази NegP, заважатиме пересуву дієслова відповідно до обмежувача пересуву вершини, тоді як частка у позиції специфікатора SpecNegP не створюватиме таких умов. Заперечна частка *nicht* у сучасній німецькій мові відповідно аналізується як специфікатор SpecNegP. З точки зору категоріальної фрази заперечення NegP цикл О. Єсперсена демонструє зміну від першого етапу, де заповнюється лише вершина Neg^o, до етапу, де XP граматикалізується як SpecNegP, заповнюються і вершина, і позиція специфікатора, до третього етапу, де вершина є імпліцитною, і лише специфікатор SpecNegP є експліцитним.

Синтаксична структура заперечного речення показує зміну лише лексичного наповнення на тлі єдиної категоріальної фрази, розміщеної над VP. Таким чином, відповідно до принципу уніформітарності Р. Ласса, варіативність у діяхронії моделюється разом з міжмовною варіацією.

РОЗДІЛ 4

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (VIII-XVII ст.)

4.1. Динаміка варіативності порядку слів в історії німецької мови

Інформаційна структура передбачає два аспекти щодо організації висловлення, яке, з одного боку, можна розділити на *топік* і *коментар* (англ. *topic-comment*), з іншого, найбільш релевантна інформація у висловленні представляє *фокус* (англ. *focus*), а не *фон* (англ. *background*) (Lambrecht, 1994, p. 117, p. 206). Поняття топіку стосується інформації, заданої або ж передбачуваної у певному контексті, тоді як рівень 'фокус-фон' визначається з точки зору ставлення мовця до інформаційної релевантності конститuentів речення. Саме новизна матеріалу пов'язана з інформаційно-структурною релевантністю, а отже, належить до фокусу речення (=фокус нової інформації). Для ідентифікації категорій топіку і фокусу в історичному тексті найважливішими є ознаки, які є граматичними корелятами цих категорій. Чинники організації інформації у тексті відіграють важливу роль у закономірностях порядку слів.

Варто наголосити, що структурування інформації у реченні є прагматично зумовленим, завдяки чому конститuentи набувають потрібної комунікативної ваги. Так, для позначення топіку слугують лексичні або морфологічні елементи, певні типи синтаксичної структури чи інтонація. Також топік може демонструвати різні ступені синтаксичної інтеграції у решту речення, від повної, коли виконує граматичну функцію у головному реченні, до вільної, коли топік реалізується поза реченням, але співвідноситься з елементом у межах даного речення (Jacobs, 2001, p. 641). Фундаментальною проблемою для інформаційно-структурного аналізу історичних корпусів є відсутність прямої просодичної інформації. Тому у німецьких текстах давнього періоду за відсутності «живого» мовця фокус уваги того, хто сприймає інформацію (*interlocutor*) у комунікації реалізовано у першу чергу за допомогою порядку слів, адже позиція особового дієслова переважним чином

залежить від інформаційно-структурного статусу референтів дискурсу, залучених у висловлення (Hinterhölzl et al., 2005, S. 143-183).

У зв'язку із вищезазначеним звернімося до висвітлення картини порядку слів у германських мовах. Як відомо, давньогерманські мови демонструють варіативність порядку слів, зокрема як у лівій периферії пропозиції, про що свідчить паралельне співіснування структур V1, V2 і V3 у стверджувальних реченнях, так і у правій периферії з порядком OV та VO. Відповідно, порядок слів корелює з прагматичними факторами і розміщенням дієслова у реченні. Стара інформація передуює новій і «важкі» частини мови слідує за «легкими» у давньоанглійській, давньоверхнімецькій та давньоісландській мовах (Behagel, 1932).

Згідно з Дж. Грінбергом, природні мови демонструють шість можливих моделей порядку слів, з яких домінують лише три – SVO, SOV та VOS (Greenberg, 1963, p. 76). Праїндоевропейська мова традиційно реконструюється як мова SOV-типу, однак значною мірою з прагматичним порядком слів (Буніятова, 2003). Безперечно, мав місце і альтернативний порядок слів VSO, який згодом знайшов своє відображення у кельтській групі.

Однією з типових характеристик германського синтаксису є позиція дієслова на другому місці в реченні (V2). У всіх германських мовах, окрім англійської, особове дієслово займає другу позицію в декларативних головних реченнях (Буніятова, 2003, с. 117). Щодо підрядних речень, то в англійській і північногерманських мовах зберігається порядок слів SVO, тоді як нідерландська, німецька, фризська змінюють його на SOV (Askedal, 2009, p. 10), (Harbert, 2007, p. 353).

Відповідно до параметру направленості вершини синтаксичної фрази природні мови поділяють на типи *head-initial*, тобто коли вершина фрази передуює своїм комплементом, і *head-final* – у випадку, якщо вершина слідує за комплементом. Категоріальні фрази з дієсловом у препозиції до комплементів визначають мову як таку, що належить до моделі порядку слів VO, а мови з дієсловом у постпозиції до комплементів класифікують як OV-мови (Vikner, 2001, p. 16). У переліку сучасних германських мов до моделі VO зараховують англійську та

усі північногерманські, напр., (146) англ. *He has* [VP *written a letter*] – «Він написав листа»; (147) дан. *Han har skrevet et brev*; (148) ісл. *Han hefur skrifað bref*, а до групи мов з порядком слів OV – нідерландську, фризьку, німецьку та напр., (149) нім. *Er hat* [VP *einen Brief geschrieben*]; (150) фриз. *Hu hat in brief skreaun*; (151) нід. *Hij heft een brief geschreven*. Сучасна німецька мова належить до типу head-initial, однак демонструє і певні структури з порядком слів head-final, зокрема у складнопідрядних реченнях.

Сучасна німецька мова демонструє асиметричний порядок слів OV/V2 у головних і підрядних реченнях. Засвідчено, що базовим порядком слів є V2, у той час як модель порядку слів V1 реалізовано у наказових і питальних реченнях. Частини складного присудка у реченнях з V1 і V2 займають ліву і праву периферії відповідно (Duden, 2009, S. 861-865), напр. (схема 16):

[препозиція [ліва периферія [середня позиція] права периферія] постпозиція]

Схема 16. Модель розташування конститентів речення
у сучасній німецькій мові

Відповідно до представленої класичної топологічної моделі, у лівій периферії зазвичай розміщено особове дієслово, або ж ця ніша залишається незаповненою у випадку підрядної клаузи. З іншого боку, права периферія може охоплювати кілька вербальних елементів, або так само бути незаповненою, а препозиція декларативного речення зайнята одним конституентом, на кшталт суб'єкта чи об'єкта.

У своєму розвитку головне та підрядне німецьке речення різняться з точки зору розміщення дієслова (Delbrück, 1911), (Behaghel, 1923-1932), (Maurer, 1924). Так, у давньоверхньонімецькому періоді засвідчено велику кількість декларативних речень з дієсловом в ініціальной позиції, напр.:

(152) двн.-в.-нім. ***Sendida*** *mih after guotliihhin zi dheodom, dhem euuuih biraubodon* – «Він послав мене відповідно до слави своєї до людей, які мене пограбували» (Isidor III 8.218-219);

(153) двн.-в.-нім. ***Gibot*** *er thaz (ih sagen thir ein) sinen jungoron zuein* – «Він доручив двом своїм учням слухати уважно» (Otfrid IV 4,7);

(154) двн.-в.-нім. ***Fuor*** *tho Ioseph fon Galileu fon thero burgi thiu hiez Nazareth in Iudeno lant inti in Dauides burg* – «І дійшло це до Йосипа з Галілеї, з міста, що зветься Назарет, до землі юдейської та до міста Давидового» (Tatian 5,12).

Як показують приклади (152)-(154), особове дієслово займає першу синтаксичну позицію, і, відповідно, жоден інший конститuent не було винесено на початок, таким чином реалізовано декларативне речення з моделлю V1.

Варто зазначити, що кількість декларативних речень з порядком слів V1 має тенденцію до зменшення у середньовісній німецькій мові, який демонструє лише спорадичні випадки такого типу (Coniglio, 2012, p. 5-38). Однак, засвідчено їх появу у ранньоновісній німецькій мові (Önnerfors, 1997, S. 227), і така структура закріпилася і у сучасній німецькій мові, що, окрім питальних та наказових речень, експлікується у лівій периферії підрядних клауз складнопідрядного речення умови (Duden, 2009, S. 862), а також властива специфічному типу наративів на зразок жартів та оповідок, напр.:

(155) нім. ***Wäre*** *ich früher gekommen, müsste ich nicht ein Taxi nehmen* – «Якби я прийшов раніше, мені не довелося б брати таксі»;

(156) нім. ***Kommt*** *ein Man und sagt ...* - «Приходить чоловік і каже ...».

Привертає увагу те, що речення (156) ілюструє особливий тип інформаційної структури, де уся пропозиція є рематичною, тобто коментарем і, відповідно, представляє нову інформацію, тоді як елемент топіку відсутній (Lenerz, 1985, pp. 103-132).

Таким чином, на часовому відрізку німецької мови існує прогалина у використанні декларативних речень з порядком слів V1 упродовж середньовісній німецької мови. Дискусійним залишається питання, чи

структури V1 у давньоверхньонімецькій мові є історичними аналогами сучасних декларативних речень із подібним семантичним значенням.

Наприкінці давньоверхньонімецького періоду (XI ст.) переважає порядок слів з дієсловом у другій позиції V2 (Behaghel, 1932, S. 11), (Axel, 2007, S. 8), тобто у головних декларативних реченнях особове дієслово слідує за фронтальним конститuentом, як показують приклади (157)-(159), напр.:

(157) двн.-в.-нім. *Sie haftun nan mit wunton bi unsen suaren sunton* – «Покритого ранами вони ув'язнили його навколо наших тяжких гріхів» (Otfrid II, 9, 85);

(158) двн.-в.-нім. *Thar duent se uns io zi muate situ filu guate* – «Там постійно нагадують нам про справді хороший спосіб життя» (Otfrid IV, 5.17, 59);

(159) двн.-в.-нім. *Mit thiu uuas gimahalit thes heilantes muoter Maria Iosebe* – «Коли Марія, мати Ісуса, була заручена з Йосипом» (Tatian 5,7).

Аналіз розвідок з германістики свідчить, що не лише давньоверхньонімецька, а й середньоверхньонімецька є асиметричною мовою з моделлю OV/V2, подібно до порядку слів у сучасній німецькій мові (Lenerz, 1984), (Axel, 2007), (Sapp, 2014; 2016), як показують приклади (160)-(161):

(160) ср.-в.-нім. (XIII ст.) *Ei, wol iuch wart, daz iuch iuwer muoter ie getruoc* – 'Ei, wohl wurde euch, dass euch eure Mutter trug' («Ну, добре тобі було, що мати носила») (Berthold von Regensburg I, 391, Predigt 25);

(161) ср.-в.-нім. (XIII ст.) *Der wirt in mit der hant gevienc. Geselle cliche er dannen gienc* – 'Der Hausherr fing ihn mit der Hand. Freundschaftlich ging er von dannen' («Хазяїн схопив його рукою. Він пішов покірно») (Wolfram von Eschenbach, Parzival 5025-5026).

Вбачаємо за потрібне зупинитися на питанні порядку слів кожного періоду окремо.

4.1.1. Аранжування порядку слів у давньоверхньонімецькому реченні

Принагідно нагадаємо, що для давньоверхньонімецького періоду відсутній великий корпус автохтонної прози. Натомість послугуємося перекладними текстами, які у тій чи іншій мірі несуть сліди свого латинського оригіналу, або

поетичними творами (Fleischer, 2006, S. 25-69). Давньоверхньонімецька мова розвиває регулярну граматику з дієсловом у другій позиції. Подібно до сучасної німецької, для давнього періоду характерним є вплив V2-обмежувача (англ. V2-constraint) (Behaghel, 923-1932), (Erdmann, 1985), (Буніятова, 2003, с. 265). тобто суб'єктно-дієслівна інверсія у головному декларативному реченні, про що також свідчать дослідження у теоретичних рамках генеративної парадигми (Lenerz, 1984; 1985), (Weerman, 1989).

Звернімо увагу, що давньоверхньонімецьке речення реалізує систематичне розміщення особового дієслова у другій позиції і за наявності заперечної частки *ni*, напр.:

(162) двн.-в.-нім. *Burg nist thes uuenke noh barn thes io githenke* – «Немає жодного міста, яке б уникнуло цього, і жодної людини, яка коли-небудь не думала про це» (Otfrid, I, 11,13);

(163) двн.-в.-нім. *endi dor ni uuerdant bilohhan* – «і ворота не будуть зачинені» (Isidor III.2, 152-156)

На шляху до моделі VO у давньоверхньонімецьких текстах заперечення зміщується до типу OV через тяжіння (англ. attraction) заперечного маркера до неозначених займенників і квантифікаторів, що порушує модель VO (Lehmann, 1978, р. 107). Зазначимо, що для цього періоду також властиве заповнення препозиції до особового дієслова елементом, який ніколи не аналізується як топік (Axel, 1997, р. 120). До таких елементів належать і заперечні квантифікатори, як от заперечні займенники, напр.:

(164) двн.-в.-нім. [*Nioman*] *ni mag zuuein herron thionon* – «Ніхто не може служити двом господарям» (Tatian 37, 1);

(165) двн.-в.-нім. [*Neoman*] *niuuirdit fona gote festi* – «Ніхто не зміцниться Богом» (Monseer Fragmente XL, 19).

Приклади (164) і (165) свідчать про те, що у давньоверхньонімецькій мові пересув XP-елементів у препозицію не підлягає семантичним обмеженням під час інтерпретації препозиційного конститuenta, хоча і може бути у семантичному чи прагматичному плані (Axel, 2007, р. 120). У цьому випадку йдеться про формальний

пересув, який полягає у винесенні найвищого фразового елемента із середньої позиції речення у препозицію без додавання нового семантичного значення до інтерпретації елемента, який вже наявний у середній позиції (Frey, 2006, pp. 235-264). З огляду на вищезазначене, наявність у давньоверхньонімецькому періоді речень з порядком слів V1 та V3 свідчить про те, що формальний пересув не завжди застосовувався. Як наслідок, це породжувало моделі порядку слів, відмінні від V2, що є свідченням розміщення дієслова у другій позиції.

Тим не менш, хоча давньоверхньонімецька мова і вимагає порядку слів V2 у більшості випадків, вона також демонструє ряд винятків, яких немає у сучасних континентальних германських мовах. Зауважимо, що хоча головними ознаками структури давньоверхньонімецького речення є відносна варіативність порядку слів, але з чітким підходом до позиції предиката у різних типах речень: ініціальна позиція дієслова у питальному і наказовому реченні; друга позиція дієслова у головному декларативному реченні, але без жорсткого регулювання у підрядному (Sonderegger, 2003, S. 350).

У викладі нашого матеріалу варто детальніше зупинитися на ще одній моделі порядку слів, яка відрізняється від загального V2-зразка, а саме розміщення особового дієслова у «пізнішій» позиції (нім. *Späterstellung* – у традиційній граматиці). Зазначений термін застосовують до усіх різновидів порядку слів, коли особове дієслово розташоване між другою та кінцевою позицією у реченні. Порівняно з моделлю V2, порядок слів V3 (Ve) набагато менше поширений у цьому періоді (Tomaselli, 1995, p. 346). Зауважимо, що модель порядку слів з особовим дієсловом, розміщеним у правій периферії речення (англ. V3 or Ve) вважається архаїчною для давньогерманських мов (Fourquet, 1974, S. 314-323), напр:

(166) двн.-сакс. *That siu iro barnes forð brukan mosti* – ‘So konnte sie sich von nun an ihrem Kind erfreue’ («Відтепер вона могла радіти своїй дитині») (Heliand 36:3011);

(167) двн-в.-нім. *Endi ih inan chistiftu in minemu dome, endi in minemu riihhi* – ‘Und ich errichte ihn in meinem Haus und in meinem Königreich’ («І я встановлю його у своєму домі та у своєму царстві») (Isidor IX, 3, 629-630).

У реченні (166) особове дієслово займає кінцеву позицію, тоді як приклад (167) демонструє саме модель V3, оскільки сполучник *endi* не вважається конститuentом, відповідно перед дієсловом *chistiftu* роташовані суб'єкт та об'єкт, що відповідає типу SOV. Також варто зазначити, що у давньоверхньонімецькій мові виокремлюють принаймні шість типів порядку слів з дієсловом у правій периферії, що зумовлено розташуванням ненаголошених конститuentів на кшталт займенників та прислівників у препозиції до дієслова (Axel, 2007, p. 202). Наприкінці давньоверхньонімецького періоду (XI ст.) модель порядку слів з дієсловом у кінцевій позиції є рідкісною, зокрема, засвідчено лише спорадичні випадки таких речень у середньоверхньонімецькій мові (XI-XIV ст.), коли у структурі речення задіяні займенники (Behaghel, 1932, S. 15).

Звернімо увагу, що у сучасних германських мовах розташування більше одного конститuenta у препозиції вимагає особливих прагматичних або фонетичних обставин, і є рідкісним явищем. Тоді як наступні приклади у давньоверхньонімецькій мові засвідчують не лише паралельне вживання структур OV і VO, а й наявність 'гібридних', тобто змішаних моделей порядку слів, які не властиві сучасному німецькому синтаксису, пор.:

OV-тип (168) двн.-в.-нім. *Tho quad ther heliant zi imo: nibi ir zeichan inti uuvntar gisehet, anderuuis ni giloubet ir* – 'Da sagte der Christus zu ihnen: glauben Sie nicht, es sei denn, Sie sehen Zeichen und Wunder' («Тоді Христос сказав їм: Не вірте, якщо не побачите ознак і чудес») (Tatian, 55, 3);

OV-тип (169) двн.-в.-нім. *Ube du dero erdo dinen samen beuulehist* – 'Wenn du der Erde deinem Samen gibst' («Коли ти даси своє насіння землі») (Notker, Consolatio 47, 4);

VO-тип (170) двн.-в.-нім. *Tiser uzero ordo ... muoze duingen mit sinero unuuendigi diu uuendigen ding* – 'Diese äußere Ordnung muss mit ihrer Unveränderlichkeit die veränderlichen Dinge' («Цей зовнішній порядок своєю незмінністю повинен змушувати незмінні речі») (Notker, Consolatio 217, 20);

VO-тип (171) двн.-в.-нім. ... *inti thuruh manslaht gibuntan in karkere* – ‘... und der Mörder wurde in Gefängnis gefesselt’ («... а вбивця сидів у в’язниці») (Tatian, 199, 8);

VO-тип (172) двн.-в.-нім. *Tho sie zi themo heilante quamun, sose inan gisahun iu totan, ni brachun sinu gibeinu* – ‘Als sie aber zu Jesus kamen und ihn tot sahen, brachen sie ihm nicht die Beine’ («Але коли вони підійшли до Ісуса, коли побачили Його вже мертвим, то не зламали Йому ніг») (Tatian, 211, 3);

VO/OV-змішаний тип (173) двн.-в.-нім. *Daz sie nioman nenoti des choufes* – ‘dass sie niemanden zwingen, Getreide zu kaufen’ («Що вони нікого не змушують купувати зерно») (Notker, Consolatio 22, 13);

VO/OV-змішаний тип (174) двн.-в.-нім. *Tanne sie burg-recht scuofen demo liute* – ‘dass sie dem Volk das Stadtrecht verliehen’ («Що вони дарували людям права міста») (Notker, Consolatio 64, 14).

Так, об’єкт *nioman* ‘niemand’ у прикладі (173) розміщено у середньому полі речення, що разом з дієслівною вершиною експлікує OV-тип, тоді як у прикладі () об’єкт *des choufes* ‘des Kaufs’ знаходиться у правій периферії і демонструє структуру VO.

Однак, вже у пам’ятках пізнього давньонімецького періоду, наприклад, у Ноткера, на відміну від ранньої фази із заперечними предикатами, перевагу надано структурі з дієсловом у другій позиції (Axel 2007, p. 153-157).

4.1.2. Моделі порядку слів у середньовіснійнімецькому та ранньоновіснійнімецькому реченні

У середньовіснійнімецькому періоді спостерігається певна тенденція до врегулювання порядку слів, про що свідчить збільшення частоти структур з особовим дієсловом у другій позиції у головних реченнях і кінцевій позиції у підрядних. Однак у цей період ще не отримали розвитку та не були легітимізовані писемною традицією такі характерні елементи фіксованого порядку слів сучасної німецької як рамкове розташування частин присудка і кінцеве положення *verbum finitum* у підрядному реченні. Зазначена схема оформилася у період становлення

норм літературної німецької мови, тобто у ранньоверхньонімецькому періоді, а з XVI ст. по XVIII ст. грамати́калізація позиції особового дієслова досягає кульмінації, результатом якої є порядок слів SVO у стверджувальних реченнях, VSO – у питальних і наказових, і SOV – для речень з гіпотаксисом (Roelcke, 1998, S. 1000-1013).

Варто звернути увагу на те, що і ранньоверхньонімецька мова (1350-1650 pp.) все ще характеризується, окрім фонологічної та морфологічної, також і синтаксичною варіативністю. Це справедливо і для порядку слів як у головній, так і у підрядній клаузі, де позиція дієслів ще не зафіксована, порівняно із сучасною німецькою мовою (Sapp, 2007, p. 300). Зазначимо, що хоча структура головного речення не однорідна, однак, порядок слів, що лежить в основі підрядного речення, відповідає моделі SOV. Наприкінці XV ст. і у XVI ст. головні речення переважно демонструють особове дієслово у другій позиції, і лише зрідка зустрічаються відхилення на зразок розміщення особоводієслівної форми у правій периферії речення, що пояснюють впливом латини (Schmidt, 2013, S. 438). Також у цей період засвідчено нечасті випадки з розміщенням особового дієслова в ініціальной позиції, що демонструють не лише речення зі спонукальною семантикою, чи умови та поступки. Такий порядок слів зустрічається і у декларативних головних реченнях, переважно емфатичного характеру (Ebert et al., 1993, S. 431), напр.:

(175) р.-н.-в.-нім. (1520 р.) ***Muste** doch vortzeytenn [Rand : 1 Mos. 21, 12] Abraham seine Sara horen, die doch yhm hertter unterworffen war* – «Авраам мусив слухати свою Сару, яка була підвладна своєму панові» (Luther, Adel, Die ander maur);

(176) р.-н.-в.-нім. (1520 р.) ***Muste** doch Christus szo lang mit seynen jungern umbgahn, und yhren unglauben tragenn, bisz sie gleubtenn tragenn, bisz sie gleubtenn seiner ufferstentnysz* – «Христу довелося так довго ходити зі своєю молоддю і терпіти їхню невіру, доки вони не повірили у свій завіт» (Luther, Adel, Zum xxiiii).

Слід зазначити, що речення такого типу слугують для уточнення зв'язку з попереднім реченням, що вказує на певну залежність один від одного. Також нагадаємо, що у структурі головних речень цього періоду вже переважає рамкова

конструкція [verbum finitum – конституенти речення – verbum non-finitum], у якій особове та неособове дієслова займають віддалену позицію один від одного (Hartweg & Wegera, 2005, S. 175-176). Тим не менш, контактне розташування особової та неособової форм дієслова також має місце, навіть за умови великої кількості структурних елементів у правій периферії речення.

4.1.3. Фокусування інформації у давньоверхньонімецькому заперечному реченні

У продовження наших міркувань щодо варіативності порядку слів у німецькій мові має сенс звернутися до рівня інформаційної структури, де суттєвий вплив, зокрема, на інтерпретацію заперечення має маркування фокусу, що слід враховувати у морфосинтаксичному аналізі.

У переліку засобів інформаційної структури значущим для заперечних речень передусім вважають поняття фокусу, тому що заперечення є типовим показником фокусу висловлення (Паславська, 2005, с. 235). За М.А.К. Хеллідеем, «Інформаційний фокус – це один з видів наголосу (емфаз), за допомогою якого мовець виділяє частину (яка може бути цілим) блоку повідомлення як таку, що, за його бажанням, має бути проінтерпретована як інформативна. Те, що фокусоване, є ‘новою’ інформацією; не в тому значенні, що про це не можна було згадувати раніше, хоча часто трапляється, що цього ще не було, а в тому сенсі, що мовець презентує це як таке, що не можна відновити з попереднього дискурсу ... Фокус повідомлення, це запропоновано, це те, що репрезентовано мовцем як нова, текстово (і ситуаційно) невиведена інформація» (Halliday, 1967, p. 204), (*переклад – наш. Т.Г.*). Відомо, що розміщення структурного фокусу у реченні залежить від позиції дієслова, яке слугує для відокремлення топіка від решти речення – коментаря. Давньоверхньонімецький синтаксис демонструє розміщення суб’єкта наприкінці речення у тому випадку, коли метою є введення нового референта, який перебуває у фокусній області речення (Lühr, 2009, S. 346).

Зазначимо, що у фокусуванні інформації виокремлюють також поняття контрастивного фокусу, який зводить увагу реципієнта, напр.:

(177) нім. *Was macht Peter? – Peter schickt [seinem Bruder einen Brief]* – «Що робить Петер? – Петер надсилає [своєму братові листа]»;

(178) нім. *Was schickt Peter seinem Bruder? – Peter schickt seinem Bruder [einen Brief]* – «Що надсилає Петер своєму братові? – Петер надсилає своєму братові [листа]»;

(179) нім. *Peter schickt seinem Bruder [einen Brief und kein Geschenk]* – «Петер надсилає своєму братові [листа, а не подарунок] ».

Отже, приклад (177) демонструє ширший фокус інформації, тоді як у прикладі (178) фокус вже звужено на одному конститuentі [*einen Brief*], а у прикладі (179) реалізовано контрастивний фокус на протиставленні, оформленому заперечним займенником *kein*.

Вважають, що фокусовані конститuentи тяжіють до поствербальної позиції (Petrova & Hinterhölzl 2010). З іншого боку, існує думка, що порядок слів VO є результатом екстрапозиції (Axel 2007), (Lenerz 1984).

У давньоверхньонімецькій мові позиційно розрізняють *фокус нової інформації* (англ. presentational focus) і *контрастивний фокус* (англ. contrastive focus) (Hinterhölzl & Kemenade, 2012, p. 1156). У той час як контрастивно фокусовані конститuentи розміщені превербально, інші, пов'язані з фокусом нової інформації, займають у реченні поствербальну позицію. Розглянемо наступні приклади (180)-(182):

(180) двн.-в.-нім. *Ganganti nah themo sevvu Galilee gisah zuuene brouder, Simonem, thie **giheizan ist Petrus**, inti Andream sinan brooder, senti iro nezzi in seo, uuanta sie uuurun fiscara* – ‘Und als Er am See Genezareth entlang ging sah er zwei Brüder, Simon, der Petrus heißt, und Andreas, seinen Bruder, die ein Netz ins Meer warfen, denn sie waren Fischer’ («І, проходячи біля моря Галілейського, побачив двох братів, Симона, що зветься Петром, та Андрія, брата його, що закидали невода в море, бо були рибалки») (Tatian 19,1);

(181) двн.-в.-нім. *Inti brahtun imo alle ubil habante inti mit messalihhen suhtin inti mit uuizziu bifangene, inti thie thar **habetun diuual*** – ‘Und sie stellten Ihm alle Kranken vor, die von mancherlei Krankheiten und Qualen befallen waren, und alle die Dämonen

hätten’ («І поставили перед Ним усіх недужих, охоплених різними хворобами та муками, і тих, що мали бісів») (Tatian 22, 2);

(182) двн.-в.-нім. *Thir tuontemo elimosinam, **ni uuizze** iz **thin uuinistra** uuaz **thin zesuna** tuo* – ‘Aber wenn du Almosen gibst, lass deine linke Hand nicht Wissen, was deine rechte tut’ («Коли ж даєш милостиню, нехай не знає ліва рука твоя, що робить правиця твоя») (Tatian 33, 3).

Так, у постпозиції до особового дієслова розміщені конституенти *Petrus, diuual, thin uuinistra, thin zesuna*, які вводять нову інформацію у контекст оповіді, і передбачають її подальше розгортання. Також варто зазначити, що превербальну позицію у реченні займає, окрім контрастивно фокусованої, і вже дана, тобто відома (англ. discourse-given) інформація.

Зазначені закономірності порядку конститuentів у давньоверхньонімецькій мові можна представити у вигляді дужкового запису, напр.:

(183) [CP Background [IP Contrast Focus [VP V Present Focus]]]

(184) [XP(i) [Vfin [... (TP) ...]]]

Конституент XP у структурі V2 (приклад 184) декларативного речення представлений будь-якою фразою, яка доступна для виведення у позицію XP у даній мові (Haider 2010, p. 1).

Згідно з К. Аксель, заперечна частка *ni* має особливий статус і розглядається як поліфункціональний елемент для вираження контрасту між першою і другою позиціями особового дієслова у реченні (Axel, 2007, p. 152), напр.:

(185) двн.-в.-нім. *Ni liugu ih dauid* – ‘Ich lüge nicht David’ («Я не обманюю, Давиде») (Isidor IX, 612-613);

(186) двн.-в.-нім. *Ni uuez ih iu uuuh* – ‘Ich kenne dich nicht’ («Я тебе не знаю») (Monseer Fragmente XX, 20);

(187) двн.-в.-нім. *Nigibit imo zi mezze got geist* – ‘Gott gibt das Geist, ohne zu messen/unermesslich’ («Бог дає Духа безмірно/невимірно») (Tatian 21, 7);

(188) двн.-в.-нім. ... *mih ni habet ir simbulum* – ‘... aber du wirst mich nicht immer haben’ («... але ти не завжди матимеш мене») (Tatian 138, 5);

(189) двн.-в.-нім. ... *enti mano ni gibit siin leoht* – ‘... und der Mond gibt sein Licht nicht’ («... і Місяць не дає свого світла») (Monseer Fragmente XIX, 3);

(190) двн.-в.-нім. ... *endi ih antluuhhu duri fora imu, endi dor ni uuerdant bilohhan* – ‘... und ich öffne die Türen vor ihm, und die Türen werden nicht geschlossen’ («... і я відкриваю перед ним двері, і двері не зачиняться») (Isidor III, 3, 155-156).

Варто зазначити, що у давньоверхньонімецькій мові семантично заперечення пов’язане з цілим реченням як за обсягом дії (нім. Skopus der Negation), так і за фокусом дії (нім. Fokus der Negation), тобто за ідентифікацією області речення, яка заперечується. Навіть з появою додаткових заперечних слів саме превербальна частка *ni* є реалізатором об’єму і фокусу заперечення (Dal, 1966, S. 192). Наступний приклад (191) демонструє зв’язок заперечного слова з дієслівним запереченням, напр.:

(191) двн.-в.-нім. *Inti her offano sprihhit Inti sie niquedent imo niouuiht* – ‘Und siehe zu, er redet frei und sie sagen ihm nichts’ («І ось Він говорить вільно, і Йому нічого не говорять») (Tatian 104, 7).

Як показують речення (185)-(191), функція маркування фокусу полягає не лише в тому, щоб позначати конститuent як новий, а з метою сигналізувати про зв’язок фокусу між елементами пропозиції та пропозицією в цілому. У випадку відсутності такого зв’язку, де елемент фокусу збігається з усією пропозицією, функція маркування фокусу полягає в тому, щоб вказати на відсутність контрасту [фокус – пресупозиція].

4.2. Реалізація заперечення у реченнях з інверсією

Згідно з П. Хоппером, модель порядку слів з дієсловом у ініціальной позиції (V1) застосовувалася у прагерманській мові переважно у наказових та питальних реченнях, а також в умовних реченнях з асиндетичним типом зв’язку (Hopper, 1975, p. 18). Однак, також і головні декларативні речення з дієсловом у ініціальной позиції

засвідчено на ранніх етапах розвитку усіх германських мов (Walkden, 2014, p. 92), напр.:

(192) двн.-в.-нім. ***Uueiz*** *ih thaz giwisso thaz ih thes wirthig was ouh so* – «Я дуже добре знаю, що інакше я на це не заслуговую» (Otfrid, Widmung an Hartmut und Werinbert, S. 186, Zeile 13);

(193) двн.-англ. ***Wæs*** *þæt æreste of grenum are geworht; nu hit is mid golde & mid seolfre gefrætwod* – «Спочатку його виготовляли із зеленої міді, тепер він прикрашений золотом і сріблом» (Blickling Homilies, XI Holy Thursday, p. 126);

(194) двн.-сакс. ***Giwitun*** *im tho eft te Hierusalem iro sunu sokean, fundun* *ina sittean thar an them wiha innan* – «Вона пішла назад до Єрусалиму шукати свого сина, і знайшла його, як він сидів у святині» (Heliand, 10:806-808);

(195) двн.-півн. ***Foru*** *siðan hvarir-tveggju leiðar sinnar* – «Потім обоє пішли своєю дорогою» (Hkr II.270.9, Snorri Sturluson, цит. за Faarlund, 2008, p. 231).

Наведені приклади (192)-(195) засвідчують, що дієслово в ініціальной позиції присутнє у контекстах, які вводять нові референти дискурсу. На противагу моделі порядку слів V1 у реченнях, де вже присутній референт дискурсу, і він продовжується, або ж новий референт тісно пов'язаний з уже відомим, особове дієслово зазвичай займає другу позицію V2.

Для давньогерманських мов, і, зокрема, давньоверхньонімецької, модель V1 у поєднанні із заперечною часткою у препозиції до особового дієслова є поширеним явищем (Wallage, 2005). Речення із запереченням в ініціальной позиції засвідчено у давньоверхньонімецькій мові, на відміну від сучасної німецької, синтаксис якої не дозволяє розміщення частки *nicht* без вербального конститuenta у крайній лівій периферії речення (Duden, 2009, S. 911). Наприклад, речення (196) є неграматичним, а речення (197) допускає розміщення частки *nicht* на початку речення лише у випадку конститuentного заперечення, пор.:

(196) **Nicht kaufte Anna das Heft*;

(197) *Nicht Anna kaufte das Heft (sondern Eva)* – «Не Анна купила зошит, а Єва».

Модель Neg V1, окрім давньоверхньонімецької, засвідчено на ранніх стадіях розвитку й інших германських мов, а саме у давньоанглійській, давньосаксонській, давньопівнічній та готській мові, напр.:

(198) двн.-англ. *Ne geswicð þes man to sprecenne tallice word, ongean þas halgan stowe and Godes æ* - «Цей чоловік не припиняє говорити блюзнірські слова проти цього святого місця та Божого закону» (Aelf.Hom. I, The Passion of the Blessed Stephen Protomartyr III, p. 199, lines 23-25);

(199) двн.-англ. *Ne gefrægn ic freondlicor feower madmas golde gegyrede gumtanna fela in ealobence oðrum gesellan* – «Я не чув, щоб чотири скарби, прикрашені золотом, багато людей на елевій лаві дарували іншим» (Beowulf 1027-1029);

(200) двн.-сакс. *Ni thurðun gi thene leriand lahan, quadun sie, kumad liðes word [mahtig] fan is mude* – «Ви не повинні дорікати тому, хто навчає, стверджують вони, бо слова його життя звучать могутньо з його вуст» (Heliand 48:3933);

(201) двн.-сакс. *Ni uuilli ik is thi miðan nu* – «Я не хочу приховувати це від вас» (Altsächsische Genesis, 177);

(202) двн.-півн. *Se-**kk-a** ek þann Völundi till smiðio borinn* – «Я не бачу, щоб хтось щось ніс до кузні Волюнда» (Vkv 18, цит. за Eythórsson 2002, p. 199).

(203) гот. *Ni mag so manaseþs fijan izwis, iþ mik fijaiþ* - «Світ не може вас ненавидіти, але Мене ненавидить» (Wulfila, John 7, 7).

Одним із чинників розміщення заперечення з особовим дієсловом в ініціальной позиції вважають тенденцію саме заперечення притягуватися ліворуч і, як правило, передувати словам, на які воно поширюється (Horn, 1989, pp. 292-293) з метою комунікативної ефективності, тобто «розмістити заперечне слово чи елемент якомога раніше, щоб не залишити сумнівів у свідомості слухача щодо змісту сказаного» (Jespersen, 1924, p. 297) (переклад наш. – Т. Г.).

Заперечну інверсію добре засвідчено у всіх аналізованих нами текстах, однак її розподіл у корпусі дуже незбалансований. Той факт, що пряме звертання до аудиторії вживається з різною частотою у різних жанрах, спричиняє істотні відмінності між окремими текстами у частоті заперечної інверсії.

Зокрема дані нашої вибірки налічують 13% таких речень від загальної кількості (див. Додаток Е), напр.:

(204) двн.-в.-нім. *Nist thaz sulih redina, thoh sagent se alle thanana* – ‘Es ist unmöglich, darüber zu reden, und doch sprechen alle davon’ («Про це неможливо говорити, але усі про це говорять») (Otfrid V, 23, 31);

(205) двн.-в.-нім. *Ni scouus thu heit manno* – ‘Denn du schaust nicht auf die Person eines Mannes’ («Бо ти не дивишся на обличчя людини») (Tatian 126, 1).

(206) двн.-в.-нім. *Ne bistu liuten kelop mer than Jacob* – «Ти не більш відомий серед людей, ніж Яків» (Christus und die Samariterin, S. 136, Zeile 16);

Головні декларативні речення з особовим дієсловом в ініціальнойній позиції визначають як речення з «драматичною силою» (Smith 1971, p. 96) через їх емпатичний характер. Відповідно, можна зазначити, що їх використання залежало від емпізи, або від наративної структури тексту. На думку С. Лурагі, розміщення дієслова в ініціальнойній позиції у декларативних реченнях германських мов є вільним, прагматично визначеним варіантом, а не граматикалізованим для будь-якої конкретної функції (Luraghi, 1995, p. 356). Використання моделі V1 у текстах давньоверхньонімецького періоду найчастіше зафіксовано з *verba movi* (quamun ‘прийшов’), *verba dicendi* (quad ‘сказав’), допоміжними дієсловами, *nalles* пасивними конструкціями, і, безумовно, у заперечних реченнях (Axel, 2007). У випадку з давньоверхньонімецькою мовою варто зауважити про можливість впливу латини на використання моделі V1 (Penzl, 1986, S. 101), однак, більшість дослідників вважають останню питомо давньогерманською. Принагідно нагадаємо, що речення з V1 добре представлені у давньоверхньонімецькому періоді, однак вони майже повністю відсутні у середньовісньонімецькій мові, і знову з’являються у вжитку лише усередині XV ст. (Maurer, 1926, S. 184) (пор., в англійській мові речення із запереченням в ініціальнойній позиції втрачено близько XIII ст. (Koike, 2017, p. 308)). Таким чином, у часовому відрізку німецької мови існує прогалина у використанні декларативних речень з порядком слів V1, а саме упродовж середньовісньонімецького періоду.

У нашому дослідженні ми розглядаємо модель порядку слів з дієсловом в ініціальній позиції як наративний прийом, безпосередньо пов'язаний з упорядкуванням інформаційної структури речення, з метою встановлення координаційних дискурсивних зв'язків. У давньоверхньонімецькій мові ініціальна позиція особового дієслова у декларативних реченнях виконує особливу функцію в контексті структурування інформації, коли надається нова інформація про вже встановлене, відоме, або виникає нова ситуація у дискурсі (Hinterhölzl & Petrova, 2010, pp. 316-317). Згідно з П. Хоппером, розміщення дієслова в ініціальній позиції вказує на комунікативний статус окремого речення, а саме на винесення інформації на передній план (англ. foregrounding) (Hopper 1987, p. 455-276). Власне, йдеться про поділ наративу на серію внутрішніх епізодів, кожен з яких починається реченням з особовим дієсловом в ініціальній позиції. Мотивацією для такого поділу слугує виразний тематичний зсув, або ж, наприклад, естетичний ефект, своєрідна 'пауза дихання' (Hopper, 1979, p. 221), напр.:

(207) двн.-в.-нім. ... *oba her suntig ist, ni uuwei* – '... ob er sündig ist, weiß ich nicht' («Я не знаю, чи він грішний») (Otfrid);

(208) двн.-в.-нім. ... *obi ih ouh isturbi, ni uuas, ther mih bidulbi* – «Якби я навіть помер, у мене немає нікого, хто б поховав мене» (Otfrid).

Особливістю давньоверхньонімецького синтаксису є розміщення суб'єкта у кінці речення, якщо він вводить новий компонент дискурсу, що розглядається як топик у наступному реченні (Lühr, 2009, p. 346). У заперечному реченні нові компоненти перебувають у фокусній області заперечення, де вони встановлені. Розглянемо приклад (209), напр.:

(209) двн.-в.-нім. *Tie imo sin ser **nieht ein neheillent nube**/ioh meront mit suozemo eitere iro uuorto* – 'Der seinen Schmerz nicht nur nicht heilt, sondern ihn durch das süße Gift seiner Worte sogar noch verstärkt' («Хто свій біль не тільки не лікує, але навіть посилює його солодкою отрутою своїх слів») (Notker, Des Boethius Tröstungen der Philosophie, S. 18).

За допомогою подвійного сполучника *nieht ein ... nube ioh* «не тільки ... але навіть/також» після заперечного висловлення наголошується інше, контрастне

висловлення. Через заперечення першої фрази контрастні паралельні структури *nicht ein neheillent nube/loh meront* набувають особливої ваги. Так, поєднання заперечення, контрасту і паралелізму сприяє запам'ятовуванню виголошеного твердження реципієнтом.

Відмітною ознакою наступних прикладів (210)-(211) є реалізація контрасту паралельних структур саме в ініціальной позиції, напр.:

(210) двн.-в.-нім. *Ni losent thar in noti gold noh diuro wati, ni hilfit gotowebbi thar noh thaz silabar in war* – ‘In dieser Drangsal nimmt man weder Gold noch wertvolle Gewänder als Lösegeld, dort nützt in der Tat kein kostbarer Stoff und kein Silber’ («У цій скорботі ні золото, ні дорогоцінний одяг не беруться як викуп; насправді дорогоцінні тканини та срібло не потрібні») (Otfrid V, 19, 45-46);

(211) двн.-в.-нім. *Ni forhtet sie: niouuiht nist bitraches, noba iz inthekit uuerde, inti tougales, noba iz uuizan uuerde* – ‘Fürchtet euch daher nicht vor ihnen, denn es gibt nichts Verborgenes, das nicht offenbart wird, und nichts Verborgenes, das nicht bekannt wird’ («Тому не бійтеся їх, бо немає нічого таємного, що не стало б явним, і нічого таємного, що не стало б відомим») (Tatian 44, 17).

Для контрастивного наголосу характерна інверсія. Можемо припустити, що винесені в ініціальну позицію заперечні маркери мали просодичну якість у давньоверхньонімецькій мові. У прикладах (210)-(211) вступна заперечна фраза описує рамки, які функціонують як топіки контрасту. Таким чином, прагматичний ефект досягнуто за рахунок контрастивного наголосу.

4.3. Маркування компонентів інформаційної структури у давньоверхньонімецькому заперечному реченні

Реченнєве заперечення синтаксично поєднане з цілим реченням і семантично застосовується до пропозиції, змінюючи її значення істинності (Falaus, 2020, p. 334). Для подальшого аналізу давньоверхньонімецького заперечного речення беремо до уваги, що висловлення у дискурсі перебувають у певних логічних відносинах між собою, створюючи таким чином ієрархічну структуру. Проаналізуємо уривок з

богословського трактату Ісидора (VIII ст.), де заперечення засвідчено цілою низкою компонентів, вжитих у певній послідовності, напр.:

(212) *Inu **ibu** christus **nist**, umbi dhen/huuenan dauid in psalmom quadh* – ‘Wenn nun Christus nicht (der) Herr ist, über den/wen David in (den) Psalmen sagte («Якщо тільки Христос не є той Господь, про якого Давид сказав у Псалмах») (Isidor III. 7, 205-206);

(213) ***Nibu** christ druhtin sii, umbi huuenan quadh dauid in chuningo boohhum* – ‘Wenn Christus nicht (der) Herr wäre, über wenn sagte David in (der) Könige Büchern («Якби Христос не був Господом, про що Давид сказав у Книгах Царств») (Isidor III. 7, 209-211).

Варто зазначити, що трактат Ісидора відрізняється від інших пам'яток давнього періоду своїм аргументативним характером, на відміну від текстів, що складаються з наративних уривків, тобто біблійних історій, на зразок зводу Євангелій від Татіана або Євангелія від Отфріда, які є текстами оповідного характеру. У зв'язку з цим речення (212)-(213) розглядаємо як такі, що запускають не наративну функцію, а обґрунтовуючу та настановчу, де заперечення додатково марковане сполучником умови *ibu* ‘якщо, якби’. Заперечна частка *ni* створює фокус уваги на *christus*, а усі інші елементи є залежними від контексту.

Попередньо ми розглянули застосування широкого та вузького фокусу залежно від обсягу заперечуваних конституентів, наприклад, повного речення чи окремої дієслівної фрази. Наразі зупинимося на релевантному для взаємодії між запереченням і фокусом понятті ‘контрастивного заперечення’. У такий спосіб фокус залежить від існування пропозиції у контексті, якому можна протиставити висловлення (Jacobs, 1991). Звідси випливає, що реченнєве заперечення може діяти як оператор, чутливий до фокусу. Розглянемо приклади (214) та (215), у яких заперечувана інформація розмежовується за допомогою сполучників умови *ibu* ‘якщо, якби’ та поступки *ob* ‘хоча’, напр.:

(214) двн.-в.-нім. ***Ibu** Christ got **nist**, sagheen nu dhea unchilaubun uns, zi huuetu got uuari sprehhendi in Genesi* – ‘Wenn Christus Gott nicht ist, wie die Ungläubigen uns sagen, zu wenn hätte dann Gott in der Genesis gesprochen’ («Якби Христос не був

Богом, як кажуть нам невіруючі, тоді Бог говорив би в книзі Буття») (Isidor 4, S. 46, у Gernentz);

(215) двн.-в.-нім. *Ob ih duon, obi ir mir ni uellet gilouben, giloubet then uuercon, thaz ir forstantet inti giloubet thaz der fater in mir ist inti ih in themo fater* – ‘Aber wenn ich es tue, glaubt ihr den Werken, auch wenn ihr mir nicht glauben wollen, damit ihr wisst und glaubt, dass der Vater in mir ist und ich im Vater («А коли роблю, то навіть якщо ви не хочете вірити мені, вірте ділам, щоб ви знали й увірували, що Отець у Мені і Я в Отці») (Tatian 134, 9).

У реченнях (214) та (215) фокусованими конститuentами є саме заперечні компоненти ‘*Ibu Christ got nist*’, ‘*obi ir mir ni uellet gilouben*’, де сполучники позначають умови, за яких певна подія матиме свої наслідки. У такий спосіб фокус використано для виклику альтернатив, серед яких одні мають бути істинними, а інші – хибними. Відповідно, особове дієслово із заперечною часткою слугує для побудови інформаційно-структурної опозиції, відокремлюючи конститuent топіку від решти речення та позначає межу коментаря або нового інформаційного фокусу.

Проаналізуємо наступні заперечні речення з порядком слів V2 та V1, у яких сполучники слугують засобами розподілення інформації, напр.:

(216) двн.-в.-нім. *Tho antlingonti thie engil quad imo: ih bim Gabriel. thie azstantu for a gote, inti bim gisentit zi thir thisu thir sagen. Inti nu uuirdist thu suigenti inti ni maht sprehhan unzan then tag, in themo thisu uuerdent, bithiu uuanta thu ni giloubtus minen uuortun, thiu thar gifultu uuerdent in iro ziti* – ‘Und der Engel antwortete und sagte zu ihm: Ich bin Gabriel, der von Gott steht, und ich wurde zu dir gesandt, um dir diese Dinge zu predigen. Und siehe, du wirst schweigen und nicht reden können bis zu dem Tag, an dem dies geschieht, weil du meinen Worten nicht geglaubt hast, die sich zu ihrer Zeit erfüllen werden’ («І сказав йому ангел у відповідь: Я Гавриїл, що стою перед Богом, і мене послано до тебе, щоб проповідувати тобі це. І ось ти замовкнеш і не зможеш говорити аж до того дня, коли це станеться, тому що ти не повірив моїм словам, які сповняться свого часу») (Tatian 2, 9);

(217) двн.-в.-нім. *Uuas ouh tho Iohannes toufenti in Enon nah Salim, uuanta thar managu uuazzar uuarun, inti quamun zi imo inti uuurdun gitoufte: noh thanne ni uuas*

Iohannes gisentit in carcari – ‘Und Johannes taufte auch in Enon bei Salim, weil es dort viel Wasser gab, und sie kamen und ließen sich taufen: denn Johannes war noch nicht ins Gefängnis geschickt worden’ («А Іоанн також хрестив в Еноні поблизу Саліма, бо там було багато води, і вони приходили й хрестилися, бо Іоанна ще не було відправлено до в’язниці (Tatian 21, 2);

(218) двн.-в.-нім. *Thanne ir betot, ni sit thanne soso thie lihhizara, thie thar minnot in samanungu inti in giuuiggun strazono stantante beton, thaz sie sin gisehan fon mannun* – ‘Und wenn ihr betet, werdet ihr nicht wie die Heuchler sein, die es lieben, in den Synagogen und an den Straßenecken stehend zu beten, um von den Menschen gesehen zu werden («І коли будете молитися, не будете схожі на лицемірів, що люблять молитися, стоячи в синагогах і на розі вулиць, щоб люди їх бачили») (Tatian 34, 1).

Згідно з Н. Ашер та А. Ласкарід, дискурсивні відносини представлено двома основними типами – координаційними та субординаційними (Asher & Lascarides, 2003). Типовим прикладом субординації у дискурсі є надання структурною одиницею мови додаткової інформації про іншу одиницю мови, розташовану на вищому рівні ієрархії дискурсу. З іншого боку, координаційні відносини вказують на те, що дві дискурсивні ситуації належать до одного рівня ієрархії. Типовим прикладом координації у дискурсі слугує наратив, у якому дві ситуації розгортаються у часовій послідовності. У прикладах (216)-(218) засвідчено встановлення нової дискурсивної ситуації, та, у свою чергу, просування основної сюжетної лінії на тому самому рівні організації дискурсу, що реалізовано за допомогою порядку слів з особовим дієсловом в ініціальной позиції.

Варто звернути увагу на те, що у реченні (216) дієслову *ni giloubtus* передують інші акцентовані матеріали. У даному випадку приклад (216) демонструє появу каузального сполучника *bithiu uianta* ‘тому що’, що свідчить про зв’язування речень і вказує на хронологічну впорядкованість та безперервність дискурсу. Інший приклад заперечного речення (217)-(218) з дієсловом в ініціальной позиції та темпоральним сполучником *thanne* ‘у той час як’ передає інформацію переднього плану, відповідно, розташоване на початку наративного абзацу. У таких випадках у дискурсу виникає потреба вказати перехід між двома комунікативними одиницями і

відновлення наративу після призупинення. Таким чином, у давньоверхньонімецьких реченнях з порядком слів V1 дієслово функціонує як маркер кожної текстової субодиниці, а послідовний порядок OV наступних речень вказує на те, що всі вони належать до спільної когерентної частини в інформаційній будові речення.

Висновки до розділу 4

1. Типологія порядку слів давньогерманського речення демонструє певну варіативність у розміщенні особової форми дієслова. Давньоверхньонімецька мова унаочнює основні риси германського синтаксису з типологічними моделями у медіальній (V2), ініціальній (V1) та кінцевій (V3/Ve) позиції. Сучасні германські мови визначають як мови типу V2, окрім англійської, яка на певному етапі свого розвитку втратила V2-обмежувач, що передбачає пересув особового дієслова у другу позицію за умови, якщо будь-який конститuent речення на зразок прислівника чи додатка займає ініціальну позицію. Натомість у німецькій мові переважає продуктивний порядок слів, який реалізує модель V2 у стверджувальних головних реченнях, і зворотний порядок слів у підрядних, що свідчить про асиметрію в організації конститuentів.

2. На давньому етапі розвитку німецької мови (VIII-XI ст.) одночасно з розміщенням особоводієслівної форми у другій позиції засвідчено значну кількість речень типу V1. Аранжування конститuentів із винесенням особового дієслова у крайню ліву периферію розглядають у контексті структурування інформації, зумовленого особливостями дискурсу текстів релігійного характеру. Речення з дієсловом в ініціальній позиції вводять новий референт дискурсу або надають нову інформацію про вже встановлений. Чинники, що зумовили розміщення особового дієслова в ініціальну позицію, переважною мірою зумовлені взаємодією типу дискурсу і граматики. Розміщення превербальної заперечної частки також широко представлено у заперечних реченнях з порядком слів V1. Репрезентативна частка заперечних речень V1 зумовлена наративними техніками досліджуваних текстів. Питома вага таких речень зменшується наприкінці XI ст., з їх подальшим усуненням

аж до ранньоноверхньонімецького періоду, який демонструє відносно невелику частку стверджувальних речень типу V1 зі спонукальною семантикою.

3. Для структурування інформації у заперечному реченні давнього періоду розвитку німецької мови залучаємо основні категорії інформаційної структури речення, а саме *топiк* і *фокус*. Одну з причин варіювання порядку слів пояснюють впливом фокусу, за якого наголошені конституенти частіше реалізовано у поствербальній позиції, ніж ненаголошені. Зокрема превербальну заперечну частку *ni* розглядаємо як структурний елемент для реалізації контрасту між позицією дієслова та інших конститuentів у реченні, а отже, засобом фокусного розподілу інформації у наративі. За умови проклітичного розміщення частка *ni* унаочнює речення лише з однією областю заперечення. У протилежному випадку за наявності двох і більше областей заперечення семантика речення не зазнає впливу, а результатом тлумачення змісту залишається єдина семантична єдність. Також засвідчуємо спорадичні випадки розміщення частки *ni* окремо від дієслова, а саме в еліптичних конструкціях на зразок *ni doh irbolgo* ‘aber nicht wütend’ («але не люто»), де реалізовано вузький фокус заперечення.

Основні положення цього розділу розкрито у таких публікаціях автора: (Буніятова, Городілова, 2023), (Городілова, 2023с), (Horodilova, 2023b)

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано аналіз шляху формування заперечного речення в історії німецької мови (VIII-XVII ст.), що охоплює особливості його синтаксичної реалізації та структурно-інформаційне функціонування. В основу дослідження покладено теоретичну практику генеративної теорії, а саме Ікс-штрих модуля в термінах теорії керування та зв'язування, що відповідає завданням дисертації. Синтаксичний компонент заперечного речення розглядаємо як абстрактну схему, отриману шляхом застосування трансформаційних операцій на фонетичному та логічному рівнях його репрезентації. Функційний аспект представленої розвідки розпрацьовано за допомогою основних положень інформаційно-структурної теорії речення, яка для аналізу заперечних речень оперує поняттями *топіку* і *коментаря*, з одного боку, та *фокусу* і *фону*, з іншого. Для давньоверхньонімецького заперечного речення релевантним вважаємо поняття фокусу, оскільки саме заперечення вказує на фокус висловлення.

Грунтовне вивчення властивостей заперечення дозволило схарактеризувати цю категорію з точки зору філософії, логіки, лінгвістики та психології. У широкому значенні категорія заперечення розглядається як ідея відсутності референта. Філологічні студії розглядають категорію заперечення у її зв'язку з категорією модальності, у розрізі функційно-семантичних полів, у засобах експліцитного та імпліцитного вираження тощо. Фокус уваги синтаксису спрямовано на системні відношення у заперечних реченнях та їх контекстуальні зв'язки у цілісності текстів.

Структурно-функційна парадигма заперечення реалізується на морфологічному та синтаксичному рівнях. Останній демонструє речення із сингулярним та подвійним запереченням. У процесі свого розвитку німецька мова змінює модель сингулярного заперечення із превербальною заперечною часткою на подвійну з додатковими підсилювальними елементами з подальшим вилученням надлишкових структурних одиниць і, таким чином, виходить на новий рівень із сингулярною структурою, що унаочнено моделлю VERBUM FINITUM NICHT. Незалежна заперечна частка *nicht* розміщується у постпозиції до особоводієслівної

форми. Прослідкований історичний процес мовного розвитку експлікує циклічний характер формування моделі заперечення як наслідок процесів граматикалізації і тиску системи. Функціональне ослаблення первинного заперечного маркера передбачає його підсилення іншим словом, яке у подальшому внаслідок семантичного збліднення декатегоризується і набуває нового граматичного статусу. Поступове вилучення надлишкових елементів зі структури заперечного речення демонструє еволюційні процеси у мові, зокрема граматикалізацію.

Аналіз моделей заперечення здійснено у межах теорії керування і зв'язування, а саме з позицій Ікс-штрих модуля, який пропонує універсальну схему побудови фразової категорії – заперечення як окрему категоріальну фразу з вершиною, заповненою заперечною часткою у препозиції до особового дієслова, і специфікатором спочатку з імпліцитною, а згодом з експліцитною поствербальною часткою.

Заперечне речення в історії німецької мови у процесі свого розвитку пройшло декілька етапів. У давньоверхньонімецькому періоді (750-1050 pp.) панівна модель реченнєвого заперечення представлена заперечною часткою *ni* у препозиції до особового дієслова [*ni Verbum finitum*]. Поряд із зазначеною моделлю існувала інша, представлена набагато меншою кількістю речень, модель із заперечним неозначеним займенником [*preverbal clitic ni/ne Verb finite + n-indefinite*], який використовується переважно як підсилювальний елемент до частки *ni*. Останнє демонструє перші ознаки граматикалізації повноцінної лексичної одиниці *wiht/uuiht* 'щось' спочатку у підсилювальний елемент заперечення, а згодом у новоутворену заперечну частку *niht*, розташовану у постпозиції до особового дієслова. Речення з подвійним запереченням широко розповсюджені у першій половині середньовісньонімецького періоду (XI-XII ст.). Аналіз матеріалу засвідчує, що давньоверхньонімецька мова також реалізує значну кількість заперечних речень з дієсловом в ініціальной позиції, де превербальну частку розміщено безпосередньо у препозиції до особового дієслова.

У ранньонововісньонімецькій мові (1350-1650 pp.) фіксуємо вже сформовану модель сингулярного заперечення із незалежною часткою *nicht* у постпозиції до

особового дієслова. У цьому періоді парадигма заперечного речення позбавлена надлишкових елементів відповідно до загального руху у бік спрощення та уникнення морфологічної складності.

Розвиток німецького реченнєвого заперечення є прикладом емпіричної граматикалізації, що розгортається як набір структурних змін, реалізованих, насамперед, у вилученні надлишкових заперечних елементів у реченнях із заперечним узгодженням упродовж трьох історичних періодів. При цьому формальні зміни, що мали місце в обговорюваному типі речень, не супроводжуються змінами значення, оскільки усі заперечні елементи об'єднані у єдине семантичне ядро заперечення.

Дослідження заперечного речення у Ікс-штрих теорії уможливило визначити його структурні характеристики у давньо-, середньо- та ранньоновісверхньонімецькій мові, а також проаналізувати зміни, що мали місце у моделі реченнєвого заперечення досліджуваних періодів. Проаналізовано чинники структурних змін, що в результаті призвели до виокремлення сингулярної моделі заперечення та її подальшого закріплення у німецькій мові. Давньовісверхньонімецький синтаксис демонструє переважно заперечні речення з експліцитною вершиною Neg°. Наприкінці даного періоду (XI ст.) структурна схема унаочнює спорадичне заповнення специфікатора SpecNeg додатковою заперечною часткою адвербіального характеру, що свідчить про початок граматикалізації повноцінної структурної одиниці *uiiht* і зміну її статусу з поступовим перетворенням на незалежну частку у постпозиції до особової форми дієслова (двн.-в.-нім. *uiiht* «річ, щось» => двн.-в.-нім. *ni(o)uiiht* «ніщо, не річ» => ср.-в.-нім. *nieht/niht/nit/nyt* «не» => р.-н.-в.-нім. *niht* => нім. *nicht*).

У першій половині середньовісверхньонімецького періоду (бл. XI-XII ст.) більшість заперечних речень містять превербальну частку *ne/en*, розміщену у вершині Neg°, і додаткову частку *niht*, яка заповнює позицію специфікатора SpecNegP. Тоді як у другій половині зазначеного періоду (бл. XIII-XIV ст.) кількість заперечних речень з *ne/en* зменшується, що свідчить про його ослаблення та

подальше вилучення. Динамічний процес показує зниження експліцитного Neg^o з одного боку, та заповнення специфікатора SpecNeg часткою *nicht* – з іншого.

Функціонування заперечних речень в історії німецької мови VIII-XVII ст. схарактеризовано у термінах ‘топiк-фокус’, де *топiк* визначаємо як сутність, яку ідентифікує мовець, про яку потім подається інформація, або коментар. *Фокус* розглядаємо як наголос (емфазу), за допомогою якої мовець виокремлює частину або ціле повідомлення як таке, що має бути інтерпретоване як інформативне. Фокусування інформації надає їй статусу нової у значенні спрямуванні на неї уваги реципієнта, а не лише якщо її вперше подано у тексті. Це свідчить про те, що фокусовану інформацію можна відновити з попереднього контексту. На рівні структурування інформації спостерігаємо взаємодію граматичної підсистеми мови і прагматики у заперечних реченнях давнього періоду. Покажемо у цьому плані є питання порядку слів у давньому періоді німецької мови, що демонструє відносну варіативність структур на зразок V1, V2 та V3(Ve). Примітною є модель NegV1, оформлення якої зокрема пояснюємо впливом фокусу прагматично важливої інформації. Розміщення заперечних маркерів разом з дієсловом в ініціальной позиції речення представлено як контекстуально зумовлене явище, спричинене жанровою специфікою тогочасного дискурсу.

Представлений у дисертаційній праці аналіз реченнєвого заперечення не вичерпує кола питань, пов’язаних зі становленням синтаксису заперечних речень в історії німецької мови VIII-XVII ст. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні категорії заперечення у площині історичного дискурсу давньогерманських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буніятова, І. (2003). *Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.)*. Видавничий центр КНЛУ.
2. Буніятова, І. (2009). Типологія мовних змін в історичній перспективі. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*, 12(1), 57-65. Вид. Центр КНЛУ.
3. Буніятова, І. (2011). Шляхи розвитку мовних систем: еволюція і катастрофа. *Магістеріум. Серія Мовознавчі студії*, 43, 3-8. ВПЦ НаУКМА.
4. Буніятова, І., Городілова Т. (2023). Кореляція між англосаксонським гомілетичним дискурсом і граматиною. *Studia Linguistica* 22, 33-47. <https://doi.org/10.17721/StudLing2023.22.34-47>
5. Вихованець, І. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Либідь.
6. Вихованець, І., Городенська, К., Русанівський, В. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Наукова думка.
7. Вінтонів, М. (2013). *Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви*. Донецький нац. ун-т.
8. Вінтонів, М. (2015). Статус реми в структурі висловлення. *Типологія та функції мовних одиниць*, 2(4), 31-40. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v30/part_1/37.pdf
9. Вінтонів, М. (2020). Динаміка методів і напрямів синтаксичного аналізу речення. *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 33(1), 145-150. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/33_2020/part_1/22.pdf
10. Гирич, О. (2017). Автоматичний синтаксичний аналіз англійського речення: застосування та перспективи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 1, 26-30.
11. Городілова, Т. (2021a). Синтаксична реалізація заперечного клітика *NICHT* у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*, 1, 38-44. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-6>

12. Городілова, Т. (2021b, 21-22 травня). Механізми граматикизації у моделі реченнєвого заперечення [матеріали конференції]. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку* (с. 68-71). Одеса.
13. Городілова, Т. (2021с, 17-18 грудня). Граматикизація заперечних конструкцій в історії германських мов. *The Globalization of Scientific Knowledge: Theoretical and Practical Research* (pp. 61-63). Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-164-0>
14. Городілова, Т. (2022а, 19 квітня). Основні підходи до вивчення граматикичних змін у германських мовах [матеріали конференції]. *Сучасна філологія: теорія та практика* (с. 207-208). Кафедра східних мов та кафедра східноєвропейських мов Центру мовної підготовки Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України, Київ.
15. Городілова, Т. (2022b). Явище полінегації в історії німецької та англійської мови: випадок надлишковості. *Актуальні питання іноземної філології*, 16, 10-17. <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2022-16-2>
16. Городілова, Т. (2022с, 25 травня). Граматикизація німецького реченнєвого заперечення: розмитість і поступовість [матеріали конференції]. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* (с. 55-57). Київ: КНЛУ.
17. Городілова, Т. (2022d, 29-30 липня). Вербалізація заперечення у давньоверхньонімецькій мові [матеріали конференції]. *Current trends and fields of philological studies in the challenging reality* (pp. 152-154). Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-36>
18. Городілова, Т. (2022е, 30 вересня-1 жовтня). Циклічність мовних змін як характерна ознака розвитку реченнєвого заперечення [матеріали конференції]. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство* (с. 49-51). Київ, Львів-Торунь: Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-263-3/11>
19. Городілова, Т. (2023а, 5-6 квітня). Становлення заперечних конструкцій в умовах діалектної дивергенції XIV-XVII ст. [матеріали конференції]. *Інноваційні аспекти розвитку філологічних наук* (с. 80-82). Ченстохова, Республіка Польща. Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-311-8-19>

20. Городілова, Т. (2023b, 18-19 травня). Підсилювальні елементи у західнодавньогерманських заперечних конструкціях [матеріали конференції]. *Ad orbem per linguas. До світу через мови*. Київ, КНЛУ.
21. Городілова, Т. (2023c, 21-22 липня). Ініціальні заперечні конструкції в давньоверхньонімецькій мові [матеріали конференції]. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* (с. 75-77). Львів-Торунь: Liha-Press. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-21>
22. Євченко, В. (2002). *Готська мова. Тексти, коментар, словник*. ЖДПУ.
23. Задорожний, Б. (1966). Питання зв'язку синхронного та діахронного методів при вивченні історії мови. На матеріалі германських мов. *Іноземна філологія*, 10, 7-15.
24. Загнітко, А. (2007). *Сучасні лінгвістичні теорії*. ДонНУ.
25. Загнітко, А. (2008). *Теорія сучасного синтаксису*. ДонНУ.
26. Загнітко, А. (2009). *Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект*. Донецьк.
27. Колесник, О. (2018). Семантичні трансформації з позицій М-логіки (на матеріалі деяких індоєвропейських мов). *Doctrina multiplex, veritas una*. Учень багато, істина одна: зб. праць до ювілею І. Р. Буніятової (сс. 170-179). Київський університет імені Бориса Грінченка.
28. Колесник О. (2020). Системні основи мовного моделювання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*, 823 (112-117). https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33956/1/Kolesnyk_2020_Chernivtsi.pdf
29. Махачашвілі Р., Гуськова Л. (2018). Категорія слова в сучасних теоріях інформації. *Закарпатські філологічні студії*, 3(2), 68-72. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25885/>
30. Озерова Н. Г. (2004). Заперечення. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. (Ред.). *Українська мова. Енциклопедія*. Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана (с. 193).
31. Паславська, А. (2005). *Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

32. Паславська, А. (2007). Інформаційна структура заперечних речень. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*, 14, 24-31.
33. Полховська, М. (2009). *Екзистенційні речення в ранньонімецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти*: дис ... канд. філол. наук: 10.02.04. Житомир. 202 с.
34. Приходько, А. (1998). *Синтаксис складного речення для германістів*. ЗДУ.
35. Приходько, А., Лазебна, Н. (2023). Граматика німецького словосполучення: досвід структурно-семантичного моделювання. *Нова філологія*, 90, 82-88. Гельветика.
36. Селіванова, О. (2008). *Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми*. Довкілля-К.
37. Шапочкіна, О. (2020а). Категорія стану германських мов під ефектом тиску мовної системи. *Закарпатські філологічні студії*, 14(1), 205-210. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.38>
38. Шапочкіна, О. (2020б). Релевантність породжуючих структур речення в парадигмі категорії стану давньогерманських мов. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*, 1, 63-69. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-9>
39. Шапочкіна О. (2022). *Типологія категорії стану в германських мовах*. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.
40. Aarts, B. (2007). *Syntactic gradience: The nature of grammatical indeterminacy*. Oxford University Press.
41. Abraham, W. (2003). Autonomous and non-autonomous components of “grammatic(al)ization”: Economy criteria in the emergence of German negation. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 56, 325-365.
42. *Approaches to Grammaticalization*. (1991). Vol. II. Focus on types of grammatical markers. E. C. Traugott, B. Heine (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
43. Aristotle. (1963). *Categories and De Interpretatione*. Clarendon.

44. Arhammar, N. (1995). Zur Vor- und Frühgeschichte der Nordfriesen und des Nordfriesischen. B. V. F. Faltings, A. Walker, & O. Wilts (Eds.). *Friesische Studien II: Beiträge des Föhrer Symposiums zur Friesischen Philologie vom 7.–8. April 1994* (pp. 63–96). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/nss.12.05arh>
45. Asher, N. & Lascarides, A. (2003). *Logics of Conversation*. Cambridge University Press.
46. Askedal, J. O. (2009). Some General Evolutionary and Typological Characteristics of the Germanic Languages. In J. O. Askedal, I. Roberts, T. Matsushita, & H. Hasegawa (Eds.), *Germanic Languages and Linguistic Universals* (pp. 7–56). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/daslu.1.03ask>
47. Auer, P. (1993). Zur Verbspitzenstellung im gesprochenen Deutsch. *Deutsche Sprache*, 23, 78-91.
48. Auwera, J. (2009). Chapter 3. The Jespersen cycles. In E. van Gelderen (Ed.), *Cyclical Change*. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/la.146.05auw>
49. Auwera, J. (2010). On the diachrony of negation. In Laurence R. Horn (ed.), *The expression of negation* (pp. 73-109). De Gruyter Mouton.
50. Axel, K. (2007). *Studies on Old High German Syntax. Left sentence periphery, verb placement and verb-second*. John Benjamins Publishing Company.
51. Axel-Tober, K. (2015). Historische Syntax des Deutschen aus generativer Perspektive. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 43(3), 450-484. <https://doi.org/10.1515/zgl-2015-0024>
52. Bech, K., & Eide, K. G. (Eds.). (2014). *Information Structure and Syntactic Change in Germanic and Romance Languages. Introduction*. John Benjamins Publishing Company.
53. Behaghel, O. (1918). Die Verneinung in den deutschen Sprachen. *Wissenschaftliche Beihefte zur Zeitschrift des allgemeinen deutschen Sprachvereins*, 5 (38/40), 225-252.
54. Behaghel, O. (1924). *Deutsche Syntax. Band II. Die Wortklassen und Wortformen. B. Adverbium. C. Verbum*. Carl Winter.

55. Behaghel, O. (1932). *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band IV. Wortstellung*. Carl Winter.
56. Beheydt, G. (1988). *Het gebruik ende vorm van de negatie in het zuidelijke Nederlands in een diachronisch perspectief (15e-20e eeuw)* [Licentiate dissertation]. Catholic University of Leuven.
57. Biberauer, Th. (2009). Jespersen off course?: The case of contemporary Afrikaans. In E. van Gelderen (Ed.), *Cyclical Change* (pp. 91-130). John Benjamins Publishing Company.
58. Biberauer, Th. (2012). Competing reinforcements: when languages opt out of Jespersen's cycle. In A. van Kemenade & N. de Haas (eds.), *Historical Linguistics 2009: Selected Papers from the 19th International Conference on Historical Linguistics*, Nijmegen, 10-14 August 2009 (pp. 3-30). John Benjamins Publishing Company.
59. Biberauer, Th., & Roberts, I. (2008). Cascading parameter changes. Internally-driven change in Middle and Early Modern English. In Thórhallur Eythórsson (Ed.), *Grammatical Change and Linguistic Theory. The Rosendal papers* (pp.79-113). John Benjamins Publishing Company.
60. Bilimoria, P. (2017). Thinking Negation in Early Hinduism and Classical Indian Philosophy. *Logica Universalis*, 11(1), 13–33.
61. Bisang, W. (2017). *Grammaticalization*. Oxford Research Encyclopedia, Linguistics. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.103>
62. Bor, A. (1971). *Word-groups in the language of the Skeltana Riucht. A syntactic analysis with occasional lexicological observations, followed by an inquiry into its punctuation and the possibility of the influence on the text of spoken language*. Veenman & Zonen.
63. Bor, A. (1990). The use of the negative adverbs *ne* und *nawet* in Old Frisian. In Rolf Hendrik Bremmer (Jr.), Geart van der Meer & Oebele Vries (Eds.). *Aspects of Old Frisian Philology* (pp. 26-41). Rodopi.
64. Braune, W. (1894). Zur Lehre von der deutschen Wortstellung. *Forschungen zur deutschen Philologie. Festgabe für Rudolf Hildebrand zum 13. März 1984*. Leipzig: Veit & Co.

65. Braune, W. (1987). *Althochdeutsche Grammatik. 14. Ausgabe von Hans Eggers*. Niemeyer.
66. Breitbarth, A. (2009). A hybrid approach to Jespersen's cycle in West Germanic. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 12 (2), 81-114.
67. Breitbarth, A. (2013). Negation in the history of Low German and Dutch. In D. Willis, C. Lucas, & A. Breitbarth (Eds.), *The history of negation in the languages of Europe and the Mediterranean: volume I: case studies* (pp. 190–238). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199602537.003.0006>
68. Breitbarth, A. (2014). *The History of Low German negation*. OUP.
69. Breitbarth, A., & Haegeman, L. (2010). Continuity is change: The long tail of Jespersen's cycle in Flemish. In Anne Breitbarth, Christopher Lucas, Sheila Watts & David Willis, *Continuity and change in grammar* (pp. 61-75). Benjamins.
70. Buniyatova, I. (2021). Elimination of grammatical redundancy in the history of English: the case of negative constructions. In *Studies of the Evolution of the English Language* (pp. 97-109). Peter Lang.
71. Buring, D. (1994). Mittelfeldreport V. In Haftka, B. (Ed.), *Was determiniert Wortstellungsvariation? Studien zu einem Interaktionsfeld von Grammatik, Pragmatik und Sprachtypologie* (pp. 79-96). Westdeutscher Verlag.
72. Burridge, K. (1993). *Syntactic change in Germanic: Aspects of language change in Germanic with particular reference to Middle Dutch*. John Benjamins.
73. Campbell, L. (2013). *Historical Linguistics: An Introduction* (3-rd edition). Edinburgh University Press.
74. Chiari, I. (2007). Redundancy elimination: a case of artificial languages. *Journal of Universal Language*, 8, 7-38.
75. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton.
76. Chomsky N. Derivation by phrase. In M. Kenstowicz (Ed.), *Ken Hale: A life in language* (pp. 1-52). The MIT Press.
77. Chomsky, N. (1969). *Aspects of the theory of syntax*. The MIT Press.
78. Chomsky, N. (1986a). *Barriers*. Cambridge.

79. Chomsky, N. (1986b). *Language and mind* (3-rd edition). Cambridge University Press.
80. Chomsky, N. (1988). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Foris Publications.
81. Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Mass: MIT.
82. Chomsky, N. (2000). Minimalist Inquiries: the Framework. Step by Step. In Roger Martin, David Michaels & Juan Uriagereka (Eds.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik* (pp. 89-155). MIT Press.
83. Chomsky, N. (2001). *Language and problems of knowledge: The Managua lectures*. The MIT Press.
84. Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge University Press.
85. Chomsky, N. (2008). On phases. In R. Freidin, C. P. Otero & M. L. Zubizarreta (Eds), *Foundational Issues in Linguistic Theory. Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud* (pp. 134-166).
86. Cichosz, A. (2020). Negation and Verb-initial Order in Old English Main Clauses. *Journal of English Linguistics*, 48(4), 355–381. <https://doi.org/10.1177/0075424220941911>
87. Chichosz, A., Gaszewski, J., Pezik, P. (2016). *Element order in Old English and Old High German Translations*. John Benjamins Publishing Company.
88. Citko, B. (2014). *Phase Theory: An Introduction*. CUP.
89. Collins, J. (2021a). Internalist perspectives on language. In p Stalmaszczyk (Ed.), *The Cambridge handbook of the philosophy of language (Cambridge handbooks in language and linguistics)* (pp. 157–173). Cambridge University Press.
90. Coniglio, M. (2012). On V1 declarative clauses in Middle High German. In Günther Grewendorf und Arnim von Stechow (Hrsg.), *Linguistische Berichte*, Heft 229 (pp. 5-38).
91. Crystal, D. (2018). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Third Edition*. Cambridge University Press.
92. Dahl, Ö. (1979). Typology of sentence negation. *Linguistics*, 17(1-2), 79-106. <https://doi.org/10.1515/ling.1979.17.1-2.79>

93. Dahl, Ö. (1993). Negation. In Joachim Jacobs, Achim von Stechow, Wolfgang Sternefeld & Theo Vennemann (Eds.). *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. 1. Halband.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 9.1 (pp. 914-923). Gruyter.
94. Dal, I. (1966). *Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage.* Niemeyer.
95. Davies, W. V., & Langer, N. (2006). *The Making of Bad Language. Lay linguistic stigmatizations in German: past and present.* Vario Lingua Nonstandard-Standard-Substandard 28. Peter Lang.
96. Davis, G., & Bernhardt, K. (2002). *Syntax of West Germanic. The Syntax of Old English and Old High German.* Kümmerle Verlag.
97. Delbrück, B. (1897). *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen.* Vol. 2. Strassburg.
98. Delbrück, B. (1910). *Germanische Syntax I. Zu den negativen Sätzen.* Leipzig: Teubner.
99. Delbrück, B. (1911). *Germanische Syntax II. Zur Stellung des Verbums.* Leipzig.
100. Deprez, V. (1999). The roots of Negative Concord in French and French-lexicon creoles. In Michel DeGraff (ed.), *Language Creation and Language Change* (pp. 375-427). MIT Press.
101. Detges, U., & Waltereit, R. (2002). Grammaticalization vs. Resanalysis. A Semantic-Pragmatic Account of Functional Change in Grammar. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 21(2), 151-195.
102. Diewald, G. (2010). On some problem areas in grammaticalization studies. In E. Stathi, E. Gehweiler, and E. König (eds.), *Grammaticalization: current views and issues.* Amsterdam: John Benjamins (pp. 17-50).
103. Donhauser, K. (1996). Negationssyntax in der deutschen Sprachgeschichte: Grammatikalisierung oder Degrammatikalisierung? In Lang, Ewald/Zifonun, Gisela (Hrsg.). *Deutsch-typologisch* (pp. 201-217). Walter de Gruyter.

104. Donhauser, K. (1998). Negationssyntax im Althochdeutschen. Ein sprachhistorisches Rätsel und der Weg zu seiner Lösung. In Karin Donhauser & Ludwig M. Eichinger (Eds.), *Deutsche Grammatik. Thema in Variationen. Festschrift für Hans-Werner Eroms zum 60. Geburtstag* (pp. 283-298). Universitätsverlag Winter.
105. Donhauser, K., Hinterhölzl, R. (2003). Die Rolle der Informationsstruktur bei der Herausbildung von Wortstellungsregularitäten im Germanischen. In C. Féry et al. (Hrsg.), *Informationsstruktur. Die Sprachlichen Mittel der Gliederung von Äußerung, Satz und Text. Finanzierungsantrag 2003-2007* (S. 173-193). Universität Potsdam. http://www.sfb632.uni-potsdam.de/downloads/projects/1phase/b4_p1.pdf
106. Dressler, W. (1969). Die Erhaltung der Redundanz. Lateinische Beispiele für ein Wenig Beachtetes Prinzip der Sprachentwicklung. *Studia Classica et Orientalia Antonino Pagliaro Oblata*, 2, 73-84.
107. Dryer, M. (1988). Universals of negative position. In Michael Hammond, Edith Moravcsik, & Jessica Wirth (eds.), *Studies in Syntactic Typology* (pp. 93-124). John Benjamins.
108. Dryer, M. (2005). Negative Morphemes. In M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gill & B. Comrie (Eds.), *WALS. The World Atlas of Language Structures* (pp. 454-458). Oxford University Press.
109. Dunkel, G. E. (1992). Die Grammatik der Partikeln. In R. Beeks, A. Lubotsky, & J. Weitenberg (eds.), *Rekonstruktion und Relative Chronologie*. Akten der VIII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft Leiden, 31. August-4. September 1987, 153-177. Institut für Sprachwissenschaft der Universität.
110. Ebert, Robert P., Reichmann, Oskar, Solms, Hans-Joachim & Wegera, Klaus-Peter. (1993). *Frühneuhochdeutsche Grammatik*. Niemeyer.
111. Eckardt, R. (2006). *Meaning change in grammaticalization. An enquiry into semantics reanalysis*. Oxford University Press.
112. Ellis. N. (2002). Frequency effects in language processing. A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 24, 143-188.
113. Erdmann, O. (1985). *Grundzüge der deutschen Syntax*. Olms.

114. Eythórsson, T. (1995). *Verbal syntax in the Early Germanic languages*. [Doctoral dissertation]. Cornell University.
115. Eythórsson, T. (2002). Negation in C: The Syntax of Negated Verbs in Old Norse. *Nordic Journal of Linguistics*, 25(2), 190-224.
116. Faarlund, J. T. (1990). *Syntactic Change. Toward a theory of historical syntax*. Mouton de Gruyter.
117. Faarlund, J. T. (2001). Introduction. In *Grammatical Relations in Change* (pp. 1-13). John Benjamins Publishing Company.
118. Faarlund, J. T. (2004). *The Syntax of Old Norse*. Oxford : Oxford University Press.
119. Falaus, A. (2020). Negation and alternatives: interaction with focus constituents. In Viviane Deprez & M. Teresa Espinal, *The Oxford Handbook of Negation* (pp. 333-348). Oxford University Press.
120. Fauconnier, G. (1979). Implication Reversal in a Natural Language. In F. Guenther & S. J. Schmidt, *Formal Semantics and Pragmatics for Natural Languages* (pp. 289-301). Reidel.
121. Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces*. Cambridge University Press.
122. Féry, C., & Krifka, M. (2008). Information structure: notional distinctions, ways of expression. In Piet van Sterkenburg (Ed.), *Unity and Diversity of Languages* (pp. 123-135). Benjamins.
123. Firbas, J. (1964). On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. *Travaux Linguistiques de Prague*, 1, 267-280.
124. Firbas, J. (1966). Non-Thematic Subjects in Contemporary English. *Travaux Linguistiques de Prague*, 2, 239-256.
125. Fischer, O., A. Kemenade, W. Koopman, & W. Wurff. (2000). *The Syntax of Early English*. Cambridge University Press.
126. Fischer, O., M. Norde, & H. Perridon. (2004). Introduction: In Search of Grammaticalization. In O. Fischer, M. Norde, & H. Perridon (eds.), *Up and Down the Cline – The Nature of Grammaticalization* (pp. 1-16). John Benjamins Publishing Company.

127. Fisher, O. (1992). Syntax. In Norman Blake (Ed.), *The Cambridge History of the English Language 1066– 1476. V.II* (pp. 206-408). Cambridge University Press.
128. Fischer, O. (2009). Grammaticalization as analogically driven change? *View(z)*, 18(2), 3-23.
129. Fleischer, J. (2006). Zur Methodologie althochdeutscher Syntaxforschung. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*, 128(1), 25-69.
130. Fleischer, J., & Schallert, O. (2011). *Historische Syntax des Deutschen. Eine Einführung*. Narr Francke Attempto Verlag GmbH+Co.
131. Forest, R. (1993). *Nègations: essai de syntaxe et de typologie linguistique. Collection Linguistique LXXVII* (pp. 59-64). Klincksieck.
132. Forster, M. (1993). Hegel's dialectical method. In Frederick C. Beiser (Ed.), *The Cambridge Companion to Hegel* (pp. 130-170). Cambridge University Press.
133. Fortson, B. (2011). *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Wiley-Blackwell.
134. Fourquet, J. (1974). Genetische Betrachtungen über den deutschen Satzbau. In Werner Besch, Günther Jungbluth, Gerhard Meissburger, Eberhard Nellmann (Hrsg.), *Studien zur deutschen Literatur und Sprache des Mittelalters. Festschrift für Hugo Moser zum 65. Geburtstag* (S. 314-323). E. Schmidt.
135. François, J., Larrivé, P., Legallois, D., & Neveu, F. (2013). *La linguistique de la contradiction*. Peter Lang Verlag. <https://doi.org/10.3726/978-3-0352-6306-0>
136. Freidin, R. (2007). *Generative Grammar. Theory and its History*. Routledge.
137. Frey, W. (2006). Contrast and movement to the German prefield. In Valeria Molnár & Susanne Winkler (eds.), *The Architecture of Focus* (pp. 235-264). Mouton de Gruyter.
138. Fulk, R. (2018). *A Comparative Grammar of the Early Germanic Languages*. John Benjamins Publishing Company.
139. Gallego, A. (2010). *Phase Theory*. John Benjamins Publishing Company.
140. Gelderen, van E. (2004). Economy, Innovation, and Prescriptivism: From Spec to Head and Head to Head. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 7, 59-98.

141. Gelderen, van E. (2006). *A History of the English Language*. John Benjamins Publishing Company.
142. Gelderen, van E. (2008). Negative Cycles. *Linguistic Typology*, 12, 195-243.
143. Gelderen, van E. (2009). *Cyclical change*. John Benjamins Publishing Company.
144. Gelderen, van E. (2011). *The Linguistic Cycle: language change and the language faculty*. Oxford University Press.
145. Gelderen, van E. (2016). *Cyclical change continued*. John Benjamins Publishing Company.
146. Gelderen, van E. (2022). The Negative Existential and other cycles: Jespersen, Givón, and the copula cycle. In Ljuba Veselinova & Arja Hamari (Eds.), *The Negative Existential Cycle* (pp. 589-610).
147. Giannakidou, A. (2000). Negative ... Concord? *Natural Language and Linguistic Theory*, 18, 457-523. <https://doi.org/10.1023/A:1006477315705>
148. Giannakidou, A. (2011). Negative and positive polarity items. In von Stechow, R., Maienborn, C. & Portner, P. (Eds.), *Semantics* (HSK 33.2)(pp. 1660-1712), 2. De Gruyter.
149. Givón, T. (1978). Negation in language: pragmatics, function, ontology. In Cole, Peter (ed.), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics* (pp. 69-112). Academic Press.
150. Givón, T. (2001). *Syntax. An Introduction*. Vol. 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
151. Glaser, E. (2003). Zu Entstehung und Charakter der neuhochdeutschen Schriftsprache: Theorie und Empirie. In R. Berthele, H. Christen, S. Germann & I. Hove (Ed.), *Die deutsche Schriftsprache und die Regionen: Entstehungsgeschichtliche Fragen in neuer Sicht* (pp. 57-78). <https://doi.org/10.1515/9783110201574.57>
152. *Gradience, Gradualness and Grammaticalization*. (2010). E. C. Traugott, G. Trousdale (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
153. Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Language* (pp. 73-113). MIT Press.

154. Grewendorf, G. (1990). Verb-Bewegung und Negation im Deutschen. *GAGL*, 30, 57-125.
155. Gundel, J. K., Hedberg, N., & Zacharski, R. (1993). Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language*, 69(2), 274–307.
156. Haan, F. (1997). *The Interaction of Modality and Negation. A Typological Study*. Routledge.
157. Haan, de G. J. (2001). Syntax of Old Frisian. In von Horst Haider Munske (Ed.), In Zusammenarbeit mit Nils Arhammer, *Handbuch des Friesischen/Handbook of Frisian Studies* (pp. 626-636). Niemeyer.
158. Haegeman, L. (1991). *Negative Concord, Negative Heads*. Ms. Université de Genève.
159. Haegeman, L. (1995). *The syntax of negation*. Cambridge University Press.
160. Haegeman, L. (1997). *Elements of Grammar*. Springer Science+Business Media, B.V.
161. Haegeman, L., & Zanuttini, R. (1991). Negative Heads and the Neg-Criterion. *Linguistic Review*, 8, 233-252.
162. Haegeman, L., & Zanuttini, R. (1995-1996). Negative Concord in West Flemish. In Adriana Belletti & Luigi Rizzi (Eds.), *Parameters and Functional Heads: Essays in Comparative Syntax* (pp. 117-179). Oxford University Press.
163. Haider, H. (2010). *The Syntax of German (Cambridge Syntax Guides)*. Cambridge University Press.
164. Halliday, M.A.K. (1967-1968). Notes on transitivity and theme in English. Part 2. *Journal of Linguistics*, 3(2), 199-244.
165. Halliday, M.A.K. (2014). *An Introduction to functional grammar*. 4-th edition. Revised by Christian M.I.M. Matthiessen. Routledge.
166. Hansen, M.-B. M. (2011). Negative cycles and grammaticalization. In Narrog, Heiko & Bernd Heine (eds.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization* (pp. 570-579). Oxford University Press.
167. Harbert, W. (2007). *The Germanic Languages [Cambridge Language Surveys]*. Cambridge University Press.

168. Hartweg, F., & Wegera, K. P. (2005). *Frühneuhochdeutsch. Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. 2., neu bearbeitete Auflage.* Max Niemeyer Verlag.
169. Härd, J. E. (1980). Mittelniederdeutsch. In Hans Peter Althaus, Helmut Henne and Herbert Ernst Wiegand (Eds.), *Lexikon der Germanistischen Linguistik 2* (pp. 584-588). Niemeyer.
170. Harris, A. C., & Campbell, L. (1995). *Historical syntax in cross-linguistic perspective.* CUP.
171. Haspelmath, M. (1997). *Indefinite Pronouns.* Oxford University Press.
172. Haspelmath, M. (1998). Does grammaticalization need reanalysis? *Studies in Language* 22(2), 315-351.
173. Haspelmath, M. (1999). Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* 37(6), 1043-1068.
174. Haspelmath, M. (2004). On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. In O. Fischer, M. Norde, & H. Perridon (eds.), *Up and Down the Cline – The Nature of Grammaticalization* (pp. 17-44). John Benjamins Publishing Company.
175. Haugen, E. (1984). *Die Skandinavischen Sprachen. Eine Einführung in ihre Geschichte.* Helmut Buske Verlag.
176. Hauptmann, R. (1994). Sentential Negation in German: Evidence for NegP. *Cornell Working Papers in Linguistics*, 12, 46-71.
177. Heine, B. (2003a). Grammaticalization. In B. D. Joseph & R. D. Janda (Eds.), *The Handbook of Historical Linguistics* (pp. 575-601). Malden, Mass.
178. Heine, B. (2003b). On degrammaticalization. In K. Burridge & B. Blake (Eds.), *Historical Linguistics 2001 : Papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics* (pp. 163-179). Melbourne. Amsterdam, Philadelphia.
179. Heine B., Claudi, U. & Hünnemeyer, F. (1991). *Grammaticalization. A Conceptual Framework.* Chicago: University of Chicago Press.
180. Heine, B., & Kuteva, T. (2005). *Language contact and grammatical change.* Cambridge University Press.

181. Heine, B., & Reh, M. (1984). *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Buske.
182. Helbig, G., & Albrecht, H. (1993). *Die Negation*. Langenscheidt Verlag Enzyklopädie.
183. Helbig, G., & Buscha, J. (2001). *Deutsche Grammatik*. Langenscheidt.
184. Hennings, T. (2012). *Einführung in das Mittelhochdeutsche*. De Gruyter.
185. Herburger, E. (2011). Negation. In Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn & Paul Portner (eds.), *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*, Vol. 2 (pp. 1641-1660). Mouton de Gruyter.
186. Hinterhölzl, R. (2009). The role of information structure in word order variation and word order change. In R. Hinterhölzl & S. Petrova (Ed.), *Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic* (pp. 45-66). Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110216110.1.45>
187. Hinterhölzl, R. (2010a). Information Structure and Unmarked Word order in (Older) Germanic. In Malte Zimmermann, and Caroline Féry (eds.), *Information Structure: Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199570959.003.0012>
188. Hinterhölzl, R. (2010b). Zur Herausbildung der Satzklammer im Deutschen: Ein Plädoyer für eine informationsstrukturelle Analyse. In A. Ziegler & C. Braun (Ed.), *Historische Textgrammatik und Historische Syntax des Deutschen: Traditionen, Innovationen, Perspektiven. Band 1: Diachronie, Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch. Band 2: Frühneuhochdeutsch, Neuhochdeutsch*. (pp. 121-138). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219944.121>
189. Hinterhölzl, R., & Kemenade, A. (2012). The interaction between syntax, information structure and prosody in word order change. In T. Nevalainen & E. C. Traugott (Eds.), *The Oxford Handbook of the History of English* (pp. 1154-1181).
190. Hinterhölzl, R., Petrova, S., Solf, M. (2005). Diskurspragmatische Faktoren für Topikalität und Verbstellung in der althochdeutschen Tatianübersetzung (9. Jh.). In Ishihara Shinichiro, Michaela Schmitz, und Anne Schwarz (Hrsg.), *Interdisciplinary Studies on Information Structure 3* (S. 143-183). Potsdam Universitätsverlag.

<https://publishup.uni-potsdam.de/opus4->

[ubp/frontdoor/deliver/index/docId/780/file/isis03_5hinterhoelzl_etal.pdf](http://ubp.frontdoor.deliver/index/docId/780/file/isis03_5hinterhoelzl_etal.pdf)

191. Hirt, H. (1929). *Indogermanische Grammatik. Teil V: Der Akzent*. Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
192. Hockett, Ch. F. (1967). *A course in Modern Linguistics*. The Macmillan Co.
193. Hopper, P. J. (1975). *The syntax of the simple sentence in Proto-Germanic*. The Hague: Mouton.
194. Hopper, P. J. (1979). Aspect and foregrounding in discourse. In T. Givón (Ed.), *Discourse and Syntax. Syntax and Semantics* (pp. 213-241). Academic Press.
195. Hopper, P. J. (1987a). Emergent Grammar. In *Papers of the 13th Annual Meeting, Berkeley Linguistic Society* (pp.139–157). Berkeley Linguistic Society.
196. Hopper, P. J. (1987b). Stability and change in VN/NV alternating languages. A study in pragmatics and linguistic typology. In J. Verschueren & M. Bertucelli-Papi (eds.), *The Pragmatic Perspective* (pp. 455-476). Benjamins.
197. Hopper, P. J. (1988). Emergent Grammar and the A Priori Grammar Postulate. In D. Tannen (Ed.), *Linguistics in Context* (pp. 117–134). Ablex.
198. Hopper, P. J. (1998). Emergent grammar. In M. Tomasello (ed.), *The New Psychology of Language* (pp. 155–175). Erlbaum. Hopper, P.J. & S.A. Thompson.
199. Hopper, P. J. (1991). On some principles of grammaticization. In E. C. Traugott, & B. Heine (Eds.), *Approaches to grammaticalization* (pp. 17-35). John Benjamins Publishing Company.
200. Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
201. Horn, L. R. (2001). *A Natural History of Negation*. University of Chicago Press.
202. Horn, L. R. (2018). “Sentence Connectives in Formal Logic”, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/connectives-logic/>
203. Horodilova, T. (2022a, December 02-03). Early grammaticalization of sentence negation pattern in Old High German religious texts [conference proceedings].

The 5th Kyiv and Bialystok conference on Theoretical and Applied Linguistics (pp. 9-10). Kyiv-Bialystok.

204. Horodilova, T. (2022b). Negative constructions in the history of German: the case of multiple negation. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки*, 1 (96), 75-87. [https://doi.org/10.35433/philology.1\(96\).2022.75-86](https://doi.org/10.35433/philology.1(96).2022.75-86)

205. Horodilova, T. (2023, May 11-12). On a problem related to the grammaticalization of negative constructions in Old Germanic languages [conference proceedings]. *The Fourth International conference "Explorations in Romance and Germanic philology"*. Kyiv, Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine.

206. Horodilova, T. (2023a). Word order strategies in the Old High German negative sentence. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки*, 3 (101), 115-127. [https://doi.org/10.35433/philology.3\(101\).2023.115-127](https://doi.org/10.35433/philology.3(101).2023.115-127)

207. Horodilova, T. (2023b). West Germanic diachronic constant: the case of negative constructions. *Studia Anglica Resoviensia*, 20(118), 58-70. <https://doi.org/10.15584/sar.2023.20.3>

208. Нурин О. (2020). Lexical and grammatical hedging as the means of author's modality. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 2(93), 96-103. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(93\).2020.96-103](https://doi.org/10.35433/philology.2(93).2020.96-103)

209. Нурин О. (2022). Humanization tendencies in Present-day English grammar. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 2(97), 61-69. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(97\).2022.61-69](https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.61-69)

210. Ingham, R. (2008). Contact with Scandinavian and Late Middle English Negative Concord. *Studia Anglica Posnaniensia*, 44, 121-137.

211. Jacobs, J. (1991). Negation. In A. von Stechow & D. Wunderlich (Eds.), *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research* (pp. 560-596). Mouton de Gruyter.

212. Jacobs, J. (1992). Einführung. In J. Jacobs (Hrsg.), *Informationsstruktur und Grammatik* (Linguistische Berichte, Sonderheft 4/1991-1992) (SS. 7-16). Westdeutscher Verlag.
213. Jäger, A. (2003). *Negation in Old High German*. Ms. University of Jena.
214. Jäger, A. (2005). Negation in Old High German. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 24(2), 227-262. <http://dx.doi.org/10.1515/zfsw.2005.24.2.227>
215. Jäger, A. (2007). On the diachrony of polarity types of indefinites. In H. Zeijlstra & J.-P. Soehn (eds.), *Proceedings of the Workshop on Negation and Polarity* (pp. 92-98). Tübingen (SFB 441).
216. Jäger, A. (2008). *History of German Negation*. John Benjamins Publishing Company.
217. Jäger, A. (2009). Sources of change in the German syntax of negation. In Paola Crisma, & Giuseppe Longobardi (Eds.), *Historical Syntax and Linguistic Theory* (pp. 110-127). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199560547.003.0007>
218. Jespersen, O. (1917). *Negation in English and other languages*. HØrst.
219. Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of grammar*. Allen & Unwin.
220. Jespersen, O. (1931). *A modern English grammar on historical principles I-VII, 1909-1949*. Part V (fourth volume). Allen and Unwin.
221. Jucker, A.H. (2018). Historische Pragmatik. In Liedtke, F., Tuchen, A. (eds), *Handbuch Pragmatik*. J.B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04624-6_13
222. Kayne, R. (1984). *Connectedness and Binary Branching*. Foris.
223. Keller, R. (1994). *On Language Change. The Invisible Hand in Language*. Routledge.
224. Kemenade, van A. (1997). Negative Initial Sentences in Old and Middle English. *Studia Anglica Posnaniensia* 31, 91-104. https://www.researchgate.net/publication/264942725_Negative-initial_sentences_in_Old_and_Middle_English

225. Kemenade, A. (2000). Jespersen's cycle revisited: Formal properties of grammaticalization. In S. Pintzuk, G. Tsoulas, & A. Warner (Eds.), *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms* (pp. 51-74).
226. King, R. (1999). *Indian Philosophy. An Introduction to Hindu and Buddhist Thought*. Georgetown University Press.
227. Kiparsky, P. (1995). The Indo-European Origins of Germanic Syntax. In A. Battye & I. Roberts (Eds.). *Clause Structure and Language Change* (pp. 140-169). Oxford University Press.
228. Kiparsky, P. & Condoravdi, C. (2006). Tracking Jespersen's cycle. In Mark Janse, Brian Joseph, & Angela Ralli (eds.), *Proceedings of the 2nd international conference of Modern Greek dialects and linguistic theory, 172-197*. University of Patras.
229. Klima, E. S. (1964). Negation in English. In Fodor, Jerry A. & Jerrold J. Katz (eds.), *The Structure of Language* (pp. 246-323). Prentice-Hall.
230. Koike, K. (2017). The development of negative initial constructions in the history of English. *English Linguistics*, 33(2), 307-339. https://doi.org/10.9793/elsj.33.2_307
231. Kolesnyk O. (2021). The Mythic Multiverse Through the Scope of Language: The "Procedural Anatomy" of Verbal Modelling. *COGNITIVE STUDIES | ÉTUDES COGNITIVES*, 21, 1-18. <https://doi.org/10.11649/cs.2447>
232. Kolesnyk O. (2023). JÖTNAR as "supernatural beings": a cognitive matrix of the Old Norse verbal representations. *STUDIA PHILOLOGICA. Філологічні студії. Збірник наукових праць*, 2(21), 56-76. <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2023.215>
233. Koster, J. (1975). Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
234. Krifka, M. (2010). How to interpret "expletive" negation under bevor in German. In T. Hanneforth & G. Fanselow (eds.), *Language and Logos. Studies in Theoretical and Computational Linguistics* (pp. 214-236). Berlin: Akademie Verlag.
235. Kuryłowicz, J. (1965). *Zur Vorgeschichte des germanischen Verbalsystems*. In Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung: Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag. (pp. 242-247). Akademie-Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783112618141-026>

236. Labov, W. (1972). *Language in the Inner City: Studies in Black English Vernacular*. Basil Blackwell.
237. Ladusaw, W. (1980). *Polarity sensitivity as inherent scope relations*. Garland.
238. Ladusaw, W. (1992). Expressing Negation. In C. Barker & D. Dowty (Eds.), *SALT II. Proceedings from the Second Conference on Semantics and Linguistic Theory* (pp. 237-259). Ohio State University.
<https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/SALT/article/view/3030>
239. Ladusaw, W. (1993). Negation, Indefinites, and the Jespersen Cycle. In J. S. Guenter, B. A. Kaiser & C. C. Zoll (Eds.), *Proceedings of the Nineteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. General Session and Parasession on Semantic Typology and Semantic Universals* (pp. 437-446). Berkeley Linguistics Society.
240. Ladusaw, W. (1997). Negation and Polarity Items. In S. Lappin (Ed.), *The Handbook of Contemporary Semantic Theory* (pp. 321-343). Wiley-Blackwell.
241. Laka, I. (1990). *Negation in Syntax: On the nature of functional categories and projections* [PhD Dissertation]. MIT.
242. Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and The Mental Representation of Discourse Referents*. Cambridge University Press.
243. Larrivé, P. (2001). *L'interprétation des phrases négatives: portée et foyer des négations en français*. Champs linguistiques. Duculot.
244. Larrivé, P., & Ingham, R. P. (Eds.). (2011). *The Evolution of negation*. De Gruyter Mouton.
245. Lasnik, H. (1972). *Analysis of negation in English* [PhD thesis]. MIT.
246. Lass, R. (1997). *Historical linguistics and language change*. CUP.
247. Lass, R. (2000). Remarks on (UN)idirectionality. In O. Fischer, A. Rosenbach & D. Stein (Eds.), *Pathways of change. Grammaticalization in English* (pp. 207-227). John Benjamins Press. <https://doi.org/10.1075/slcs.53.11las>
248. Ledgeway, A. & Schifano, N. (2023). Negation and Verb-Movement in Romance: New Perspectives on Jespersen's Cycle. *Probus*, 35(1), 151-211.
<https://doi.org/10.1515/probus-2022-0016>

249. Lehmann, Ch. (1995). *Thoughts on grammaticalization*. München, New Castle: LINCOM EUROPA.
250. Lehmann, W. P. (1978). Changes in the Negative Sentence Pattern in German. In D. Hartmann, H. Linke & L. Otto (Hrsg.), *Sprache in Gegenwart und Geschichte* (ss. 94-109). Böhlau Verlag.
251. Lehmann, W. P. (1994). Gothic and the reconstruction of Proto-Germanic. In Ekkehard König & Johan van der Auwera (eds.), *The Germanic Languages* (pp. 19-37). Routledge.
252. Lehmann, W. P. (2005-2007). *A Grammar of Proto-Germanic*. In J. Slocum (ed.). The University of Texas at Austin, Linguistics Research Center.
253. Lenerz, J. (1984). *Syntaktischer Wandel und Grammatiktheorie. Eine Untersuchung an Beispielen aus der Sprachgeschichte des Deutschen*. Niemeyer.
254. Lenerz, J. (1985). Diachronic syntax: verb position and COMP in German. In Jindřich Toman (Ed.), *Studies in German Grammar* (pp. 103-132). Dordrecht: Foris.
255. Lenz, B. (1996). Negationsverstärkung und Jespersens Zyklus im Deutschen und in anderen europäischen Sprachen. In E. Lang & G. Zifonun (eds.), *Deutsch – Typologisch* (ss. 183-200). Gruyter.
256. Lewis, D. (2013). *Convention. A Philosophical Study*. Wiley-Blackwell Publishing.
257. Lichtenberk, F. (1991). On the gradualness of grammaticalization. In E. C. Traugott & B. Heine (eds.), *Approaches to Grammaticalization, vol. 1. Focus on theoretical and methodological issues* (pp. 37-80). John Benjamins Publishing Company.
258. Lightfoot, D. W. (1979). *Principles of diachronic syntax*. Cambridge University Press.
259. Lightfoot, D. W. (1991). *How to set parameters: Arguments from language change*. MIT Press.
260. Lightfoot, D. W. (1999). *The Development of Language: Acquisition, change, and evolution*. Blackwell.

261. Luraghi, S. (1995). The pragmatics of verb-initial sentences in some ancient Indo-European languages. In P. Downing & M. Noonan (eds.), *Word Order in Discourse* (pp. 355-386). John Benjamins Publishing Company.
262. Lühr, R. (2009). Translating information structure: A study of Notker's translation of Boethius's Latin *De Consolatione Philosophiae* into Old High German. In R. Hinterhölz & S. Petrova (eds.), *Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic*. Mouton de Gruyter.
263. Lyons, J. (1969). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge University Press.
264. Makhachashvili R., Semenist I. (2021). Linguistic philosophy of cyberspace. *25th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics and Informatics (WMSCI 2021)*. Vol. 2. (pp. 24-29). https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85118596479&origin=resultslist&featureToggles=FEATURE_VIEW_PDF:1
265. Mathesius, W. A. (1975). *Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. ACADEMIA.
266. Maurer, F. (1924). Zu Anfangsstellung des Verbs im Deutschen. In Wilhelm Horn (Hrsg.), *Beiträge zur germanischen Sprachwissenschaft. Festschrift für Otto Behaghel* (S. 141-184). Heidelberg: Carl Winter.
267. Maurer, F. (1926). *Untersuchungen über die deutsche Verbstellung in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Germanische Bibliothek 2, 21). Heidelberg: Winter.
268. Meillet, A. (1948). L'évolution des formes grammaticales, *Scientia*, 12, 26, 130-148. (Milan 1912). (Reprinted : Linguistique historique et linguistique generale).
269. Miestamo, M. (2005). *Standard Negation. The Negation of Declarative Verbal Main Clauses in a Typological Perspective [Empirical Approaches to Language Typology 31]*. Mouton de Gruyter.
270. Miestamo, M. (2007). Negation - An Overview of Typological Research. *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 552-570.
271. Miestamo, M. (2017). Negation. In A. Y. Aikhenwald & R. M. W. Dixon (Eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Typology* (pp. 405-439). Cambridge University Press.

272. Miller, D. G. (2019). *The Oxford Gothic Grammar*. Oxford University Press.

273. Moeschler, J. (1997). La négation comme expression procédurale. In D. Forget, P. Hirschbühler, F. Martineau & M-L. Rivero (Eds.), *Negation and Polarity. Syntax and Semantics* (pp. 231–249). John Benjamins.

274. Molnár, V. (1991). *Das Topik im Deutschen und im Ungarischen*. Almqvist & Wiksell International.

275. Mooijaart, M. (2010, 6-10 July). The negation particle *ne* in the historical dictionaries of Dutch. In A. Dykstra & T. Schoonheim (Eds.), *2010 Proceedings of the XIV EURALEX International Congress*. Leeuwarden/Ljouwert: Fryske Akademy – Afûk. <https://euralex.org/publications/the-negation-particle-ne-in-the-historical-dictionaries-of-dutch/>

276. Mourek, V. E. (1903). *Zur Negation im Altgermanischen*. Prague: Verlag der Kgl. Bömischen Gesellschaft der Wissenschaften.

277. Nevalainen, T. (1998). Social mobility and the decline of multiple negation in Early Modern English. In J. Fisiak and M. Krygier (Eds.), *Advances in English Historical Linguistics* (pp. 263-292). De Gruyter Mouton.

278. Newmeyer, F. J. (2002). *Generative Linguistics. A Historical Perspective*. Routledge.

279. Noel, A. H. P. (2015). *Wackernagels Gesetz im Deutschen. Zur Interaktion von Syntax, Phonologie und Informationsstruktur*. Gruyter, 2015.

280. Norde, M. (1995, August). Grammaticalization versus reanalysis. The case of possessive constructions in Germanic. In R. M. Hogg & L. Bergen (Eds.), *Historical Linguistics. Selected papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics, Bd. 2* (pp. 211-222). Amsterdam, Philadelphia, 211–222.

281. Norde, M. (2002). The final stages of grammaticalization. Affixhood and beyond. In G. Diewald & I. Wischer (Eds.), *New reflection on grammaticalization* (pp. 45-65).

282. Ouhalla, J. (1990). Sentential Negation, Relativized Minimality and the Aspectual Status of Auxiliaries. *The Linguistic Review*, 7(2), 183-231.

283. Ouhalla, J. (1997). The Structure and Logical Form of Negative Sentences. *Linguistic Analysis*, 27, 220-224.
284. Önnersfors, O. (1997). *Verb-erst-Deklarativsätze. Grammatik und Pragmatik*. [Doctoral Thesis (monograph), German]. Almqvist & Wiksell International.
285. (2012). 21 Old English: Pragmatics and discourse. In A. Bergs & L. Brinton (Ed.), Volume 1 (pp. 325-340). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110251593.325>
286. Paslawska, A. (2022). Negation im deutsch-ukrainischen Sprachvergleich. *Muttersprache*, 132(2), 136-150. <https://doi.org/10.53371/60348>
287. Paul, H. (1898). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Dritte Auflage. Halle: Max Niemeyer.
288. Paul, H. (2007 (1920)). *Deutsche Grammatik. Band IV: Syntax*. Halle: Niemeyer.
289. Payne, J. R. (1985). Negation. In Timothy Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, Vol. 1: Clause Structure (pp. 197-242). Cambridge University Press.
290. Penka, D. (2011). *Negative Indefinites*. Oxford University Press.
291. Penka, D., & Stechow, Arnim von. (2001). Negative Indefinita unter Modalverben. In R., Müller & M., Reis (Eds.), *Modalität und Modalverben im Deutschen* (pp. 263-286). Buske.
292. Penka, D., & Zeijlstra, H. (2010). Negation and polarity: an introduction. *Natural Linguistic Theory* 28(4), 771-786. <https://doi.org/10.1007/s11049-010-9114-0>
293. Pensel, F. (1981). Die Satznegation. In I. Gerhardt Kettmann & J. Schildt (Eds.), *Zur Ausbildung der Norm der deutschen Literatursprache auf der syntaktischen Ebene (1470-1730)* (SS. 285-326). Akademie-Verlag.
294. Penzl, H. (1986). *Althochdeutsch*. Peter Lang.
295. Peters, R. (1998). Zur Sprachgeschichte des niederdeutschen Raumes. In W. Besch & H. J. Solms (Eds.). *Regionale Sprachgeschichte* [special issue of *Zeitschrift für deutsche Philologie* 117] (pp. 108-127).

296. Petrova, S., & Solf, M. (2009). On the methods of information-structural analysis in texts from historical corpora: A case study on Old High German. In R. Hinterhölzl & S. Petrova (Hrsg.), *Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic* (pp. 121-160). Mouton de Gruyter.
297. Petrova, S. & Hinterhölzl, R. (2010). Evidence for two types of focus positions in Old High German. In G. Ferraresi & R. Lühr (eds.), *Diachronic Studies on Information Structure: Language Acquisition and Change* (pp. 189-217). De Gruyter.
298. Pickl, S. (2017). Neues zur Entwicklung der Negation im Mittelhochdeutschen. Grammatikalisierung und Variation in oberdeutschen Predigten. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*, 139/1, 1-46.
299. Plato., & Jowett, B. (1937). *The dialogues of Plato*. Random House.
300. Polenz von, P. (1994). *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band II. 17. und 18. Jahrhundert*. Walter de Gruyter.
301. Polenz von, P. (2009). *Geschichte der deutschen Sprache*. Walter de Gruyter.
302. Pollock, J.-Y. (1989). Verb movement, UG and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20, 365-424.
303. Pollock, J.-Y. (1991). Verb movement, UG and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20, 233-252.
304. Pulgram, E. (1983). The Reduction and Elimination of Redundancy. *Essays in Honor of Charles F. Hockett*, 107-125.
305. Ramers, K. (2005). Die Verbstellung im Althochdeutschen. *Verbposition in Old High German*, 33(1), 78-91. <https://doi.org/10.1515/zfgl.2005.33.1.78>
306. Reinhart, T. (1981). Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics. *Philosophica* 27, 53-93.
307. Rey, G. (2020). *Representation of language*. Oxford University Press.
308. Riecke, J. (2016). *Geschichte der deutschen Sprache. Eine Einführung*. Reclam.
309. Rizzi, L. (1991). Residual verb second and the *wh*-criterion. University of Geneva.

310. Rizzi, L. (1997). The Fine Structure of the Left Periphery. In L. Haegeman (Ed.), *Elements of Grammar* (pp. 281-337). Kluwer.
311. Robeets, M., & Cuyckens, H. (2013). Towards a typology of shared grammaticalization. In *Shared grammaticalization with special focus on the Transeurasian languages* (pp. 1-23). John Benjamins Publishing Company.
312. Roberts, I. (1993). *Verbs and diachronic syntax*. Kluwer.
313. Roberts, I. (2007). *Diachronic syntax*. Oxford.
314. Roelcke, Th. (1998). Typologische Unterschiede in den Varietäten des Deutschen. In W. Besch, A. Betten, O. Reichmann & S. Sonderegger (Eds.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2., veränderte und erweiterte Auflage*. (SS. 1000-1013). Mouton de Gruyter.
315. Rowlett, P. (1998a). A non-overt negative operator in French. *Probus*, 10, 185-206.
316. Rowlett, P. (1998b). *Sentential Negation in French*. Oxford University Press.
317. Russel, B. (1905). On Denoting. *Mind*, 14(56). 479-493.
[https://www.uvm.edu/~lдерosse/courses/lang/Russell\(1905\).pdf](https://www.uvm.edu/~lдерosse/courses/lang/Russell(1905).pdf)
318. Russell, B. (1956). *Logic and Knowledge. Essays 1901-1950*. Georg Allen & Unwin LTD. The Macmillan Company.
319. Saibene, M. G. A., & Buzzoni, M. (2006). *Manuale di linguistica germanica*. Gialpino.
320. Sansalvador, C. F. (2013). *Negation in Germanic Languages: A micro-typological study on negation*. Stockholms Universitet. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:641563/FULLTEXT02>
321. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt Brace.
322. Sapp, C. D. (2007). Focus and verb order in Early New High German: Historical and contemporary evidence. In Sam Featherston & Wolfgang Sternefeld (Eds.), *Roots. Linguistics in Search of its Evidential Base* (pp. 299-318). Mouton de Gruyter.

323. Sapp, C. D. (2014). Extraposition in Middle and New High German. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 17, 129-156. <https://doi.org/10.1007/s10828-014-9066-6>
324. Sapp, C. D. (2016). Word order patterns in the Old High German right periphery and their Indo-European origins. *Diachronica* 33(3), 367-411. <https://www.jbe-platform.com/content/journals/15699714/33/3>
325. Saussure, F. (1967). *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Berlin, New York.
326. Schildt, J. (1984). *Abriß der Geschichte der deutschen Sprache*. Akademie-Verlag.
327. Schlachter, E. (2012). *Syntax and Informationsstruktur im Althochdeutschen. Untersuchungen am Beispiel der Isidor-Gruppe*. Heidelberg: Winter.
328. Schmid, H.-U. (2017). *Einführung in die deutsche Sprachgeschichte*. J. B. Metzler Verlag.
329. Schmidt, S. J. (1973). Texttheoretische aspekte der negation. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik (ZGL)*, 1(2), 178-208. <https://doi.org/10.1515/zfgl.1973.1.2.178>
330. Schmidt, W. (2013). *Geschichte der deutschen Sprache*. 11. Auflage. S. Hirzel Verlag.
331. Schutter de, G. (1994). Dutch. In E. König & J. van der Auwera (Eds.), *The Germanic Languages* (pp. 439-477). Routledge.
332. Schwabe, K., & Winkler, S. (Eds.). (2007). *On information structure, meaning and form. Generalization across languages*. John Benjamins Publishing Company.
333. Shannon, C. E., & Warren, W. (1964). *The mathematical theory of communication*. University of Illinois Press.
334. Smith, J. (1971). *Word Order in the Older Germanic Dialects* [PhD Dissertation]. University of Illinois.
335. Sonderegger, S. (2003). *Althochdeutsch Sprache und Literatur: Eine Einführung in das älteste Deutsch. Darstellung und Grammatik* (3. Aufl). Walter de Gruyter.

336. Steube, A. (1996). Informationsstrukturierung an der Nahstelle zwischen Grammatik und Textlinguistik. In Volker Hertel Irmhild Barz, Regine Metzler & Brigitte Uhlig (eds.), *Sprache und Kommunikation im Kulturkontext* (pp. 207-214). Peter Lang.
337. Stickel, G. (1970). *Untersuchungen zur Negation im heutigen Deutsch*. Friedr. Vieweg+Sohn GmbH.
338. Sudhoff, S. (2010). *Focus particles in German. Syntax, prosody, and information structure*. John Benjamins Publishing Company.
339. Swart, de H. (2010). *Expression and interpretation of negation: an OT typology*. Springer.
340. Szczepaniak, R. (2011). *Grammatikalisierung im Deutschen. Eine Einführung* (2 Auflage). Narr Verlag.
341. Tasker, N. (2022). The case for elimination about words. *Synthese* 200, 351, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03846-0>
342. Tomasselli, M. (1995). Cases of Verb Third in Old High German. In A. Battye & I. Roberts (eds.), *Clause Structure and Language Change* (pp. 345-369). Oxford University Press.
343. Tomasello, M. (2002). Introduction. In M. Tomasello (Ed.), *The New Psychology of Language*. Vol. 2. Mahrah (NJ). Lawrence Erlbaum Associates.
344. Traugott, E. (1999). Grammaticalization and Lexicalization. In K. Brown & J. Miller (Eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories* (pp. 177-183). Elsevier.
345. Traugott, E. C. (1992). Syntax. In R. M. Hogg (Ed.), *The Cambridge History of the English Language*. Vol. 1: The Beginning to 1066 (pp. 168-289). Cambridge University Press, 1992. P. 168-289.
346. Traugott, E., & Heine, B. (1991). Introduction. In E. C. Traugott & B. Heine (Eds.), *Approaches to grammaticalization. Typological studies in language, 19* (pp. 1-14). John Benjamins.
347. Traugott, E., & Trousdale, G. (2010). Gradience, gradualness and grammaticalization: How do they intersect? In *Gradience, Gradualness and Grammaticalization* (pp. 19-44). John Benjamins Publishing Company.

348. Valin, van R. D. (2001). *An introduction to syntax*. Cambridge University Press.
349. Veloudis, I. (2022). The natural history of negation phenomena. *Lingua*, 271, 103246. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2022.103246>
350. Vikner, S. (2001). *Verb movement variation in Germanic and optimality theory* [Doctoral dissertation]. Tübingen.
351. Vogel, P. (2012). *Sprachgeschichte. Kurze Einführungen in die germanistische Linguistik. Band 13*. Universitätsverlag WINTER.
352. Vossen, F. (2016). *On the typology of the Jespersen cycles* [Doctoral dissertation]. University of Antwerp.
353. Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indo-germanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen 1*, 333-436.
354. Wal, van der M. J., & Quad, A. (1994). Old and Middle Continental West Germanic. In Ekkehard König & Johan van der Auwera (Eds.), *The Germanic Languages* (pp. 72-109). Routledge.
355. Walkden, G. (2014). *Syntactic reconstruction and Proto-Germanic*. Oxford University Press.
356. Wallage, Ph. (2005). Negation in Early English: parametric variation and grammatical competition [PhD thesis]. University of York.
357. Wansing, H. (2001). Negation. In L., Goble (Ed.), *The Blackwell Guide to Philosophical Logic* (pp. 415-436). Blackwell Publishing.
358. Wayne, H. (2007). *The Germanic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
359. Weddige, H. (1999). *Mittelhochdeutsch. Eine Einführung. 3. Auflage*. C. H. Beck.
360. Weerman, F. (1989). *The V2 conspiracy: a synchronic and diachronic analysis of verbal positions in Germanic languages*. Foris.
361. Weiß, H. (1998). *Syntax des Bairischen. Studien zur Grammatik einer natürlichen Sprache*. Max Niemeyer Verlag.

362. Weiß, H. (2000). Three Types of Negation: A Case Study in Bavarian. In Sief Barbiers, Leonie Cornips, Susanne van der Kleij (Eds.), *Syntactic Microvariation* [Electronic Book]. University of Regensburg. <https://books.meertens.knaw.nl/synmic/pdf/weiss.pdf>
363. Weiß, H. (2002). Morphology and Syntax in Cross-Linguistic Perspective. In Heike Wiese, Horst Simon (Eds.), *Pronouns: Grammar and Representation* (pp. 85-107). Benjamins.
364. Werner, A. (2003). Autonomous and non-autonomous components of 'grammatic(al)ization': economy criteria in the emergence of German negation. *STUFF Language Typology and Universals*, 56(4), 325-365.
365. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics. Primes and Universals*. Oxford University Press.
366. Willis, D., Lucas C., & Breitbarth, A. (2013). Comparing diachronies of negation. In Willis, David/Lucas, Christopher/Breitbarth, Anne (Eds.), *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean* (pp. 1-50) (Vol. 1.: Case studies).
367. Witzhausen, E. (2019). Von Negation zu Domänensubtraktion: Die Funktion der Negationspartikel ne/en im Mittelniederdeutschen. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 141(1), 1-30. <https://doi.org/10.1515/bgsl-2019-0001>
368. Witt, E-J. C., & Gillette, M. (1999, March 15). *What is Linguistic Redundancy?* [A Technical Report]. University of Chicago. <https://www.math.rug.nl/~ernst/linguistics/redundancy3.pdf>
369. Wolf, N. (2000). Syntax des Mittelhochdeutschen. In Armin Burkhardt, Hugo Steger & Herbert Ernst Wiegand (Eds.), *Sprachgeschichte* (2. Auflage), (ss. 1351-1358) (Band 2.2). Walter de Gruyter.
370. Wouden, T. (1997). *Negative contexts. Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge.
371. Wouden, van der T., & Zwarts, F. (1993). A semantic analysis of negative concord. In U. Lahiri & A. Wyner (eds.), *SALT III. Proceedings of the third conference on*

semantics and linguistic theory (pp. 202-219). Cornell University Department of Modern Languages and Linguistics.

372. Wright, J. (1966). *Grammar of the Gothic Language*. Oxford University Press.

373. Zanuttini, R. (1997). *Negation and clause structure: a comparative study of Romance languages*. Oxford University Press.

374. Zanuttini, R. (2001). Sentential negation. In Mark Baltin & Chris Collins (Eds.), *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory* (pp. 511-535). Blackwell.

375. Zeijlstra, H. (2002). What Dutch Jespersen Cycle may reveal about Negative Concord. In Alexiadou, A., Fischer, S. & Stavrou, M. (Eds.), *Papers from the workshop 'Language change from a Generative Perspective'* (pp. 183-206). Potsdam.

376. Zeijlstra, H. (2004). *Sentential negation and negative concord* [Doctoral dissertation]. Utrecht University.

https://www.lotpublications.nl/Documents/101_fulltext.pdf

377. Zeijlstra, H. (2008). *Negative Concord is Syntactic Agreement*. Ms., University of Amsterdam.

378. Zeijlstra, H. (2023). Pas de Problème: The Distribution and Nature of Double Negation in French and Other Romance Negative Concord Languages. *Languages* 8(2):118. <http://dx.doi.org/10.3390/languages8020118>

379. Zifonun, G. (1977). *Bereiche der Negation*. In *Semantische Studien, Bd. 37*. TBL Verlag Gunter Narr.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

380. Русанівський, В., Тараненко О., та Зяблюк, М. П. (Ред.). (2004). *Українська мова*. Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана.

381. Шинкарук, В. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.

382. Blackburn, S. (2005). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford University Press.

383. Bochart, D. M. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of Philosophy*. 10 volume set. 6th volume (2nd edition). Macmillan Reference USA.

384. Brown, K, & Ogilvie, S. (Eds.). (2008). *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Elsevier Science.
385. Bussmann, H. (1999). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Routledge.
386. Campbell, L., & Mixco, M. (2007). *A Glossary of Historical Linguistics*. Edinburgh University Press.
387. Duden. (2009). *Die Grammatik. Band 4. Herausgegeben von den Dudenredaktion*. Dudenverlag.
388. *Encyclopedia of Linguistics*. (2005). Ph. Strazny (Ed.). Routledge.
389. Henning, B. (2022). *Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (7. Auflage). De Gruyter.
390. Lexer, M. (1992). *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Band 2. N-U. Hirzel Verlag.
391. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. (1854). 3 Bände. Mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke (Hrsg.). Zweiter Band – S. 1866. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
392. Reichmann, O. (Ed.). (2019). *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch. Band 9.2. Berlin*. De Gruyter.
393. Schützeichel, R. (2012). *Althochdeutsches Wörterbuch: 7., durchgesehene und verbesserte Auflage*. De Gruyter, 2012. <https://doi.org/10.1515/9783110268812>
394. Tiefenbach, H. (2010). *Altsächsisches Handwörterbuch. A Concise Old Saxon Dictionary*. Walter de Gruyter.
395. Trask, R. L. (1996). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. Routledge.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Aelfric's Catholic Homilies*. (1997). [Text]. The first series, Edited by Peter Clemoes. Published for The Early English Text Society. Oxford University Press.
2. *Altfriesische Rechtsquellen: Text und Übersetzung*. (1963). Göttingen, Berlin, Frankfurt: Musterschmidt: Vandenhoeck und Ruprecht. -v.

3. Altsächsische Genesis. *Biblioteca Augustana* https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Genesis/gen_frag.html#frag1
4. Bazler Rezepte. (2007). In Stephan Müller (Hrsg.), *Althochdeutsche Literatur: eine kommentierende Anthologie: Althochdeutsch/Neuhochdeutsch, Altniederdeutsch/Neuhochdeutsch*. P. Reclam, 1 vol.
5. Ben Jonson. The Sad Shepherd or, A Tale of Robin Hood <https://www.hollowaypages.com/jonson1692shepherd.htm>.
6. *Beowulf*. (2000). A New Verse Translation. Seamus Heaney (Ed.). W. W. Norton & Company.
7. Berthold von Regensburg. Predigten. In *The Project Gutenberg EBook of the German Classics from the Fourth to the Nineteenth Century*, Vol. 1 (of 2), by Friedrich Max Müller. Release Date: March 7, 2016 [EBook #51389] https://www.gutenberg.org/cache/epub/51389/pg51389-images.html#BERTHOLD_VON_REGENSBURG
8. Brennu-Njalssaga (Njala). In *Dictionary of Old Norse Prose* <https://bornholmskobog.ku.dk/onp/onp.php?c117460>
9. Chaucer. The Knight's Tale. From *The Canterbury Tales* (Lines 117-146). <http://www.librarius.com/canttran/knighttr/knight0147-0174.htm>
10. Christus und die Samariterin. (2022). In S. Müller (Hrsg.), *Althochdeutsche Literatur. Eine kommentierte Anthologie* (S. 136). Stuttgart: Reclam.
11. Cristine Ebner. *Der Nonne von Engelthal Büchlein von der genaden uberlast (vor 1350)*. Justus-Liebig Universität Giessen. <https://www.uni-giessen.de/de/fbz/fb05/germanistik/absprache/sprachverwendung/gloning/tx/1350engt.htm>
12. *Cura Pastoralis. King Alfred's Pastoral Care*. (1881). With an English translation, the Latin text, Notes, and an Introduction. Edited by Henry Sweet. London: By N. Trübner & Co.
13. *Das Nibelungenlied*. Text und Einführung. (2017). 2. Auflage. Hermann Reichart (Hrsg.). De Gruyter.
14. *Das Volksbuch von Dr. Faust*. *Biblioteca Augustana*. https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/16Jh/Faustus/fau_intr.html

15. *Der althochdeutsche Isidor*. (1964). Nach der Pariser Handschrift und den Monseer Fragmenten. Nr. 63, 1. Auflage. Hans Egger (Hrsg.). Max Niemeyer Verlag.
16. *Diplomatarium Norvegicum*. (1847). Lange, Christian C. A. (Christian Christoph Andreas), 1810-1861. Norsk historisk kieldeskript-institut. Christiania, P. T. Malling.
17. Gotfried von Straßburg. *Tristan*. (2017). (15. Auflage). Band 1: Text. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch Verse 1-9982. Reclam.
18. Hartmann von Aue. *Gregorius*. (1992). Hermann Paul (Hrsg.), neu bearbeitet von Burghart Wachinger, 14., durchgesehene Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
19. Heinrich Wittenwiller. *Der Ring*. (2012). Text. Übersetzung. Kommentar. Röcke, Werner and Goldenbaum, Annika (Hrsg., Übers.). Berlin/Boston: Walter der Gruyter.
20. *Heliand*. <https://www.hieronymus.us.com/latinweb/Mediaevum/Heliand.htm>
21. Johannes von Tepl. *Der Ackermann*. Bibliotheca Augustana. https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/15Jh/Tepl/tep_tod.html
22. *King Alfred's Orosius*. (1883). Part 1. Edited by Henry Sweet. Published for The Early English Text Society by Trubner & CO.
23. *König Rother*. K. v. Bahder (Hrsg.). (1884). Halle: Max Niemeyer.
24. *Ludwigslied*. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Ludwigslied/lud_text.html
25. Martin Luther. *An den christlichen Adel Deutscher Nation*. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Traktate/An+den+christlichen+Adel+deutscher+Nation+von+des+christlichen+Standes+Besserung>
26. Martin Luther. *Ein Sendbrief vom Dolmetschen*. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Traktate/Ein+Sendbrief+vom+Dolmetschen>
27. Martin Luther. *Von der Freiheit eines Christenmenschen*. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Traktate/Von+der+Freiheit+eines+Christenmenschen>

28. Meister Ingold. *Das Goldene Spiel*. Bibliotheca Augustana. https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/15Jh/Ingold/ing_sp00.html
29. *Muspilli*. Bibliotheca Augustana. http://www.hs-13-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Muspilli/mus_frag.html
30. Notker der Deutsche. (1979). *Der Psalter*. Band 8. Psalm 1-50. Herausgegeben von Petrus W. Tax. Max Niemeyer Verlag.
31. Notker der Deutsche. (1988-1990). *Boethius, "De Consolatione Philosophiæ"*, Buch I/II-III-IV/V. (Die Werke Notkers des Deutschen Band 1-3). Herausgegeben von Petrus W. Tax. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
32. Notkers des teutschen Werke. Band 2. *Des Boethius tröstungen der philosophie*. <https://archive.org/details/notkersdesteutsch02notk>
33. *Of Reynaert the Fox/van den Vos Reynaerde*. (2009). Text and Facing Translation of the Middle Dutch Beast Epic. Andre Bouwman and Bart Besamusca. University Press,
34. *Otfrids Evangelienbuch*. (1882). Herausgegeben und erklärt von Oskar Erdmann. Halle S. A. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
35. *Poetic Edda. Old Norse-English diglot*. (2011). Old Norse: Karl Hildebrand and Hugo Gering, English: Henry Adams Bellows. Melbourne.
36. *Predigtsammlungen*. Titus. <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/ahd/klahddkm/klahd.htm?klahd041.htm>
37. *Prosalancelot*. Titus. <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/mhd/proslan1/prosl.htm>
38. Psalm 138. (1979). In Hans Joachim Gernentz (Hrsg.), *Althochdeutsche Literatur. Von der Benediktinerregel zum Ezzolied* (S. 196-201). Union Verlag Berlin.
39. Shakespeare, W. (1988). The Second Part of King Henry IV. A. L. Rowse (ed.). *The Annotated Shakespeare* (pp. 1216-1277). Histories. Greenwich House.
40. *Snorra Edda*. <https://www.voluspa.org/gylfaginning1-10.htm>
41. *Tatian*. Lateinisch und altdeutsch mit ausführlichem Glossar. (1892). Eduard Sievers (Hrsg.). Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh.

42. *The Blickling Homilies of the Tenth Century*. (1874). Part 1. Edited by the Rev. R. Morris, LL. D. London: Published for The Early English Text Society, N. Trübner & Co., 57 & 59 Ludgate Hill, E. C.
43. *The Monseer Fragments*. (1890). Newly collocated text with introduction, notes, grammatical treatise and exhaustive glossary and a photolithographic facsimile [Die Vorlage enth. Insgesamt 5 Werke. Reprint 2019 ed. De Gruyter]. George Allison Hench (Hrsg.). Strassburg: Karl J. Trübner.
44. *The Ormulum*. (1878). With Notes and Glossary of Dr. R. M. White. Edited by Rev. Robert Holt, M. A. Vol. 1. Oxford: At The Clarendon Press.
45. *The Owl and the Nightingale*. (1868). An Old English Poem. Edited by Francis Henry Stratmann. Krefeld : Printed for the Editor by Kramer and Baum.
46. *The Wulfila Bible* (The Gothic Bible).
https://wulfila.verbix.com/#google_vignette
47. *Wachtendonckse Psalmen*.
https://oudauregaans.fandom.com/nl/wiki/Wachtendonckse_Psalmen
48. *Wessobruner Gebet*. Bibliotheca Augustana. https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/08Jh/Wessobrunn/wes_text.html
49. Wolfram von Eschenbach. *Parzival*. (2003). Text und Übersetzung (2. Auflage). Walter der Gruyter.

ДОДАТОК А
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Городілова, Т. (2021). Синтаксична реалізація заперечного клітика *NICHT* у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*, 1, 38-44.
<https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-6>
2. Городілова, Т. (2022). Явище полінегації в історії німецької та англійської мови: випадок надлишковості. *Актуальні питання іноземної філології*, 16, 10-17.
<https://doi.org/10.32782/2410-0927-2022-16-2>
3. Horodilova, T. (2022). Negative constructions in the history of German: the case of multiple negation. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія Філологічні науки*, 1(96), 75-87.
[https://doi.org/10.35433/philology.1\(96\).2022.75-86](https://doi.org/10.35433/philology.1(96).2022.75-86)
4. Буніятова, І., та Городілова, Т. (2023). Кореляція між англосаксонським гомілетичним дискурсом і граматиною. *Studia Linguistica*, 22, 34-47. Особистий внесок аспіранта: підбір та систематизація емпіричного матеріалу граматичної підсистеми англійської мови X-XI ст. <https://doi.org/10.17721/StudLing2023.22.34-47>
5. Horodilova, T. (2023). Word order strategies in the Old High German negative sentence. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки*, 3(101), 115-127.
[http://dx.doi.org/10.35433/philology.3\(101\).2023.115-127](http://dx.doi.org/10.35433/philology.3(101).2023.115-127)
6. Horodilova, T. (2023). West Germanic diachronic constant: the case of negative constructions. *Studia Anglica Resoviensia*, 20(118), 58-70.
<https://doi.org/10.15584/sar.2023.20.3>
7. Городілова, Т. М. (2021, 21-22 травня). Механізми граматикизації у моделі реченнєвого заперечення. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 68-71). Одеса.
https://www.researchgate.net/publication/354511728_Mehanizmi_gramatikalizacii_u_modeli_recennevogo_zaperecenna

8. Городілова, Т. М. (2021, December 17-18). Граматикалізація заперечних конструкцій в історії германських мов. *The Globalization of Scientific Knowledge: Theoretical and Practical Research : Conference Proceedings* (pp. 61-63). Riga, Latvia : Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-164-0>
9. Городілова, Т. М. (2022, 19 квітня). Основні підходи до вивчення граматичних змін у германських мовах. *Сучасна філологія: теорія та практика* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (сс. 207-208) / Центр мовної підготовки Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України. Київ. https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_27759208.pdf
10. Городілова, Т. М. (2022, 25 травня). Граматикалізація німецького реченнєвого заперечення: розмитість і поступовість. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 55-57). Київ: КНЛУ. <https://knlu.edu.ua/konferentsii-i-seminary.html>
11. Городілова, Т. М. (2022, July 29-30). Вербалізація заперечення у давньоверхньонімецькій мові. *Current trends and fields of philological studies in the challenging reality* : Conference Proceedings (сс. 152-154). Riga, Latvia: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-36>
12. Городілова, Т. М. (2022, 30 вересня-1 жовтня). Циклічність мовних змін як характерна ознака розвитку реченнєвого заперечення. *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 49-51). Київ ; Львів-Торунь: Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-263-3/11>
13. Horodilova, T. (2022, 2-3 грудня). Early grammaticalization of sentence negation pattern in Old High German religious texts. *Theoretical and Applied Linguistics* : V Міжнар. науково-практ. конф. з проблем теоретичної та прикладної лінгвістики (сс. 9-10). Київ-Білосток. КУБГ, Факультет романо-германської філології. <https://sites.google.com/kubg.edu.ua/conference-2022/registration-and-abstracts?authuser=0>
14. Городілова, Т. М. (2023, 5-6 квітня). Становлення заперечних конструкцій в умовах діалектної дивергенції XIV–XVII ст. *Інноваційні аспекти розвитку філологічних наук* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 80-82). Ченстохова,

Республіка Польща. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-311-8-19>

15. Horodilova, T. (2023, 11-12 травня), *On a problem related to the grammaticalization of negative constructions in Old Germanic languages. Актуальні проблеми романо-германської філології* : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова. https://fif.udu.edu.ua/images/Conferences/2023_05_11_12.pdf

16. Городілова, Т. М. (2023, 18-19 травня). Підсилювальні елементи у західнодавньогерманських заперечних конструкціях. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : матеріали Міжнар. науково-практ. відеоконференції. Київ, КНЛУ. <https://www.knlu.edu.ua/konferentsii-i-seminary.html>

17. Городілова, Т. М. (2023, 21-22 липня). Ініціальні заперечні конструкції в давньоверхньонімецькій мові. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (сс. 75-77). Запоріжжя. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-21>

ДОДАТОК Б

Таблиця 1

**Діалектологічна та жанрова приналежність давньоверхньонімецьких
пам'яток**

№	Діалект	Пам'ятка писемності	Період	Жанр
1.	баварський	Wessobruner Gebet (Вессобрунська молитва)	бл. 790 р.	молитва
2.	рейнсько-франкський	Althochdeutscher Isidor (Давньоверхньонімецьк ий Ісидор)	бл. 790 р.	богословський трактат (переклад з латини частини трактату севільського єпископа Ісидора «De fide catolica ex veteri et novo testament contra Juadeos» - «Про істинну віру за старим і новим заповітом проти іудеїв»)
3.	південно-рейнсько- франкський	Weissenburger Katechismus (Вайсенбурзький катехізіс)	кін. VIII ст.	компендіум віри для священників
4.	змішання верхньонімецьких і	Hildebrandslied (Пісня про Гільдебранта)	кін. VIII – поч. IX ст.	дохристиянський віршований твір

	нижньонімецьких діалектів			про Дітріха Бернського
5.	східнофранкський	Althochdeutscher Tatian (Давньоверхньонімецький Татіан)	бл. 830 р.	звід Євангелій (переклад з латини)
6.	східно-франксько-баварський з англосаксонським впливом	Baz(e)ler Rezepte (Базлерівські рецепти)	VIII-IX ст.	збірник рецептів (медичний прозовий текст)
7.	південно-рейнсько-франкський	Otfrids Evangelienbuch (Євангеліє Отфріда)	863/871 р.	віршований виклад Євангелія
8.	баварський	Muspilli (Муспілі)	870 р.	віршований твір про страшний суд
9.	алеманський	Georgslied (Пісня про святого Георгія)	880 р.	збірка віршів і гімнів святому Георгію
10.	баварський	Mon(d)seer Fragmente (Монзерські фрагменти)	IX ст.	збірка християнських оповідань (переважає євангеліє від Матвія)
11.	рейнсько-франкський	Ludwigslied (Пісня про Людвіга)	881 р.	віршований твір на честь короля Людвіга
12.	давньоинишньонімецька (давньосаксонська)	Heliand (Спаситель)	бл. 830 р.	релігійна поема (євангелієвські події)

13.	давньоніжньонімецька (давньосаксонська)	Altsächsische Genesis (Давньосаксонська книга Буття)	бл. 840 р.	релігійна поема (події Старого Заповіту)
14.	алеманський	Notker Labeo (=Notker der Deutsche). Der Psalter. Boethius, "De Consolatione Philosophiae" (Проза Ноткера Губатого)	X-XI ст.	переклади з латини релігійної й філософської літератури
15.	алеманський	Älterer Physiologus (Старший Фізіолог)	1070 р.	збірник оповідань алегоричного, повчального змісту
16.	алеманський, баварський	Ezzolied	1060 р.	поема про життя Ісуса Христа
17.	алеманський	Memento mori	1090 р.	віршований твір релігійного змісту
18.	баварський	Merigarto	бл. 1090 р.	віршований опис землі
19.	баварський	Predigtsammlungen	XI ст.	проповіді

ДОДАТОК В

Дистрибуція творів середньовісньонімецького періоду (1050-1350 рр.)

Таблиця 2

№	Автор	Назва твору	Період	Жанр
1.		Kaiserchronik	1150 р.	Римована імператорська хроніка
2.		König Rother	1160 р.	Епічна шпільманська поема
3.	Hartmann von Aue	Gregorius («Григорій», або «Добрий грішник»)	1186/1190 р.	Богословська оповідна поема
4.	Heinrich von Veldeke	Eneide/Eneit	1190 р.	Віршований роман
5.	Frau Ava	Das Jüngste Gericht («Страшний суд»)	1190 р.	Апокаліптична поезія
6.		Nibelungenlied («Пісня про Нібелунгів»)	1190-1200 р.	Героїчний епос
7.	Gottfried von Straßburg	Tristan	1205/1210 р.	Куртуазний роман
8.	Wolfram von Eschenbach	Parzival («Парцифаль»)	1200/1210 р.	Містично-куртуазна поема
9.	Berthold von Regensburg	Predigten	1240 р.	Проповіді
10.		Mainauer Naturlehre («Вчення про	1300 р.	Прозовий науковий твір

		природничі науки»)		
11.	Meister Eckhart	Predigten («Проповіді»)	1316 р.	Прозовий твір на релігійну тематику
12.	Christine Ebner	Der Nonne von der Gnaden Überlast	1346 р.	Прозовий релігійний твір про життя монахинь

ДОДАТОК Г

Дистрибуція творів ранньонововісньонімецького періоду (1350-1650 рр.)

Таблиця 3

№	Автор	Назва твору	Період	Жанр
1.	Johannes von Tepl	Der Ackerman («Орач»)	1401 р.	Риторичний прозовий твір про суперечку між фермером і смертю
2.	Meister Ingold	Das rüchlein vom guldin spil («Книжечка про золоту гру»)	1432 р.	Цикл проповідей про сім смертних гріхів, які алегоричним способом пов'язані з сімома «золотими» іграми (шахи, трик-трак, гра у карти, гра у кості, стрільба, танці, гра на шнурках)
3.	Ulrich Helmasperger	Das Helmaspergersche Notariatsinstrument	1455 р.	Нотаріальний документ, який повідомляє про винахід Йоганна Гутенберга і фіксує ділові стосунки з його фінансистом
4.	Sebastian Brant	Das Narrenschiff («Корабель дурнів»)	1494 р.	Сатирична поема
5.	Martin Luther	Von der Freiheit eines Christenmenschen («Про свободу християнина»)	1520 р.	Реформаторський трактат
6.	Martin Luther	Von den guten	1520 р.	Трактат про протестантську

		Werken («Про добрі справи»)		етику
7.	Martin Luther	Ein Sendbrief vom Dolmetschen («Циркуляр про переклад»)	1530 р.	Трактат про антикатолицьку полеміку
8.	Jörg Wickram	Von guten und bösen Nachbarn («Про добрих і поганих сусідів»)	1556 р.	Роман про життя трьох поколінь купецької родини
9.		Das Volksbuch von Dr. Faust	1580 р.	Роман про життя доктора Фауста
10.		Die verwüstete und verödete Schäferey («Спустошений пастух»)	1642 р.	Роман про нещасливе кохання пастуха і пастушки

ДОДАТОК Г

**Кількісні показники вживання моделей заперечення
у давньоверхньонімецькому періоді (750-1050 рр.)**

Таблиця 4

		Загальна кількість реченневих заперечних одиниць	Кількість одиниць із заперечним узгодженням (NC)	Кількість реченневих одиниць із запереченням в ініціальній позиції Neg V1	Кількість реченневих одиниць зі структурною одиницею <i>wiht/uuiht</i>
1.	Isidor (VIII ст.)	43	-	4	-
2.	Tatian (IX ст.)	812	44	50	-
3.	Otfrid (IX ст.)	1212	-	191	136
4.	Notker's Psalter (XI ст.)	723	17	21	1
5.	Wessobruner Gebet (VIII ст.)	3	-	-	-
6.	Weißburger Katechismus (VIII ст.)	4	-	1	-
7.	Hildebrandslied (VIII-IX ст.)	4	-	-	-
8.	Bazeler Rezepte (VIII-IX ст.)	12	-	-	-
9.	Ludwigslied (IX ст.)	3	-	-	-
10.	Mon(d)seer Fragmente (IX ст.)	48	-	9	11

11.	Georgslied (IX ст.)	3	-	-	-
12.	Muspilli (IX ст.)	16	-	-	1
13.	Predigtsammlungen (XI ст.)	34	18	6	-
14.	Der Älterer Physiolog (XI ст.)	9	8	-	-
15.	Ezzolied (XI ст.)	5	4	-	-
16.	Memento mori (XI ст.)	21	3	-	-
17.	Merigarto (XI ст.)	16	6	-	-
	Загальна кількість	2968	100	282	

ДОДАТОК Д

**Кількісні показники вживання моделей заперечення
у середньовісній німецькій мові (1050-1350 рр.)**

Таблиця 5

		Загальна кількість заперечних речень з часткою <i>nih</i>	Кількість речень з часткою <i>ne/en/n</i> , об'єднаною з особовим дієсловом	Кількість речень із заперечним узгодженням (NC)	Кількість вживань <i>ne</i> як окремої частки
1.	Die Kaiserchronik (1150 p.)	97	44	61 (63%)	16
2.	König Rother (1160 p.)	155	73	75 (48%)	14
3.	Nibelungenlied (1190-1200 pp.)	519	50	127 (24%)	106
4.	Heinrich von Veldeke «Eneide» (1190 p.)	459	113	211 (46%)	213
5.	Gottfried von Straßburg «Tristan» (1205 p.)	296	82	85 (29%)	-
6.	Berthold von Regensburg «Predigten» (1240 p.)	230	19	21 (9%)	-
7.	Mainauer Naturlehre (1300 p.)	30	1	1 (3%)	8

8.	Meister Eckhart «Predigten» (1316 p.)	140	72	62 (44%)	-
9.	Christine Ebner «Der Nonne» (1346 p.)	133	3	2 (1,5%)	-
	Загальна кількість	2059	457	645 (31%)	357

ДОДАТОК Е

Кількісні показники вживання моделей заперечення у
ранньонововерхньонімецькому періоді (1350-1650 рр.)

Таблиця 6

		Загальна кількість заперечних речень з часткою <i>nicht</i> у постпозиції до особового дієслова	Кількість речень з часткою <i>ne/en/n</i>
1.	Johannes von Tepl «Der Ackerman» (1401 p.)	130	1 (=NC)
2.	Meister Ingold «Das goldene Spiel» (1432 p.)	251	2 (=NC)
3.	Ulrich Helmasperger «Notariatsinstrument» (1455 p.)	12	-
4.	Sebastian Brant «Das Narrenschiff» (1495 p.)	732	-
5.	Martin Luther «Traktate» 1520 p., 1530 p.	696	-
6.	Jörg Wickram «Von guten und bösen Nachbarn» (1556 p.)	112	-
7.	Das Volksbuch von Dr. Faust (1580 p.)	300	-
8.	Die verwüstete und verödete Schäferrey (1642 p.)	343	-
	Загальна кількість	2576	3 (=0,1%)

ДОДАТОК Є

**Кількісна дистрибуція заперечних речень з дієсловом в ініціалній позиції
у давньоверхньонімецькому періоді (750-1050 рр.)**

Таблиця 7

		Загальна кількість заперечних речень	Кількість речень з NegV1	Відсоткове співвідношення речень NegV1 від загальної кількості заперечних речень
1.	Isidor (VIII ст.)	43	4	9%
2.	Otfrid (IX ст.)	1212	191	16%
3.	Tatian (IX ст.)	812	50	6%
4.	Notker's Psalter (XI ст.)	723	21	3%
5.	Weißburger Katechismus (VIII ст.)	4	1	25%
6.	Mon(d)seer Fragmente (IX ст.)	48	9	19%
7.	Predigtsammlungen (XI ст.)	34	6	18%
	Загальна кількість одиниць	2153	282	13%